

Tystnadskulturer

En studie om tystnad mot rättsväsendet

Tystnadskulturer

En studie om tystnad mot rättsväsendet

Rapport 2019:10

Brå – kunskapscentrum för rättsväsendet

Myndigheten Brå verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsbekämpning och brottsförebyggande arbete, till i första hand regeringen och myndigheter inom rättsväsendet.

ISSN 1100-6676
ISBN 978-91-88599-18-6
URN:NBN:SE:BRA-854

© Brottsförebyggande rådet 2019
Produktion: Odelius & Co #19-9973
Författare: Johanna Skinnari, Anna Jonsson, Daniel Vesterhav
Omslag: Ulf Jernele
Tryck: AJ E-print AB
Upplaga: 500 ex

Brottsförebyggande rådet, Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08-527 58 400, e-post info@bra.se, www.bra.se

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos Norstedts Juridik, 106 47 Stockholm.
Telefon 08-598 191 90, e-post kundservice@nj.se, www.nj.se/offentligapublikationer

Förord

En grundläggande förutsättning för ett fungerande rättsväsende är att brott anmäls, och att brottsoffer och vittnen samarbetar med rättsväsendet under rättsprocessen. Det är därför en oroande utveckling när myndigheter inom rättsväsendet ger uttryck för att det blivit svårare att få brottsoffer och vittnen att lämna uppgifter. I den offentliga debatten förekommer uttrycket tystnadskulturer som benämning på normbildningar om att vara tyst mot rättsväsendet. Brå har fått i uppdrag av regeringen att studera fenomenet tystnadskulturer och brottet övergrepp i rättssak.

Rapporten är skriven av biträdande enhetschefen Johanna Skinnari (projektledare), utredaren Anna Jonsson och enhetschefen Daniel Vesterhav. Särskilt tack till forsknings- och utredningsrådet Stina Holmberg, för bidrag med skrivningar och analys i kapitlet Uppgifter om övergrepp i rättssak. Projektassistenterna Kristin Franke Björkman och Ellinor Holm har transkriberat intervjuer och kodat ärenden.

Projektet har följts av en referensgrupp bestående av representanter för Polismyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, en domstol, Socialstyrelsen, en brottsoffer-, kvinno-, och tjejjour samt en branschgemensam organisation som arbetar mot brottslighet i byggbranschen. Värdefulla synpunkter har lämnats av professor emerita Margareta Hydén vid Linköpings universitet och docent David Wåsterfors vid Lunds universitet, som bäge vetenskapligt granskat rapporten. Vi vill slutligen tacka de intervjupersoner som medverkat i studien.

Stockholm i oktober 2019

Björn Borschos
T.f. generaldirektör

Daniel Vesterhav
Enhetschef

Innehåll

Sammanfattning	8
Övergrepp i rättssak och påverkansförsök	9
Elva mekanismer bakom tystnad	9
De fem fokusområdena	10
Många vill hjälpa till	13
Brås bedömning	14
Inledning	17
Centrala begrepp	17
Syfte och frågeställningar	23
Metod och material	25
Disposition.....	25
Metod och material	27
Intervjuer	27
Domar och förundersökningar	29
Åklagarenkät	30
Uppgifter om övergrepp i rättssak	32
Kriminalstatistik om övergrepp i rättssak.....	33
Åklagares erfarenheter av påverkansförsök mot målsägare och vittnen.....	38
Utveckling över tid.....	42
Mekanismer bakom tystnad	44
Ser inte handlingen som ett brott.....	45
Okunskap om rättsprocessen.....	47
Anmälan ger inget (önskat) resultat	49
Bristande förtroende för polisen	53
Skam och skuld.....	56

Rädsla för hot och våld.....	58
Oro för dåligt rykte och skadat varumärke	60
Kontrollerad eller beroende av gärningspersonen	61
Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen	62
Egen vinning och fördelar av brottsligheten.....	64
Löser problemet inom en annan struktur	65
Slutsatser om mekanismerna.....	67
De fem fokusområdena.....	68
Brott inom en hederskontext.....	68
Relationsvåld	76
Brott i socialt utsatta områden.....	83
Kriminella nätverk.....	92
Brott mot och inom organisationer	97
Avslutande diskussion.....	116
Tydliga tecken på tystnadskulturer	117
Inträde och utträde	118
Försök att upprätthålla kulturen och motstånd	118
När uppstår tystnaden?.....	120
Konsekvenser	121
Rättsväsendets utmaning	123
Referenser	125
Internetkällor.....	134
Broschyrer.....	134
Bilageförteckning.....	135
Bilaga 1. Sammanställning av åtgärder	136
Förtroendeskapande åtgärder på individuell nivå	142
Förtroendeskapande åtgärder på generell nivå	145
Kunskapshöjande åtgärder på individuell nivå	149
Kunskapshöjande åtgärder på generell nivå	152
Motiverande åtgärder på individuell nivå.....	156
Motiverande åtgärder på generell nivå	158
Säkerhets- och kvalitetshöjande åtgärder på individuell nivå	162
Säkerhets- och kvalitetshöjande åtgärder på generell nivå.....	170

Sammanfattning¹

Brå har på uppdrag av regeringen studerat fenomenet tystnadskulturer och brottet övergrepp i rättssak, och hur dessa kan motverkas. Bakgrunden till uppdraget är att rättsväsendet lyft fram att det blivit svårare att få personer att anmäla och vittna om brott, och att det talas om tystnadskulturer i delar av befolkningen. Projektet har två övergripande frågeställningar: Vad motiverar tystnaden och hur får man fler att lämna uppgifter till rättsväsendet?

Med *tystnadskulturer* avses i denna studie normsystem hos ett avgränsat kollektiv om att inte samarbeta med rättsväsendet. Individer kan både influeras av tystnadskulturer hos ett kollektiv de tillhör och ha *individuella skäl* för tystnad, fristående från sådana tystnadskulturer. Oavsett vad tystnaden grundar sig i, förekommer det som vi här kallar *tystnadsmekanismer*, det vill säga olika anledningar för tystnad gentemot rättsväsendet. Det vi har undersökt är således vidare än enbart tystnadskulturer.

Brottet *övergrepp i rättssak* innebär att någon, vanligen genom hot eller våld, försöker hindra en person från att anmäla ett brott, lämna uppgifter i en brottsutredning eller vittna i en rättegång. Brottet kan också gälla situationer där någon redan har medverkat och därefter utsätts för hot, våld eller någon liknande gärning.

Undersökningen har inriktats mot fem fokusområden: brott inom en hederskontext, relationsvåld, kriminella nätverk, brott i socialt utsatta områden och brott mot och inom organisationer.

Rapporten bygger på egna data i form av intervjuer med brottsoffer, vittnen och övriga, en analys av fällande domar med förundersökningar om övergrepp i rättssak samt en webbenkät riktad till åklagare. Till detta kommer befintlig statistik och en genomgång av litteratur – särskilt om åtgärder.

---

¹ En engelsk version av denna sammanfattning finns på Brås webbplats, www.bra.se. Klicka där på fliken *Publikationer*, och skriv sedan in rapportnumret i sökfältet.

Övergrepp i rättssak och påverkan

Kriminalstatistiken visar i korthet att omkring 5 000 övergrepp i rättssak polisanmäls varje år. Det är någorlunda oförändrat de senaste åren. Personuppleringen har minskat något, vilket är i linje med andra brott. Även antalet dömda har minskat.

År 2018 dömdes 518 personer för övergrepp i rättssak jämfört med 757 personer år 2009.

Enligt vår genomgång av fällande domar med tillhörande förundersökningar begås de flesta fallen av övergrepp i rättssak i samband med att gärningspersonen begår grundbrottet. Miss-handel och rån är de klart vanligaste grundbrotten. Ungdomar, män i nära relationer, enskilda eller nätverk av kriminella utgör de vanligaste gärningspersonerna. Av de dömda är 90 procent män, och 10 procent kvinnor. Fördelningen bland målsägare är något jämnare; där är två tredjedelar män och en tredjedel kvinnor. Resultaten liknar i stora drag en motsvarande genomgång som publicerades 2008 (Brå 2008:8).

Operativa åklagare på Åklagarmyndigheten och Ekobrottsmyndigheten fick en webbenkät med frågor om de misstänkt påverkansförsök mot målsägare eller vittnen under en arbetsvecka. Samma enkät skickades ut under fyra veckor 2018. Andelen som rapporterade misstänkta påverkansförsök varierade något under de fyra veckorna, men låg mellan 7 och 9 procent. Totalt under de fyra veckorna angav 18 procent, eller 120 åklagare, att de upplevt påverkansförsök. Den vanligaste påverkaren var den misstänkta gärningspersonen i ärendet (64 procent av åklagarna angav detta alternativ), men det kunde också vara en anhörig till den misstänkte, någon helt annan eller en okänd person.

Även åklagarenkäten har genomförts tidigare, med liknande resultat. En central skillnad i dag jämfört med tidigare är att åklagarna i större utsträckning uppger att brotten var begångna i socialt utsatta områden, inom ramen för en hederskontext² eller som en del av organiserad brottslighet.

Elva mekanismer bakom tystnad

Ett brottsoffer eller vittne har oftast flera parallella skäl till att vara tyst. Vi har identifierat elva mekanismer bakom tystnad, för att inte lämna uppgifter om ett brott till rättsväsendet (se tabell 1). Vissa specifika mekanismer, eller flera av dem tillsammans, kan utgöra särskilt starka hinder. Beroende på dess styrka kan avståndet mot rättsväsendet med andra ord vara olika långt.

² De två förstnämnda var inte fasta svarsalternativ i föregående studie, men förekom som fritextsvar.

Bland de mekanismer som väger särskilt tungt finns skuld och skam, rädsla för hot och våld samt lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen.

Mekanismerna har delats in i tre kategorier: föreställningar om brott och rättsväsendet, känslöstämning hos den drabbade och samhörighet med gärningspersonen. Uppdraget går ut på att formulera förslag för att få fler brottsoffer och vittnen att lämna uppgifter till rättsväsendet. Givet hur många mekanismer som utgår från en känslöstämning, eller från samhörighet med gärningspersonen, kan det framstå som svårt för rättsväsendet att minska tystnaden. Resultaten talar dock för att mekanismer som avspeglar föreställningar om brott och rättsväsendet ofta vägs mot de mekanismer som står för en känslöstämning hos den drabbade (se tabell 1). Exempelvis är rädda brottsoffer villiga att ta en större risk om de tror att polisen kommer att bemöta dem med respekt och att anmälan kommer att leda till något, än om de saknar förtroende för polisen. Detta innebär att polisen faktiskt kan arbeta för att minska betydelsen av mekanismer som skam och skuld eller rädsla och oro för olika typer av repressalier.

TABELL 1. Mekanismer bakom tystnad.

Föreställningar om brott och rättsväsendet	Känslöstämning hos den drabbade	Samhörighet med gärningspersonen
Ser inte handlingen som ett brott	Skam och skuld	Kontrollerad eller beroende av gärningspersonen
Okunskap om rättsprocessen	Rädsla för hot och våld	Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen
Anmälan ger inget (önskat) resultat	Oro för dåligt rykte och skadat varumärke	Egen vinning och fördelar av brottsligheten
Bristande förtroende för polisen		Löser problemet inom en annan struktur

De fem fokusområdena

Brott inom en hederskontext

De viktigaste mekanismerna för tystnad mot rättsväsendet vid brott inom en hederskontext är att brottsoffret känner sig kontrollerad, beroende, lojal eller samhörig med gärningspersonen. Dessutom beskrivs oro för dåligt rykte inte enbart för egen del, utan även för familjemedlemmar.

Att ingå i en hederskontext där det förekommer hedersrelaterat våld är närmast synonymt med att ingå i en tystnadskultur.

Miljön beskrivs som tämligen sluten. Logiken uppfattas vara att skydda kollektivet och värdera det högre än individens bästa. Vägen ut för personer som lever i en hederskontext är ofta svår, eftersom de många gånger måste lämna hela sitt sociala sammanhang. I vissa fall behöver brottsoffret byta namn, omlokaliseras och skyddas. Det kan medföra ensamhet som är svår att leva med, och vissa återvänder därför till den familj som utsatt dem för brott. Ytterligare en risk är att de tar kontakt med andra anhöriga, vilket i förlängningen kan leda till en hotbild, om deras nya identitet och adressuppgifter röjs.

Relationsvåld

De viktigaste mekanismerna för tystnad mot rättsväsendet vid relationsvåld är att brottsoffret till följd av en normaliseringsprocess inte betecknar gärningarna som brott, eller känner skam, skuld, lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen. En känsla av skuld kan införlivas i brottsoffrets verklighetsuppfattning genom påverkan från gärningspersonen, eller så skäms man för att man inte kunnat lösa sina ”egna problem” inom relationen. Till detta kommer att brottsoffret i vissa fall upplever sig vara kontrollerad eller beroende av gärningspersonen eller känner rädsla för att andra, som de gemensamma barnen, ska drabbas av våld.

Det är svårt att tala om relationsvåld som en regelrätt tystnadskultur, till följd av att tystnaden endast finns bland några individer i en familj, och inte i ett större kollektiv. Det närmaste man kommer tystnadskulturer är när även vänner, släktingar eller familjemedlemmar har kännedom om brotten, och väljer att vara tysta mot rättsväsendet. De individuella skälen för tystnad får dock lika allvarliga konsekvenser för den drabbade individen, som inte tar kontakt med rättsväsendet. Brotten kan ha pågått under lång tid och lett till allvarliga konsekvenser, vilket också gör det svårare för brottsoffren att beskriva konkreta brottstillfällen, om de går till polisen.

Kriminella nätverk

De viktigaste mekanismerna för tystnad gentemot rättsväsendet, för brott som sker inom kriminella nätverk, beskrivs vara att dessa brottsoffer i övrigt har egen vinning eller andra fördelar av brottsligheten, såsom status, eller att de känner lojalitet och samhörighet med gärningspersonen eller rädsla för våld. Till detta kommer att avståndet till polisen kan uppfattas vara stort då det inom nätverken tycks finnas ett motsatsförhållande till polisen, som inom miljön inte anses stå för något gott.

Att ingå i kriminella nätverk är synonymt med att ingå i en tystnadskultur. Det innebär att det är en förutsättning att

personen lämnar miljön för att öppet kunna samarbeta med rättsväsendet. Av undersökningen framgår att det kan finnas en sådan vilja, särskilt vid tillfällen när man själv blivit utsatt för brott, upplever en stark hotbild eller fått distans till miljön under exempelvis en anstaltsvistelse.

En viktig aspekt är att de kriminella tystnadskulturerna kan ha en spridningseffekt till personer utanför miljön. Det kan ske genom medierapportering eller ryktesspridning, som förmedlar grupperingarnas skrämsekapital³.

Konsekvensen kan bli att personer utanför den kriminella miljön inte vågar anmäla brott eller vittna, om de har skäl att tro att gärningspersonen tillhör ett kriminellt nätverk.

Brott i socialt utsatta områden

Till detta fokusområde räknas brott som drabbar eller bevittnas av boende i ett socialt utsatt område, till följd av att de bor just där. Eftersom brott sker tämligen öppet i vissa områden blir många boende vittnen. De vanligaste mekanismerna för tystnad uppges vara rädsla för hot och våld, att en anmälan inte leder till något samt – särskilt bland yngre män – bristande förtroende för polisen och andra myndigheter.

Resultaten visar på olika grader av tystnad mot rättsväsendet i socialt utsatta områden. Dels finns det inslag av tystnadskulturer, dels kan individuella skäl förklara boendes tystnad mot rättsväsendet. Sedan finns också brott som anmäls och tillfällen då det går att samarbeta med polisen, men det är inte temat för denna studie. Tystnadskulturen upprätthålls inte bara av kriminella, som bland annat genom territoriell kontroll försöker sprida sina normer om att inte tala med polisen. Även laglydiga grannar, vänner och anhöriga kan – rimligtvis av välvilja – påminna boende om vikten av att vara tyst mot rättsväsendet. Särskilt oroande är berättelser om att anhöriga till brottsoffer och vittnen fått besök med sådana ”påminnelser” från gärningspersoner eller deras medkriminella.

Brott mot och inom organisationer

Inom detta fokusområde omfattar studien flera olika typer av organisationer, såsom företag, kommuner, regioner och myndigheter. För att organisationerna ska vara relevanta för vår studie ska de på något sätt vara tysta mot rättsväsendet. De viktigaste mekanismerna sägs vara oro för dåligt rykte och skadat varumärke, bristande tilltro till att anmälan ger ett önskat resultat och att man inte identifierar handlingarna som brott. För vissa

³ Skrämsekapital innebär framför allt grupperingars dåliga rykte och förmåga att utöva våld. Det kan förstärkas genom exempelvis våldshändelser, myter och medieuppmärksamhet (Brå 2016:12, jfr Wierup 2007, jfr Rostami 2016).

organisationer gäller också att man drar ekonomiska fördelar av brottsligheten, genom att köpa svarta tjänster.

Vi ser tecken på tystnadskulturer i vissa organisationer, men ofta enbart i någon eller några av organisationens verksamhetsgrenar eller hos centrala funktioner. Dessutom finns individuella skäl för tystnad i vissa organisationer. Flera intervjupersoner lyfter fram betydelsen av chefer på mellannivå för att säkerställa tystnad mellan olika organisatoriska led. När det är fråga om tystnadskulturer upprätthålls de med repressalier mot de medarbetare som vill ha fokus på ett brott. Det handlar om socialt tryck och olika typer av bestraffningar som rör arbetsmiljön eller karriären.

Många vill hjälpa till

Oavsett fokusområde är det många som vill hjälpa brottsoffer och vittnen, vilket illustreras av mängden och variationen i alla de åtgärder vi identifierat. Här tar ideella aktörer ett stort ansvar, genom alltifrån vittnesstöd, rådgivning och hänvisning till relevant myndighet, till att tillhandahålla skyddade boenden. Även kommunala aktörer genomför satsningar och bidrar med finansiering av en del av de ideellt organiserade åtgärderna. Vården och professionella stödpersoner arbetar med att motverka konsekvenser av brott och tystnadskulturer. De utgör ett stöd på annat sätt än att ringa polisen.

När drabbade anmäler brott är myndigheters handlingskraft och adekvata stöd av stor vikt. Inte minst eftersom det sänder signaler till andra utsatta (som är tysta) att det finns en annan väg, som leder bort från brottsutsattheten. Det tycks vara centralt, särskilt för att otypiska brottsoffer ska söka hjälp, att myndigheter och ideella verksamheter ger en bredare bild av vem som kan utöva brott och vem som kan utsättas, till exempel att kvinnor kan utsätta män för relationsvåld.

Myndighetspersoner och ideella stödpersoner som möter brottsoffer kan också själva drabbas av bristande tilltro till rättsprocessen. Vissa intervjupersoner beskriver att de av detta skäl har svårt att motivera brottsoffer och vittnen att polis-anmäla och vittna. I vissa fall upplever drabbade att myndighets- och stödpersoner direkt avråder dem från medverkan. Det är ett särskilt oroande resultat.

Brås bedömning

Vi har identifierat tydliga exempel på tystnadskulturer inom fyra av de fem fokusområden vi studerat. Dessa tystnadskulturer är inte bara ett problem för de personer som omfattas, utan i förlängningen ett hot mot demokratin och rättsstaten. Situationen är särskilt allvarlig vid hedersrelaterat våld och för boende i socialt utsatta områden, eftersom människor som befinner sig där har svårt att bryta sig ur dessa miljöer. Det är ett problem som rättsväsendet inte ensamt kan lösa. Det kräver att hela samhället motarbetar tystnad. Brå kan konstatera att även om satsningar sker, har de inte räckt. Mycket mer måste göras för att bryta tystnaden i bredare lager i dessa grupper av målsägare och vittnen.

Utifrån våra resultat och sammanställningen av åtgärder (se bilaga 1) har vi bedömt att nedanstående åtgärder är centrala för att motverka tystnadskulturer och övergrepp i rättssak. Det bör understrykas att det är svårt för rättsväsendet att på egen hand åtgärda problem med tystnadskulturer, eftersom tystnadskulturer i typfallet innebär att individerna inte har någon naturlig kontaktyta med polisen. Vårt material fångar dock upp övergrepp i rättssak och påminnelser om tystnad mot dem som börjat medverka i rättsprocessen. I bedömningen fokuserar vi därför på åtgärder som rättsväsendet i större utsträckning skulle kunna vidta.

Specifikt inriktade åtgärdsförslag

Resultaten talar för att de brottsfenomen där brotten begås inom ett kollektiv innebär särskilda utmaningar för rättsväsendet och samhället. Det gäller särskilt fokusområdena brott inom en hederskontext och kriminella nätverk. Den tydligaste åtgärden för att motverka tystnadskulturer inom kriminella nätverk är avhopparverksamheter. Betydelsefullt är att de tar tillvara olika myndigheters kompetens och ger stöd och skydd utifrån avhopparens bedömda behov. Även anhöriga kan behöva inkluderas i insatserna.

Åtgärderna mot hedersrelaterat våld är inte lika välutvecklade, och bygger i stor utsträckning på ideella verksamheter. En stor utmaning beskrivs vara att skapa ett nytt socialt sammanhang för dem som berättat om brott och tvingats bryta med sin familj.

Inom socialt utsatta områden är det viktigt med en närvarande och uppsökande polis, som motpol till den synliga och närvarande brottsligheten. Inte minst bör polisen ta de boendes brottsproblem på allvar och även prioritera lindriga, men synliga brott, för att visa att de kriminella inte äger området.

Detta kan öka förtroendet och i förlängningen leda till mer information för polisen. Boende betonar att det krävs att man känner igen och har förtroende för en specifik polis för att man ska våga berätta om brotten man bevittnat.

När det gäller brott mot och inom organisationer kan rättsväsendet få mer information om de i större utsträckning också intresserar sig för tips av underrättelsekaraktär. Resultaten talar för att sådana tips är lättare att få än regelrätta polisanmälningar. Underrättelseverksamheter inom Ekobrottsmyndigheten, Polismyndigheten och Skatteverket kan då få kunskap om nya brottsmodus, som därmed kan spridas i brottsförebyggande syfte, och information som kan användas för att bygga upp utredningar. Gärningspersonerna här ingår ofta i organiserad eller ekonomisk brottslighet. Utan underrättelsearbete är det svårt för rättsväsendet att nå framgång i sådana utredningar.

Generella åtgärdsförslag

Därutöver finns det åtgärder som kan vara av värde oavsett vilken grupp offren eller vittnena tillhör. Det kanske viktigaste resultatet i rapporten är att upprörda och rädda personer på en brottsplats ofta berättar mer för polisen i det ögonblicket än senare under utredningen, då tystnadsmekanismer hunnit aktualiseras. Det finns exempel på att polisen använt teknisk utrustning, såsom bild- och ljudupptagning, vilket kan utgöra viktig bevisning. Till detta kommer att de då kan ha utsatts för övergrepp i rättsak eller andra påverkansförsök. Tillfället att få information vid brottsplatsen eller anmälan måste därför tas tillvara av polisen.

Det handlar dels om att ha tid att lyssna och säkerställa bevisning, dels om att diskutera förändringar i rättsprocessen. Det handlar om att ta ställning till om uppgifter som lämnats tidigare i processen än vid huvudförhandlingen a) håller högre kvalitet och b) borde väga tyngre. Både tystnadsmekanismer och svårigheter att minnas kan försämra kvaliteten på uppgifterna under rättsprocessens gång. Detta skulle lösas om det vore möjligt för rätten att lägga större vikt vid det som sagts under förundersökningen, än vad som är möjligt i dag (SOU 2017:98, SOU 2019:38). När brottsoffret är ett barn finns redan nu möjligheter att hålla videoförhör som spelas upp under huvudförhandlingen. De genomförs på ett mer rigoröst sätt, exempelvis med partsinsyn, för att garantera rättssäkerheten. Detta förfarande skulle kunna övervägas för fler brottsoffer. Sammantaget skulle förslagen kunna minska incitamenten för gärningspersonen att komma med påtryckningar.

Även korta utredningstider minskar risken för att brottsoffer och vittnen väljer att tystna, samt gör att de lättare minns

vad som har hänt. Ytterligare befintliga metoder som kan användas i större utsträckning handlar om medhörning, vittnesmål via länk och planering för att skilja brottsoffer, vittnen och gärningspersoner åt i domstolarnas lokaler.

Slutligen kan vi konstatera att individer som fått en hotbild mot sig, till följd av samarbete med rättsväsendet, får göra stora avsteg från sitt vanliga liv, eller till och med lämna det. Det kan inte nog understrykas hur viktigt det är att det finns skydd att få för dem som behöver det. Vissa är inte heller villiga att offra så mycket som krävs, vilket innebär att de antingen fortsätter att leva under villkor där de återkommande utsätts för brott eller är tysta mot rättsväsendet om vad de vet. Myndighetspersoner och ideella stödpersoner måste känna sig trygga med att skyddsinsatserna är uthålliga och tillräckliga; annars förstärker de brottsoffers och vittnens känsla av att det kan vara riskfyllt att samarbeta med rättsväsendet.

Inledning

Brå har fått i uppdrag av regeringen att undersöka fenomenet tystnadskultur och brottet övergrepp i rättssak. Regeringens uppdragstext lyder:

Att allmänheten samarbetar med rättsväsendet, lämnar upplysningar och vittnar är en förutsättning för en väl fungerande rättsprocess. Rättsväsendet lyfter fram att det har blivit svårare att få personer att vittna och det talas om tystnadskulturer i delar av befolkningen. Brå har i tidigare studier också visat att tystnadskulturer hos målsäganden och vittnen är en större utmaning för rättsväsendet än otillåten påverkan mot myndighetspersoner. Brå får därför i uppdrag att studera fenomenet tystnadskultur och brottet övergrepp i rättssak. Brå ska belysa mekanismerna bakom att tystnadskulturer uppstår och upprätthålls i exempelvis socialt utsatta områden och inom organiserad brottslighet, samt vid relations- och hedersvåld. Brå ska även, utifrån nationell och internationell kunskap, lämna förslag på hur tystnadskulturer och övergrepp i rättssak skulle kunna motverkas.

Centrala begrepp

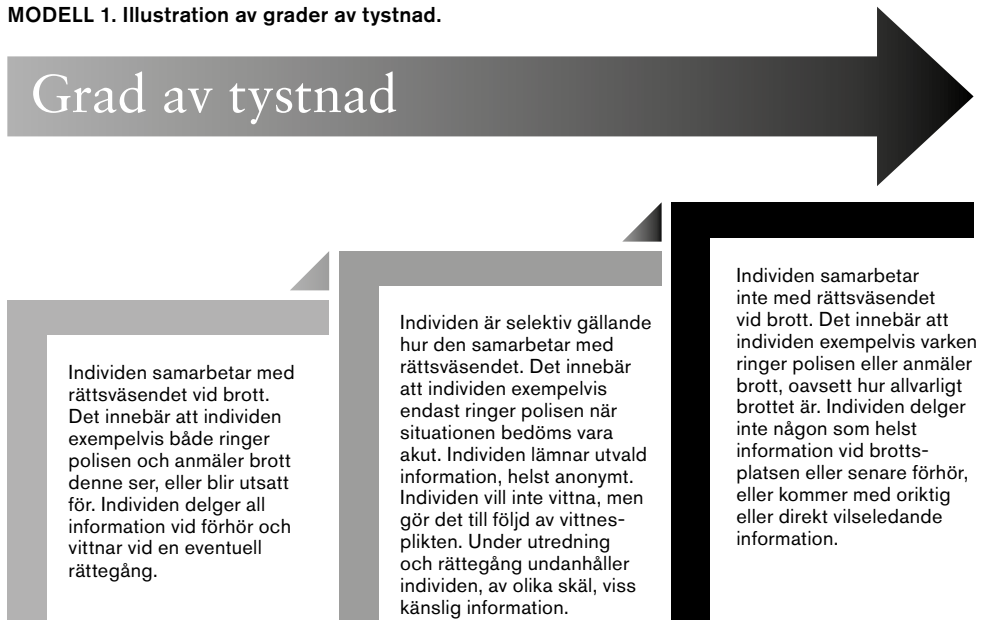
Vad är tystnadskultur?

Begreppet tystnadskultur är vanligt i den svenska offentliga debatten, när det gäller händelser som personer drar sig för att berätta om. Oftast handlar det om tystnad inom en avgränsad krets gällande exempelvis missförhållanden, sexuella trakasserier och ekonomiska oegentligheter. När begreppet används i relation till brottslighet beskriver det ofta rättsväsendets svårigheter att få information från exempelvis vissa grupper eller områden. Hur debattörerna använder begreppet tycks variera. Emellanåt blir det en term för all form av tystnad mot rättsväsendet, och andra gånger en benämning på kollektiva norm-

system att inte samarbeta med rättsväsendet. Det sistnämnda användningsområdet ligger närmast termen *kultur* som signalerar ett normsystem som vissa individer socialiseras in i.

Det finns emellertid anledning att tro att orsaken till att inte samarbeta med rättsväsendet kan sträcka sig över en skala från individuella skäl till en regelrätt tystnadskultur. Även om uppdragstexten tar sikte på tystnadskultur, är utgångspunkten för Brås uppdrag rättsväsendets utmaning när brottsoffer och vittnen inte medverkar i rättsprocessen. Mot bakgrund av detta har vi därför i föreliggande studie valt ett något bredare angreppssätt och tagit fram en modell som illustrerar att det finns olika grader av tystnad (modell 1). Eftersom vi studerar både tystnadskultur och andra skäl till tystnad är det viktigt att särskilja dessa begrepp. Inte minst för att individuella skäl och tystnadskulturer kan kräva olika typer av brottsförebyggande åtgärder.

MODELL 1. Illustration av grader av tystnad.

Det som skiljer fristående, individuella skäl till tystnad från tystnadskulturer är att man inom en tystnadskultur tillägnat sig normer, föreställningar, vanor och antaganden från sin avgränsade grupp, sitt kollektiv. Dessa normer reproduceras kontinuerligt. De individuella skälen kan ta intryck av normer som finns i samhället i stort, utan att för den sakens skull uppfylla kraven för att utgöra en tystnadskultur. Både individuella skäl och tyst-

nadskulturer kan väga olika tungt för olika individer.

Tystnadskulturer har *olika* stark påverkan på de individer som är en del av det kollektiva normsystemet, beroende på exempelvis deras status, position i kollektivet, kön, tillhörighetsgrad och livsvillkor i övrigt. Således finns grader av tystnad mot rättsväsendet, vilket illustreras i modell 1.

Modellen är uppbyggd som en trappa i tre steg. Stegen, eller idealtyperna, beskriver med andra ord ingen exakt verklighet, utan är en konstruktion i syfte att försöka komma närmare komplexa fenomen som tystnadskulturer och tystnadsmekanismer (jfr Weber 1977). I realiteten är dessa steg mer flytande, vilket kommer att illustreras längre fram i rapportens resultatredovisning.

Vad säger tidigare forskning om tystnadskulturer?

Litteraturgenomgången av tidigare studier om tystnadskulturer och brott visade att området är mer utforskat än väntat. Inom internationell forskning förekommer varianter på begreppet tystnadskultur, bland annat inom maffia-, gäng- och polisforskning. Inom maffiaforskningen används termen *omertá* som en benämning på en tystnadsnorm hos de som är involverade i, offer för, eller vittnen till brott begångna av maffian (se exempelvis Lavorgna, Lombardo, Sergi 2013, Ruggiero 2012, Atkinson-Sheppard 2017, Travaglino, Abrams och Randsley de Moura 2014, Travaglino m.fl. 2014). Följaktligen kopplas tystnadskulturer främst till klassiska maffiagrupper, men borde också ha bäring på tämligen strukturerade former av kriminella nätverk.

Det finns också studier om vikten av att inte tjalla (*snitch*), som beskriver hur det inom vissa kriminella ungdomsmiljöer finns normbildning som kan betecknas som tystnadskulturer (Clayman och Skinns 2012, Westmarland 2013). Inom polisforskningen används begreppen *blue code of silence* och *blue wall of silence* för att beskriva informella regler hos vissa poliskårear, som innebär att man inte rapporterar kollegors tjänstefel och lagöverträdelse (Kutnjak Ivković och O'Connor Shelley 2008, Kääriäinen m.fl. 2008, Wright 2010, Gobert och Punch 2000, The Knapp Commission 1972, The Mollen Commission 1994, Skolnick 2008, Punch 2009, Prenzler 2009). Till detta kommer forskning om tysta aspekter av organisationskulturer, det vill säga tystnadskulturer inom privata och offentliga verksamheter (Gobert och Punch 2000, Brå 2014:4, Prenzler 2009, Erlingsson och Linde 2011, Jones och Kelly 2014).

Föreliggande studie undersöker om det finns tystnad mot rättsväsendet inom en vidare krets av fokusområden än vad som gjorts i den tidigare forskningen. Det ska också poängteras att en stor del av forskningen gäller situationen i Italien och USA, och det kan finnas skäl att anta att situationen i Sverige kan se annorlunda ut.

Mekanismer för tystnad

Modellen illustrerar också att det är svårt att dra en tydlig gräns mellan konsekvenserna av å ena sidan tystnadskulturer eller kollektiva normer och å andra sidan individuella skäl för tystnad mot rättsväsendet. En individ kan agera på samma sätt till följd av egna motiv, eller till följd av tystnadskulturer. Med andra ord: samma mekanismer kan ligga bakom tystnad både hos individer och kollektiv. Exempel på mekanismer som kan leda till tystnad i olika skeden i rättsprocessen är rädsla för hot och våld, skam och skuld, oro för dåligt rykte och bristande förtroende för rättsväsendet (för en fullständig tabell, se kapitlet *Mekanismer bakom tystnad*).

Dessutom väger inte alla mekanismer lika tungt eller skapar lika allvarliga konsekvenser. Det är en väsentlig skillnad mellan det brottsoffer som avstår från polisanmälan enbart för att denne inte tror att det kommer att leda till något, jämfört med den som hindras till följd av skuld och skam, och därmed utsätts igen av samma gärningsperson. Dessutom samvarierar ofta flera olika tystnadsmekanismer i det enskilda fallet.

Rättspatoskultur?

Även om syftet med studien är att undersöka mekanismerna bakom tystnadskulturer ger många intervjupersoner också uttryck för något som skulle kunna benämnas rättspatoskultur. Samma individ kan alltså ha tagit intryck av en tystnadskultur de befinner sig i eller möter, samtidigt som den resonerar kring samhällsnormer om att man ska samarbeta med rättsväsendet.

I en demokrati finns förväntningar på att man ska bistå rättsväsendet. Dessutom finns lagar om vittnesplikt och anmälningskyldighet för vissa yrkesgrupper, som ställer krav på medverkan. Det skapar sociala mekanismer som uppmuntrar medverkan, men som ibland konkurrerar med mekanismerna för tystnad. Det behöver inte vara en medveten process där den drabbade uttryckligen väger dessa mekanismer mot varandra, men resultatet avgör i vilken grad man samarbetar med rättsväsendet.

Övergripping i rättssak

Vid övergripping i rättssak har någon försökt få ett vittne eller en målsägare att avstå från att tala. En person gör sig skyldig till övergripping i rättssak om den ”med våld eller hot om våld angriper någon för att han eller hon gjort anmälan, fört talan, avlagt vittnesmål eller annars vid förhör avgett utsaga hos en domstol eller annan myndighet eller för att hindra någon från en sådan åtgärd” (se vidare 17 kap. 10 § BrB). Sådana övergripping

behövs inte i en miljö där tystnadskulturer är rådande, utan förekommer rimligen för att skapa tystnad hos vittnen och brottsoffer som kan tänkas vilja lämna uppgifter till rättsväsendet. En del av dessa kan vara personer som vill bryta sig ur eller göra motstånd mot en tystnadskultur.

Med andra ord kan tystnadskulturer och övergrepp i rättssak ibland hänga ihop, Statistiken om övergrepp i rättssak ska dock inte ses som ett mått på tystnadskulturer. Övergrepp i rättssak kan vara ett tecken på ”misslyckad” tystnadskultur och illustrera att förväntningarna på att brottsoffret eller vittnet skulle vara tyst inte införlivades. Det finns också fall där de inte tycks hänga ihop, så därför kommer vissa resultat om övergrepp i rättssak att redovisas separat, i det första resultatkapitlet.

Fem fokusområden

Tystnad mot rättsväsendet förekommer rimligtvis vid alla typer av brott. Vid vissa brottstyper utvecklas dock tabun och svårigheter att benämna brotten som brott, vilket får större betydelse. Av resursskäl kan vi inte undersöka alla typer av brott, utan koncentrerar datainsamlingen till fem fokusområden. Fokusområdena tar sikte på brott som har mycket stora konsekvenser för den drabbade och typiskt sett sker upprepade gånger. Det handlar om relationsvåld, brott inom en hederskontext, brott i socialt utsatta områden, brott mot och inom organisationer, samt kriminella nätverk. Notera att vi av redovisningstekniska skäl har rubricerat om uppdragstextens fokusområden (se rad *Vår benämning/tillägg* i tabellen). Vissa fokusområden är regelrätta brottstyper, medan andra är problemområden. För att tydliggöra vad vi beskriver i denna rapport, illustreras skillnader mellan fokusområdena i tabell 2.

Förutom de fyra fokusområdena som nämns i uppdragstexten, studeras även brott mot och inom organisationer och har här fått komplettera listan. Risken är överhängande att mekanismerna för tystnad för de fyra övriga fokusområdena är likartade, eftersom många av dessa präglas av våld. Enligt tidigare forskning har brott kopplat till organisationer andra typer av mekanismer för tystnad, nämligen att man är tyst av rädsla för företagets rykte och den egna positionen i det legala samhället (se exempelvis Gobert och Punch 2000, Haglunds 2009, Jones och Kelly 2014). Genom att komplettera med brott mot och inom organisationer bedömer vi att vi har en tillräckligt stor spridning på brottsfenomen för att få en bred bild av mekanismer för tystnad.

TABELL 2. Undersökningens fem fokusområden.

	Brott inom familjen	Brott inom bostadsområdet	Brott på arbetsplatsen	Brott i en kriminell miljö
Fokusområde enligt uppdragstext	Relationsvåld	Socialt utsatta områden		Organiserad brottslighet
	Hedersvåld			
Vår benämning/ tillägg	Relationsvåld	Brott i socialt utsatta områden	Brott mot eller inom organisation	Kriminella nätverk
	Brott inom en hederskontext		Tysta organisationskulturer som funnits i privata och offentliga företag, myndighet, kommun, region	
Vems perspektiv	Brottsoffret	Boende, ofta vittnen	Den som upptäcker brottet, en medarbetare inom organisationen	Personer inom nätverken
	Eventuella vittnen, ofta andra familjemedlemmar	Ibland brottsoffer		I vissa fall utomstående brottsoffer eller vittnen

Brott inom en hederskontext

Det fokusområde vi här kallar *brott inom en hederskontext* har i andra sammanhang kallats hedersrelaterat våld och förtryck. Därför används även begreppet hedersrelaterat våld i rapporten när ett konkret brott avses. Generellt för hedersnormer är att de beskrivs bygga på starka patriarkala och heteronormativa föreställningar (SOU 2018:69). Andra kännetecken är att individens intressen anses vara underordnade familjens intressen, att individens agerande anses påverka hela familjens anseende samt att individens sexualitet anses vara en angelägenhet för hela familjen (SOU 2014:49).

Relationsvåld

Ett av studiens fokusområden är relationsvåld, det vill säga att våldet riktas mot en tidigare eller nuvarande flick- eller pojkvän, man, fru eller partner. Våldet kan yttra sig på olika sätt i olika

relationer, och kan alltså skilja sig åt vad gäller motiv, situation, allvarlighetsgrad och våldsmönster (Nybergh 2013, Holmberg och Enander 2005, Brå 2019:8, Brännvall 2016).

Brott i socialt utsatta områden

Uttrycket socialt utsatta områden används många gånger utan någon tydlig definition, men ofta avses områden som kännetecknas av omfattande problematik med etnisk och ekonomisk segregation, hög arbetslöshet, låg utbildningsnivå, otrygghet, kriminella nätverk med inverkan på lokalsamhället och höga ohälsotal. Polisen har i tre rapporter listat och beskrivit vad de kategoriserar som socialt utsatta områden (Noa 2015, Noa 2017, Noa 2019). I de särskilt utsatta områdena upplever polisen att det finns en allmän obenägenhet att delta i rättsprocessen samt att det kan förekomma systematiska hot och våldshandlingar mot målsägare och vittnen (Noa 2019).

Kriminella nätverk

I tidigare forskning finns många olika definitioner av kriminella nätverk. Nätverken kan skilja sig åt avseende exempelvis strukturer, hierarkier, formella regler, aktiviteter, geografiska platser, förekomster av specialiserade roller samt antalet individer i gruppen (Ruggiero 2012, Decker och Pyrooz 2014, Lavorgna, Lombardo och Sergi 2013). Gemensamt är att den kriminella verksamheten bygger på samarbete mellan flera personer och bedrivs på ett vinstdrivande sätt.

Brott mot och inom organisationer

Inom detta fokusområde avses ekonomisk, organiserad eller systemhotande brottslighet som riktas mot organisationer – myndigheter, kommuner, regioner och näringslivet. Brotten kan begås av externa personer, men det kan också finnas anställda inom organisationen som möjliggör eller till och med initierar brottet (Engdahl 2010, Brå 2014:4, Brå 2012:12, Prenzler 2009, The Mollen Commission 1994). För att vara relevant för denna undersökning behöver det finnas tysta organisationskulturer inom organisationen, eller i vart fall starka ”individuella” skäl som försvårar samarbete med rättsväsendet.

Syfte och frågeställningar

Syftet med föreliggande rapport är att belysa vad som kännetecknar de tystnadskulturer som kan förekomma i samband med brott som relationsvåld, brott inom en hederskontext, kriminella nätverk, brott i socialt utsatta områden, samt brott mot och inom organisationer.

Två övergripande frågeställningar har väglett undersökningen:

Vad motiverar tystnaden och hur får man fler att lämna uppgifter till rättsväsendet? Dessa övergripande frågeställningar går att bena upp i mer detaljerade frågor:

1. Vad finns det för olika skäl till eller mekanismer för att brottsoffer och vittnen inte lämnar uppgifter? Är några särskilt viktiga? Bottnar dessa i något som kan betecknas som tystnadskulturer? Har det koppling till vissa sammanhang eller brottstyper?
2. I vilken del av "rättsprocessen" uppstår tystnad (brotts-tillfälle, anmälan, förundersökning, domstolsförhandling etc.)?
3. Går det att säga något om utvecklingen de senaste tio åren – särskilt gällande övergrepp i rättssak?
4. Finns nationella eller internationella exempel att ta lärdom av?

Projektets huvudfokus är kvalitativt; det handlar om att förstå mekanismerna och komma med förebyggande och motverkande förslag. Att studera omfattning är inte aktuellt, även om vi i det inledande kapitlet redovisar de kvantitativa uppgifter som finns tillgängliga om övergrepp i rättssak och påverkansförsök. Tystnadskulturer låter sig dock inte mätas kvantitativt på samma sätt. Uppgifterna ska därför inte läsas som ett försök att skatta omfattningen av tystnadskulturer, utan mer som ett försök att rama in våra kvalitativa resultat.

Nationella trygghetsundersökningen

Vi studerar här fem fokusområden med brott som har mycket stora konsekvenser för den drabbade och som typiskt sett sker upprepade gånger. Syftet är att beskriva vad som kan ligga bakom eventuell tystnad mot rättsväsendet. Det kan dock medföra att läsaren får bilden att detta är typiskt för brott generellt. För att balansera bilden vill vi därför med hjälp av bearbetad statistik från Nationella trygghetsundersökningen (NTU) inledningsvis presentera siffror om anmälningsbenägenhet och vilka skäl som kan ligga bakom ett beslut att inte polisanmäla.

NTU undersöker årligen människors utsatthet för brott, anmälningsbenägenhet och förtroende för rättsväsendet. I vår analys ingår män och kvinnor i åldern 16–79 år som uppger att de utsatts för brottstyperna *sexualbrott*, *hot*, *rån* eller *miss-handel* mellan åren 2006–2016.⁴ Dessa brott valdes eftersom de utgör brott mot person och är de brott i NTU som ligger närmast studiens fokusområden.

⁴ Brotstyperna har inte varit tillräckligt vanliga för att särredovisas. Även åren har slagits ihop i redovisningen.

Få avstår från polisanmälan för att de inte vågar

Av de personer som i NTU svarat att de 2006–2016 utsatts för sexualbrott, hot, rån eller misshandel, var det en majoritet som inte anmälde det till polisen. Av männen avstod 71 procent att anmäla händelsen, och motsvarande siffra för kvinnorna var 76 procent.⁵

Enligt svaren i NTU är det vanligaste skälet till att inte anmäla händelsen relaterat till föreställningar om att polisen inte kan göra något.⁶ Närmare en fjärdedel uppger detta som skäl. En annan huvudorsak till att inte anmäla brottet anges vara att brottet är en småsak eller bagatell. Det uppgavs av en femtedel, men var väsentligt vanligare bland män än kvinnor.

Svarsalternativet att man inte vågade anmäla var i sammanhanget ovanligt, och användes av fem procent. Andelen som uppgav att de inte vågade var dock mer än dubbelt så hög för kvinnor som för män. Liknande svarsmönster, men något lägre andelar, återfinns vid svarsalternativet att man inte polisanmälde eftersom gärningspersonen var någon man kände. Slutligen angav cirka tre procent av både kvinnorna och männen att de saknar förtroende för polisen och rättsväsendet.

Metod och material

Rapporten baseras främst på intervjuer med brottsutsatta personer, vittnen, personer inom rättsväsendet, andra myndigheter och ideella aktörer som stöttar utsatta. För att ha något att relatera intervjupersonernas berättelser till, har vi analyserat ärenden i form av fällande domar och förundersökningar om brottet övergrepp i rättssak, samt bett landets åklagare att under fyra veckor logga påverkansförsök i en enkät, vilket beskrivs närmare i nästa kapitel.

Disposition

I nästa kapitel beskrivs studiens metod och material. Därefter följer ett kapitel med statistiska uppgifter från kriminalstatistiken, våra ärenden om övergrepp i rättssak och åklagarenkäten. Kapitlet avslutas med resonemang kring frågeställningen om utveckling över tid.

Därpå följer två resultatkapitel – i det första redovisas samtliga mekanismer för tystnad vi identifierat i materialet. I det andra analyseras de fem fokusområdena och huruvida de kan

⁵ Det totala antalet svarande på frågan är 14 722, varav 6 836 män och 7 886 kvinnor.

⁶ Det totala antalet svarande på frågan är 10 776, varav 4 892 män och 5 884 kvinnor.

utgöra tystnadskulturer. Varje avsnitt avslutas med en bedömning av relevanta förebyggande åtgärder. En mer utförlig genomgång av åtgärder presenteras i kapitlet *Sammanställning av åtgärder* i bilaga 1. Få av åtgärderna är utvärderade, eller specifikt utformade för att motverka tystnad för rättsväsendet. De ska därför ses som *exempel* på åtgärder. Bilagan innehåller också två tabeller där åtgärderna sammanfattas och kopplas till de olika mekanismerna för tystnad samt till fokusområdena. Sista kapitlet i rapporten är en avslutande diskussion.

Metod och material

I detta avsnitt beskrivs de material som använts i studien:

- Intervjuer med brottsoffer, vittnen, myndighetspersoner och personer inom ideell sektor.
- Ärenden i form av fällande domar och förundersökningar gällande övergrepp i rättssak.
- Åklagarenkät.

Projektet har följts av en referensgrupp bestående av representanter för Polismyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, en domstol, Socialstyrelsen, en brottsoffer-, kvinno-, och tjejjour samt en branschgemensam organisation som arbetar mot brottslighet i byggbranschen. Eftersom tystnad och tystnadskulturer är svårundersökta fenomen har vi behövt flera olika typer av material. I analysen har vi försökt relatera materialen till varandra för att kunna ge en bättre bild av tystnadskulturer. Flera av våra intervjupersoner befinner sig eller har befunnit sig i kollektiv där det finns normer om tystnad mot rättsväsendet.

Intervjuer

Totalt har 137 personer intervjuats vid sammanlagt 74 tillfällen. Majoriteten av intervjuerna (51 stycken) var enskilda samtal. Gruppintervjuerna omfattade oftast 2–3 intervjupersoner, och ett fåtal omfattade fler.

Intervjupersonerna har delats in i följande fem kategorier utifrån den verksamhet de främst kommer från: myndighet, ideell sektor, organisation, konsult och privatperson. Av de intervjuade myndighetspersonerna (se tabell 3) är majoriteten representanter för rättsväsendet, såsom poliser, åklagare och domare. De kommunala tjänstemän som intervjuats är exempelvis socialsekreterare och samtalsbehandlare. Inom ideell sektor har intervjuer gjorts med representanter för kvinno- och brottsofferjourer, religiösa samfund samt jourer med fokus på heders-

relaterat våld och förtryck. I kategorin organisation återfinns intervjupersoner som själva upptäckt brott som tystats ner, ibland genom sin yrkesroll inom kontrollverksamhet, säkerhet eller personal. I en underkategori till organisation återfinns konsulter som har liknande yrkesroller som övriga inom organisationer. Konsulterna berättar om händelser de mött i sitt arbete, inte om egen utsatthet.

TABELL 3. Fördelning av intervjupersoner utifrån verksamhet. Antal.

Verksamhet	Antal
Myndighet	44
Ideell sektor	28
Organisation	25
Konsult	10
Privatperson	30
Totalt	137

Vi har även intervjuat ett antal privatpersoner som främst utgörs av brottsoffer och vittnen. De brottsoffer som vi intervjuat berättar om sina egna erfarenheter av brott inom de fem fokusområdena. Till detta kommer individer inom organisationer samt andra grupper som beskriver egen utsatthet. Totalt har 52 personer intervjuats som beskriver hur de själva vid ett brott resonerat kring tystnad (de finns alltså inom flera kategorier i tabell 3). De intervjupersoner (49 personer totalt) som arbetar med stöd till utsatta personer har genom sitt arbete kunnat beskriva hur drabbade resonerar kring tystnad.

De intervjupersoner som förebygger brott eller möter brottsoffer och vittnen har lång erfarenhet av frågor kring tystnad mot rättsväsendet. Vissa av dem hade inte funderat specifikt kring tystnadskulturer tidigare, men hade inga problem att beskriva för studien relevanta exempel.

En del av intervjupersonerna har identifierats genom snöbollsurval, det vill säga att urvalet intervjupersoner har utökats successivt genom att seminariedeltagare, kontaktpersoner eller redan intervjuade personer har tipsat om andra relevanta personer med kunskap eller erfarenheter på temat tystnadskulturer och åtgärder. Vi har även kontaktat verksamheter som arbetar med stöd och efterfrågat intervjupersoner som själva drabbats av brott. Arbetet med att hitta relevanta intervjupersoner pågick till dess mättnad uppnåtts, det vill säga att inga nya relevanta uppgifter föreföll framkomma under intervjuerna.

Antalet intervjupersoner inom respektive fokusområde – relationsvåld, brott inom en hederskontext, kriminella nätverk,

brott i socialt utsatta områden samt brott mot och inom organisationer – har varit tämligen jämnt fördelat, med 21–29 intervjupersoner inom varje fokusområde. Flera intervjupersoner hade dessutom kunskap inom flera fokusområden.

Intervjuerna har varit semistrukturerade och vanligtvis varat mellan 40 och 120 minuter. De flesta intervjuerna med drabbade har genomförts avskilt och ansikte mot ansikte. Intervjuerna har, med några få undantag, spelats in och transkriberats. En särskild svårighet är att operationalisera begreppet tystnads-kulturer. I intervjuerna ställs därför frågorna utifrån tystnad och tal i relation till rättsväsendet och skälet bakom dessa alternativ. Bedömningen kan till exempel handla om huruvida intervjupersonen beskriver individuella skäl eller kollektiva normsystem, som också återfunnits i tidigare forskning. Intervjuguiden innehöll följande teman:

- Mekanismer bakom tystnad, tystnadskultur och tal.
- Kopplingar till grupper, sammanhang eller brottstyper.
- När tystnaden uppstod.
- Motiv bakom självmald tystnad respektive tystnad som bottnar i påtryckningar från andra individer eller till följd av normer.
- Huruvida rättsväsendet har fått kunskap om brottsligheten.
- Åtgärder för att förebygga och motverka tystnad.

Transkriberingarna har sedan kodats efter dessa teman, för analys. De utdrag ur intervjuerna som redovisas i rapporten har anonymiserats och bearbetats till läsbart format.

Domar och förundersökningar

Det finns två skäl till valet att analysera fällande domar och förundersökningar gällande övergrepp i rättssak. Det första är att vi vill ha fällande domar för att vara tämligen säkra på att brottet övergrepp i rättssak verkligen har förekommit. Det andra är att studiens frågeställningar ställer krav på ett relativt djupt och rikt material, vilket förundersökningar kan tillhandahålla. Med andra ord kan ett ärende illustrera ett misslyckat försök att tysta personer, och i materialet kan det finnas betydelsefull information om när påverkansförsöket inträffade, vilka gärningspersonerna är och varför tystnaden bröts.

Det rör sig om fällande domar i tingsrätt där ett slutligt beslut fattats 2017. Sammantaget handlar det om 345 domar, ur vilka vi drog ett slumpmässigt urval på drygt hälften, och analyserade totalt 167 ärenden.

Ärendena kodades enligt ett på förhand konstruerat kod-schema, som reviderades något under arbetets gång. Kod-schemat bestod av ett antal övergripande teman (till exempel form och metod, plats och situation, offer, gärningsperson, motiv och kapacitet) med tillhörande frågeställningar som exempelvis besvarar vad som hänt, om det är ett tydligt övergrepp i rättssak och hur gärningspersonen resonerar kring brottet. Dessutom kodades information som rör gärningspersonens och målsägarens kön och ålder, vilket grundbrott det handlar om, typ av påföljd, när påverkansförsöket inträffade och gärningspersonens inställning till brottet. I resultatredovisningen förekommer statistik och citat från materialet. Citaten har av-identifierats och redigerats till en mer läsbar form.

Åklagarenkät

Hösten 2018 fick landets åklagare besvara samma webbenkät fyra veckor i rad (veckorna 44–47). Enkäten innehöll frågor om åklagarna upplevt påverkansförsök mot målsägare och/eller vittnen i sina ärenden. 71 procent av landets operativa åklagare (661 av 935 åklagare) besvarade enkäten minst en av veckorna. De flesta svarade i minst tre veckor. En likartad enkät (dock i pappersformat) genomfördes 2007. Då besvarade 26 procent av åklagarna enkäten (se vidare Brå 2008:8). Redan 2007 var syftet med enkäten att få åklagarnas bild av hur vanligt det är med påverkansförsök mot brottsoffer och vittnen. Dessa två mätningar går inte att jämföra rakt av, men ger oss ändå två mått i tiden att resonera kring. En skillnad mellan enkäterna denna gång och 2007, är att vi lagt till ett fast svarsalternativ om hedersrelaterat våld och en öppen slutfråga om tystnad och tystnadskulturer.⁷ 27 procent av åklagarna har skrivit något fritextsvar som också analyserats och används i texten för att illustrera tystnad, sent i rättsprocessen.

Enkäten riktades till åklagare för att det var genomförbart och kostnadseffektivt. Generellt har åklagare insyn i ärenden först när de kommit en bit in i rättsprocessen. Detta mått ger alltså en bild av tystnad som uppstår senare i rättsprocessen.

Åklagarna fick en unik länk till varje veckoenkät, med uppmaning att svara i slutet av den aktuella veckan eller tidigt veckan därpå (tillvägagångssättet finns närmare beskrivet i en metod-pm i projektakten). För att vara säker på vilken vecka svaren avsåg, särskilt när vi började skicka påminnelser, inleddes varje enkät med att åklagaren fick ange veckan, genom att välja i en rullist. Denna fråga har dock inte fungerat rent tekniskt för alla åklagare, alla veckor. För att undvika att få

⁷ Skälet till tillägget är att uppdragsbeskrivningarna skiljer sig åt.

med några dubblettsvar redovisas enbart de svar där vi är säkra på vilken vecka som avses. Vi har dock analyserat alla svar, och även om alla svar redovisades skulle mönstren inte ändras. Totalt skickades 3–4 påminnelser för varje vecka.

Uppgifter om övergrepp i rättssak

Som nämndes i inledningen omfattar uppdraget inte bara att studera tystnadskulturer, utan även förekomsten av övergrepp i rättssak (se avsnittet *Centrala begrepp*). Effektiva tystnadskulturer genererar inte alltid övergrepp i rättssak, men övergrepp i rättssak kan begås mot personer som vill bryta sig ur eller göra motstånd mot en tystnadskultur. Det kan handla om att en gärningsperson vill sprida en tystnadskultur till brotts-offret eller vittnet. Om de då i stället är beredda att delta i rättsprocessen blir det ett övertramp mot dessa tystnadsnormer, vilket kan leda till att de blir utsatta för hot och våld.

Betydligt oftare beror övergrepp i rättssak rimligtvis på rent individuella skäl, som att en gärningsperson inte vill dömas för misshandel av sin partner. Det kan också vara ett försök att aktivera individuella skäl för tystnad, som rädsla för hot och våld. Därför ska statistiken om övergrepp i rättssak inte ses som ett mått på tystnadskulturer.

I detta kapitel belyses övergrepp i rättssak och påverkansförsök utifrån kriminalstatistik, vår genomgång av ärenden och åklagarenkäten. Kapitlet har ett kvantitativt fokus. De kvalitativa resultaten från våra egna material presenteras framför allt i de följande kapitlen. De frågor som ställs i detta kapitel är:

- Hur har anmälningarna om övergrepp i rättssak utvecklats de senaste tio åren?
- Hur har personuppkläringen utvecklats?
- Hur stor del av alla åklagare uppger att de i sitt arbete under fyra veckor stött på att någon försökt påverka målsägare eller vittnen att inte delta i rättsprocessen? Har andelen ökat sedan 2007?

Kriminalstatistik om övergrepp i rättssak

Sedan 2009 redovisas övergrepp i rättssak som ett separat brott i kriminalstatistiken. Innan dess ingick övergrepp i rättssak i samma brottskategori som bland annat bestickning, mutbrott och tjänstefel. I en tidigare studie har Brå dock analyserat hur stor andel som övergrepp i rättssak utgjorde av denna brottskategori under åren 1999–2006 (Brå 2007). Eftersom studien endast sträcker sig fram till 2006 saknas särredovisade uppgifter om övergrepp i rättssak för åren 2007–2008.

Anmälningnivån ungefär densamma 2019 som 2009

Av Brås studie från 2007 framgår att antalet anmälningar om övergrepp i rättssak ökade kraftigt under den studerade perioden – från 2 400 anmälningar 1999 till drygt 4 100 anmälningar 2006.

År 2009 hade anmälningarna ökat ytterligare, till 5 139. En viss ökning skedde sedan fram till 2012, men efter 2013 har anmälningnivån varit ganska oförändrad.

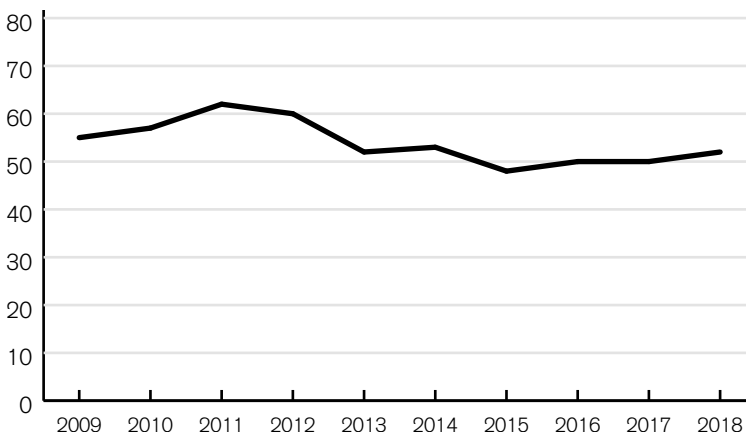
TABELL 4. Antal anmälda övergrepp i rättssak under perioden 2009–2018.

År	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Antal	5 139	5 372	5 874	5 682	4 978	5 098	4 686	5 008	5 044	5 268

Källa: Brå (kriminalstatistiken)

Att anmälningnivån varit relativt stabil sedan 2013, efter en topp under åren 2011 och 2012, framgår också av diagram 1. Där redovisas utvecklingen av anmälningar om övergrepp i rättssak per 100 000 invånare.⁸

Diagram 1. Antalet anmälda övergrepp i rättssak per 100 000 invånare.

Källa: Brå (kriminalstatistiken)

— Anmälda brott per 100 000 invånare

⁸ Sveriges befolkning har ökat med runt en miljon personer de senaste tio åren.

Oförändrad andel brott med en misstänkt, men sjunkande personupplärning

Av statistiken över handlagda brott⁹ framgår att det 2018 fanns en misstänkt i 64 procent av de handlagda anmälningarna om övergrepp i rättssak. Den andelen har varit ganska stabil över åren. Andelen handlagda brott som *personupplärats*¹⁰ har däremot minskat något, från 16 procent 2009 till 13 procent 2019. I reella tal innebar det att personupplärningen minskade från 741 brott 2014 till 696 brott 2018. Minskningen ligger i linje med den generella minskning som skett av andelen personupplärate brott.

TABELL 5. Personuppläringsprocent för övergrepp i rättssak, 2009–2018.

År	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Procent	16	18	16	19	16	14	14	13	14	13

Källa: Brå (kriminalstatistiken)

När det gäller övergrepp i rättssak innebär ett personupplärat brott i princip alltid att åtal väcks (se tabell 6). Tabellen sträcker sig enbart tillbaka till 2014, eftersom sättet att föra statistik förändrades det året, och siffrorna från tidigare år därmed inte är helt jämförbara.

TABELL 6. Antal personupplärate brott för övergrepp i rättssak med misstänkt person samt uppdelat på typ av beslut under perioden 2014–2018.

År	2014	2015	2016	2017	2018
Antal totalt	741	677	632	679	696
Därav:					
▪ Åtal väckts	739	677	630	679	694

Källa: Brå (kriminalstatistiken)

Antalet dömda för övergrepp i rättssak har sjunkit
Brottet övergrepp i rättssak är i lagen uppdelat på tre svårighetsgrader: normalgraden, grovt brott och ringa brott (prop. 2015/16:113). Dessa tre svårighetsgrader särredovisas inte i statistiken över anmälda och personupplärate brott, till skillnad från i statistiken över antalet personer som dömts för övergrepp i rättssak.

⁹ Statistiken över handlagda brott omfattar samtliga anmälda övergrepp i rättssak där polis, åklagare eller annan utredande myndighet har fattat ett beslut under redovisningsåret som innebär att handläggningen av brottet avslutas.

¹⁰ Med personupplärat brott menas här att en misstänkt person har bundits vid brottet genom att åtal har väckts, strafföreläggande har utfärdats eller åtalsunderlåtelse har meddelats.

År 2009 dömdes totalt 757 personer för övergrepp i rättssak, inklusive grovt och ringa brott. År 2018 hade antalet dömda sjunkit till 518 personer. Om man jämför det med antalet åtal per år, tyder det på att andelen fällande domar legat ganska stabilt på runt 70 procent.¹¹

De allra flesta domarna avser brott av normalgraden. Domarna som avser grovt övergrepp i rättssak har varierat under perioden, från noll till fyra procent. Möjligheten att särredovisa dömda till ringa brott har bara funnits sedan 2016, vilket 13 personer dömdes för 2018.

TABELL 7. Antal dömda för övergrepp i rättssak under perioden 2009–2018. Huvudbrott och bibrott.

År	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
10 § Övergrepp i rättssak (normalgrad)	750	769	716	701	566	529	481	467	452	482
<i>Därav huvudbrott</i>	387*	410*	403*	358*	271*	252*	244	229*	206	227*
10 § grovt övergrepp i rättssak	7	6	12	9	2	3	0	0	4	23
<i>Därav huvudbrott</i>	5	2	10	5	0	1	0	0	4	9
10 § ringa övergrepp i rättssak	–	–	–	–	–	–	–	1	12	13
<i>Därav huvudbrott</i>	–	–	–	–	–	–	–	0	6	3
Totalt	757	775	728	710	568	532	481	468	468	518
<i>Därav huvudbrott</i>	392	412	413	363	271	253	244	229	216	239

*Siffrorna är framräknade genom att ta "därav huvudbrott totalt" minus "därav huvudbrott för grovt övergrepp i rättssak" samt "därav huvudbrott för ringa övergrepp i rättssak". Källa: Brå (kriminalstatistiken).

Ofta är andra brott huvudbrott i domen

Övergrepp i rättssak begås typmässigt för att försvåra rättsprocessen rörande ett annat brott, det så kallade grundbrottet. Oftast är det den som begått grundbrottet som står för över-

¹¹ Det går dock inte att göra någon exakt beräkning, eftersom de dömda fallen under ett år inte är identiska med de fall som åtalas under samma år. En del åtal kan till exempel leda till en dom först nästkommande år.

greppet i rättssak. Men det är inte givet att så är fallet. Om övergrepp i rättssak begås inom ramen för en tystnadskultur kan man tänka sig att även andra än den som begått grundbrottet vill påverka offret eller vittnen att inte delta i rättsprocessen. Det skulle då kunna handla om en släkting till gärningspersonen eller en annan medlem i ett kriminellt nätverk. Om det är den som begått grundbrottet som också är misstänkt för övergrepp i rättssak, utreds och avdöms de båda brotten oftast samtidigt. Beroende på hur grovt grundbrottet är, kan övergreppet i rättssak då bli antingen huvudbrott eller bibrott. Av statistiken framgår generellt inte i vilken utsträckning det finns fler brott i domen, men däremot om ett annat brott än övergrepp i rättssak är huvudbrott. I runt hälften av domarna rörande övergrepp i rättssak är ett annat brott huvudbrott. Det går dock inte att utläsa från statistiken vilka brott det då rör sig om.

Misshandel det vanligaste grundbrottet

Frågan om grundbrottens karaktär belyses emellertid i vår genomgång av de 167 ärenden om övergrepp i rättssak som lett till fällande dom 2017. Ärendena avsåg 192 gärningspersoner, varav 90 procent var män och 10 procent var kvinnor (173 män och 19 kvinnor). En övervägande majoritet av dem hade också begått grundbrottet i ärendet, själva eller tillsammans med andra. Det förekom alltså enbart ett fåtal ärenden där någon annan än grundbrottets gärningsperson också försökt påverka rättsprocessen genom hot eller våld.

Av ärendena framgår att de vanligaste grundbrotten som *männen* dömdes för var misshandel och rån. Kombinationer av grundbrott var också vanligt.

TABELL 8. Andelar i procent, av de män som dömts för övergrepp i rättssak 2017, efter vilka typer av grundbrott de begått.

Grundbrott	Procent
Misshandel	21
Misshandel i kombination med annat	21
Rån	16
Kombination av brott (ej misshandel)	15
Olaga hot	5
Sexualbrott	4
Grov kvinnofridskränkning	3
Utpressning	3
Narkotikabrott	2
Skadegörelse	2
Hot eller våld mot tjänsteman	2
Övrigt	6
SUMMA	100

När misshandel kombineras med andra brott handlar det exempelvis om olaga hot, rån, stöld, olaga frihetsberövande, olaga tvång, ofredande, narkotikabrott och hemfridsbrott. När det gäller kategorin kombination av brott (som inte inkluderar misshandel) framträder särskilt en grupp gärningspersoner som begått en rad grova brott. Det handlar bland annat om utpressning, människorov, olaga frihetsberövande, brott mot lagen om kontaktförbud, olaga förföljelse, hemfridsbrott och brott mot vapenlagen. Kategorin övriga innehåller ärenden med olika, enstaka grundbrott.

Även bland kvinnor dominerar misshandel bland grundbrotten – det utgjorde grundbrottet för 9 av de 19 dömda kvinnorna 2017. Mot bakgrund av att det enbart handlar om 19 dömda kvinnor, är det inte lämpligt att redovisa uppgifterna uppdelat i tabellformat.

Majoriteten av de dömda är unga män

Många av de dömda är unga män; mer än hälften av gärningspersonerna var 24 år eller yngre, och 27 procent var 15–18 år.

Som framgått ovan var endast tio procent av gärningspersonerna kvinnor. Bland *offren* för brotten var andelen dock högre; en tredjedel av dem var kvinnor. Av de fall där kvinnor är målsägare rör drygt hälften relationsvåld. När män är målsägare rör det sig ofta om ungdomsbrott.

I cirka tio ärenden är övergreppet i rättssak riktat mot ett vittne till grundbrottet, t.ex. misshandel på allmän plats, ungdomsrån, narkotikaöverlåtelser eller relationsvåld. Det framgår i andra ärenden att vissa vittnen inte svarar när polisen ringer, eller berättar mer i förhör än de minns vid huvudförhandlingen. Exempel finns också på flera målsägare som försökt ta tillbaka redan lämnade uppgifter.

Övergreppen i rättssak sker oftast vid eller direkt i anslutning till grundbrottet

I de analyserade ärendena har övergrepp i rättssak ofta skett direkt i samband med eller i nära anslutning till grundbrottet (54 procent av ärendena). Särskilt i ärendena med ungdomar som rånar jämnåriga, och ibland vid relationsvåld, ingår det i grundbrottet att också hota med att situationen kommer att bli värre om brottsoffret vänder sig till polisen. Generellt sett utgör övergrepp i rättssak ofta verbala hot, men ibland framförs hotet skriftligen via sms, mejl eller sociala medier.

I 16 procent av fallen skedde övergreppet i rättssak i samband med polisanmälan, och i runt 14 procent skedde det senare under rättsprocessen, under förundersökningen eller under huvudförhandlingen. I 6 procent av fallen utfördes övergreppet efter

huvudförhandlingen. I de allra flesta ärenden rör det sig om hot vid *ett* tillfälle, men i 10 procent förekom övergrepp i rättssak vid flera tillfällen. Många fall av övergrepp i rättssak utlöses av att gärningspersonen haft kontakt med polisen, eller fått veta att målsägaren haft det. Det gäller under hela förundersökningen, fram till kallelsen till huvudförhandlingen.

Åklagares erfarenheter av påverkansförsök mot målsägare och vittnen

Alla som utsatts för övergrepp i rättssak anmäler det inte till polisen. Det finns alltså ett mörkertal, vars omfattning är okänd. Det kan också förekomma påtryckningar som inte når upp till kriterierna för övergrepp i rättssak, men som ändå kan påverka målsägare och vittnen så att de tvekar att delta i rättsprocessen. För att få en närmare bild av hur vanligt det är att någon försöker påverka målsägare och vittnen att inte delta i rättsprocessen, skickade vi en webbenkät till åklagare under fyra veckor 2018. Enkäten var en undersökning riktad till landets samtliga operativa åklagare, och 71 procent besvarade den för minst en av de fyra veckorna (661 personer). En närmare beskrivning av hur studien genomförts ges i det tidigare metodavsnittet.

I enkäten frågade vi, för var och en av veckorna, om åklagarna i sina ärenden upplevt att det förekommit påverkansförsök mot målsägare eller vittnen. Andelen som svarade ja varierade något från vecka till vecka, och låg mellan 7 och 9 procent. Majoriteten av dem hade upplevt påverkansförsök under en av de fyra veckorna, och då gällande ett ärende. Närmare 30 procent hade dock varit med om det mer än en gång under de fyra veckorna.

Totalt under de fyra veckorna var det 18 procent, eller 120 åklagare, som angav att de upplevt att det förekommit påverkansförsök mot målsägare eller vittnen. Sammantaget hade de varit med om 214 sådana fall under perioden som helhet. Det bör framhållas att detta är minimisiffror, eftersom alla åklagare som deltog i studien inte fyllde i enkäten samtliga veckor.

Vid sidan av direkta hot, beskriver åklagarna i sina fritextsvar även händelser av mer subtil karaktär. Det är ofta kopplat till huvudförhandlingen, då bevispersoner utsatts för ”blickar, kommentarer, hostningar och liknande under förhör”, eller där man utsatts för obehagliga anspelningar. Även vädjan, gråt och utläggningar om hur hårt ett straff skulle drabba den misstänkte har noterats av en åklagare. Till detta kommer kärleksförklaringar från gärningspersoner, för att få målsägare att ta tillbaka sina uppgifter. Ytterligare en variant är misstänkta som hotar

att skada sig själva, med vetskap om att målsägaren är någon som bryr sig om dem. I några fall har bevis för påtryckningsförsök upptäckts genom polisens utredningsarbete.

Av åklagarnas fritextsvar framgår också att synen på hur vanligt det är med påverkansförsök mot målsägare och vittnen varierar, beroende på vilken typ av brott man arbetar med. Åklagare som arbetar med mängdbrott, som snatterier och stölder, lyfter fram att det är ovanligt. Åklagare som arbetar med de brottstyper som är i fokus för denna studie, uppfattar däremot att det inte är ovanligt att bevispersoner ändrar sig (mer om detta senare i kapitlet).

Flera åklagare som hanterar ekonomisk brottslighet betonar dock att de arbetar med få, men stora ärenden. Under de studerade veckorna har de inte haft kontakt med någon målsägare eller några vittnen, eftersom de inte varit i en sådan fas i utredningen, eller befunnit sig med ett och samma ärende i rätten.

Slutligen är det flera åklagare som skriver att de inte ser så många fall av påverkansförsök mot målsägare och vittnen i sitt arbete. De upplever att de snarare har ett problem med regelrätt tystnadskultur, genom att de inte får de uppgifter de behöver i första läget, för att inleda eller komma vidare med sin förundersökning. Sådana beskrivningar finns gällande arbetsmiljöbrott, finansmarknadsbrott och ekonomisk brottslighet generellt, det vill säga exempel som hör hemma inom fokusområdet brott mot och inom organisationer. I de fallen blir påverkansförsök mot kända målsägare och vittnen inte aktuellt.

63 procent av försöken uppfattas som styrkta

Åklagare som uppfattat att det förekommit påverkansförsök i något ärende, fick också ange om de ansåg att påverkansförsöket var styrkt. Enligt svaren gällde detta 63 procent, det vill säga 134 av de totalt 214 angivna påverkansförsöken.

Vad åklagarna räknar som att misstanken är styrkt är inte angivet, och synen på det varierar rimligen bland de svarande. Det bör dock framhållas att det inte alltid innebär att den berörda personen själv berättat att den utsatts för påverkansförsök. Av en senare fråga i enkäten framkommer nämligen att så varit fallet i 37 procent av de misstänkta påverkansförsöken. Vilka ”bevisen” är för att det förekommit försök till påverkan i övriga fall framgår enbart av enstaka fritextsvar.

Flera åklagare skriver själva i fritextsvaren att det är svårt att veta vid svarstillfället om det är styrkt. Ofta har en misstanke bara hunnit framkomma, men ännu inte utretts. I några fall har en åklagare uppgett att det finns tydliga ”bevis”, fast påverkansförsöket i själva verket snarare varit en vädjan och därför inte kan ses som övergrepp i rättssak.

Åklagarens misstanke väcks ofta när någon inte längre vill delta

Åklagarna fick frågan om vad som var grunden för deras bedömning att det förekommit påverkansförsök i något/några ärenden. De fick sju olika svarsalternativ, där flera alternativ kunde anges samtidigt. I 37 procent av svaren berättade den utsatta personen om påverkansförsöket. Av övriga alternativ var det vanligaste svaret att personen inte längre ville medverka (38 procent). Andra vanliga skäl var att personen ändrat sina uppgifter, att den ”glömt” av oförklarliga skäl eller inte berättat allt den känner till (mellan 21 och 28 procent av svaren). Där- emot var det få åklagare som fyllde i alternativet att personen uteblivit från huvudförhandlingen (5 procent av svaren).

Fyra av fem grundbrott avsåg våld

I enkäten ingick en fråga om vad det var för typ av grundbrott i ärendena där det förekom påverkansförsök. Åklagarna kunde välja mellan följande svarsalternativ: egendomsbrott, trafikbrott, relationsbrott, våldsbrott (som ej är relationsvåld), hot, sexualbrott (som ej är relationsvåld) narkotikabrott, ekonomisk brottslighet (inklusive miljöbrott) och ”annat”. Det var möjligt att ange flera alternativ (om det förekommit flera påverkansförsök under perioden).

Vid de påverkansförsök som åklagarna stött på utgjordes grundbrottet huvudsakligen av våld (exklusive våld i nära relation) eller våld i nära relation. Dessa brott anges som grundbrott av merparten av åklagarna (varav nästan 45 procent av svaren avser våld och 33 procent avser våld i nära relation) medan hot anges som grundbrott av 17 procent. Övriga svarsalternativ angavs mer sällan i svaren.

Nära ett av fyra påverkansförsök gjordes av anhörig till misstänkt

Majoriteten av påverkansförsöken tycks ha gjorts av den misstänkte (64 procent). Resterande svarsalternativ som angavs var att påverkansförsöket framförts av en anhörig till den misstänkte (23 procent), att personen var okänd (19 procent) eller att personen var ”någon annan” (18 procent). Dessa tre svarsalternativ är intressanta utifrån uppdragets fråga om förekomsten av tystnads kulturer. Om någon annan inom familjen än den misstänkte försökt påverka processen skulle det kunna vara ett tecken på att påverkansförsöket skett inom ramen för en tystnads kultur, till exempel en hederskontext. Att så kan vara fallet stöds också av det faktum att åklagarna i en senare fråga

svarar att de bedömer att 14 procent av gärningspersonerna är någon som utövar hedersrelaterat våld och förtryck (se nedan).

”Någon annan” var, enligt åklagarnas fritextsvar, oftast en vän till den misstänkte. I några svar förekommer arbetsgivare eller andra tongivande personer inom en organisation. Även i dessa kategorier av ”påverkare” torde det kunna finnas fall där personen agerar inom ramen för en tystnadskultur.

Dessa resultat kan jämföras med vad som framkom i ärendena om övergrepp i rättssak. När det gäller påverkansförsöken bedömer många av åklagarna att det var någon annan än den misstänkta som låg bakom, medan de personer som dömdes för övergrepp i rättssak typiskt sett var desamma som de som begått grundbrotten. Det innebär att sådana påverkansförsök, som skulle kunna vara en del av en tystnadskultur, inte tycks leda till någon dom för övergrepp i rättssak. Man kan spekulera vad det kan bero på. Det skulle kunna vara så att det då rör sig om mer subtila ageranden än hot och våld. Det kan också vara så att dessa fall är svårare att bevisa, och att man därför inte inleder någon förundersökning, eller att de anmälningar som ändå görs i sådana fall inte leder till en fällande dom.

Påverkansförsöken görs vanligen av ungdomar

En fråga i enkäten avsåg om den person som bedömdes ligga bakom påverkansförsöket hörde till någon av följande kategorier: ungdomar, personer inom förortsbaserade nätverk/ungdomsgång, personer inom organiserad brottslighet, personer som utövar hedersrelaterat våld och förtryck eller någon annan typ av gärningsperson.

Det vanligaste svaret för de fyra veckorna totalt var att det rörde sig om ungdomar – svarsalternativen ”ungdomar” angavs i 30 procent av åklagarsvaren och ”person inom förortsbaserade nätverk/ungdomsgång” i 26 procent. I 13 procent av åklagarsvaren bedömdes att försöket/-en begåtts av en person inom organiserad brottslighet och i nästan lika stor andel av någon som utövar hedersrelaterat våld och förtryck (14 procent). I 35 procent av åklagarsvaren angavs alternativet ”någon annan typ”. I fritextsvaren anger många av dessa åklagare att det handlade om relationsvåld, enskilda kriminella eller närstående till den misstänkte. Till detta kommer några svar som rör organisationer.

Sammantaget innebär det att ungdomar är vanligt förekommande gärningspersoner både i ärendena om övergrepp i rättssak och i åklagarenkäten. Åklagarna uppmärksammar dock väsentligt fler påverkansförsök vid brott inom en hederskontext, i socialt utsatta områden och kriminella nätverk.

Utveckling över tid

Kriminalstatistiken över anmälda brott tyder inte på att övergrepp i rättssak blivit vanligare de senaste tio åren. En försiktig jämförelse med den studie om påverkansförsök som Brå publicerade 2008 talar inte heller för det (se metoddelen). Det går dock inte att dra några säkrare slutsatser från den undersökningen, eftersom bortfallet var så stort. Endast 26 procent (227 personer) av de tillfrågade åklagarna besvarade då enkäten. Av dem angav 73 personer (32 procent av dem som svarade) att de stött på påverkansförsök i något ärende under den studerade fyraveckorsperioden. Det är en högre andel än i denna undersökning, där andelen är 18 procent. Eftersom bortfallet var så stort kan det dock inte uteslutas att enkäten främst besvarades av åklagare som hade erfarenhet av fenomenet. Givet bortfallet i studien 2008 och att det är en svårutforskad brottstyp blir det således svårt att dra säkra slutsatser om utvecklingen.

I både denna studie och den förra utgjorde relationsvåld grundbrottet vid en stor del av påverkansförsöken. Även rån och misshandel begångna av ungdomar var vanligt som grundbrott. Däremot var det mindre vanligt i den tidigare undersökningen att åklagarna angav att brotten var begångna i socialt utsatta områden, inom ramen för en hederskontext eller som en del av organiserad brottslighet. Visserligen fanns varken socialt utsatta områden eller brott inom en hederskontext som fasta svarsalternativ i den tidigare enkäten, men även kvalitativa data signalerar att problemen ökat under perioden.

Totalt bedömer 18 procent av de svarande åklagarna att de stött på påverkansförsök någon gång under en fyraveckorsperiod (totalt 214 förundersökningar). Även om vi inte vet exakt hur många förundersökningar åklagarna hanterat under denna period, signalerar summan 214 att det knappast är fråga om alla ärenden på de aktuella åklagarnas bord. Det ska också betonas att förekomsten varierar, som framgått ovan, mellan olika typer av brott. Många åklagare upplever sällan eller aldrig påverkansförsök mot brottsoffer och vittnen. Om man bara skulle se till fall som rör misshandel och våld i nära relationer skulle andelen fall där påverkansförsök förekommer dock bli högre, liksom i fall som rör brott inom en hederskontext eller i kriminella nätverk.

En fråga är i vilken mån agerandet för att få brottsoffer eller vittnen att inte kontakta rättsväsendet, och senare delta i processen, sker inom ramen för en tystnadskultur. Där är bilden inte entydig. Å ena sidan ger förundersökningarna om övergrepp i rättssak enbart i några fall information som tyder på en renodlad tystnadskultur, och i de allra flesta ärendena har gärningspersonerna också, själva eller tillsammans med andra, utfört grundbrottet.

I de påverkansförsök som åklagarna upplevt är det dock å andra sidan inte ovanligt att den som försökt påverka är någon annan än den som är misstänkt för grundbrottet – något som skulle kunna vara ett tecken på att påverkansförsöket sker inom ett kollektiv, och möjligen inom ramen för en tystnadskultur.

Mekanismer bakom tystnad

I detta kapitel redovisas skäl eller mekanismer som kan leda till tystnad mot rättsväsendet. De har identifierats dels utifrån tidigare forskning¹², dels utifrån analyser av datamaterialen i denna studie. Totalt har elva enskilda mekanismer identifierats. Samtliga mekanismer kan förekomma i tystnadskulturer, men kan också få samma konsekvenser på individnivå, där enskilda är tysta mot rättsväsendet exempelvis till följd av rädsla för hot och våld.

Alla intervjupersoner – både de som själva drabbats av eller bevittnat brott och övriga – beskriver att det ofta finns flera parallella skäl till att man är tyst. I texten presenteras mekanismerna dock renodlat och analyseras först en i taget. I ett avslutande avsnitt dras några slutsatser om dem. I föreliggande kapitel ges en översikt över mekanismerna. I det följande kapitlet beskrivs de mer ingående, inom ramen för respektive fokusområde.

Mekanismerna kan betraktas som hinder för att rapportera ett brott. Vissa specifika mekanismer, eller flera av dem tillsammans, kan utgöra särskilt starka hinder. Beroende på deras styrka kan avståndet till rättsväsendet med andra ord vara olika långt. Mekanismerna som behandlas i detta kapitel redovisas i tabell 9. I tabellen är de sorterade i tre grupper: 1) föreställningar om brott och rättsväsendet, 2) känslöstämning hos

---

¹² Vi har inte påträffat litteratur som systematiskt listar tystnadsmekanismer. Däremot framkommer skäl för tystnad i forskning om respektive fokusområde. Att nämna alla referenser skulle ta alltför stor plats, men se exempelvis Travaglino, Abrams och Randsley de Moura 2014, Travaglino m.fl. 2014, Clayman och Skinnis 2012, Ruggiero 2012, Kutnjak Ivković och O'Connor Shelley 2008, Kääriäinen m.fl. 2008, Wright 2010, Westmarland 2013, SOU 2018:69, SOU 2014:49, Decker och Pyrooz 2014, Engdahl 2010, Holmberg och Enander 2005, Brännvall 2016, Schlytter och Rexvid 2016, Baianstovu 2017, Prenzler 2009, Fijnaut och Paoli 2004, Brå 2018:6.

den drabbade och 3) samhörighet med gärningspersonen. Det allra första hindret är givetvis att inse att man drabbats av ett brott. För samtliga mekanismer finns identifierade åtgärdsförslag beskrivna i kapitlet *Sammanställning av åtgärder* i bilaga 1.

TABELL 9. Mekanismer bakom tystnad.

Föreställningar om brott och rättsväsendet	Känslöstämning hos den drabbade	Samhörighet med gärningspersonen
Ser inte handlingen som ett brott	Skam och skuld	Kontrollerad eller beroende av gärningspersonen
Okunskap om rättsprocessen	Rädsla för hot och våld	Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen
Anmälan ger inget (önskat) resultat	Oro för dåligt rykte och skadat varumärke	Egen vinning och fördelar av brottsligheten
Bristande förtroende för polisen		Löser problemet inom en annan struktur

Ser inte handlingen som ett brott

Det tycks inte vara ovanligt att brott kopplade till de fokusområden vi studerat äger rum inom familjer, grupper, geografiska områden och organisatoriska sammanhang där man är tämligen blind för dem. Parallellt med brotten finns också många gånger exempel på icke-brottsliga, men oetiska beteenden. Även de gärningar som utgör brott beskrivs ofta i termer av dåligt beteende, elakheter eller dålig arbetsmiljö. Det sker således inga försök att definiera handlingen som brott, i vart fall inte förrän de drabbade söker hjälp utifrån eller möter en annan verklighetsbild. Detta leder till tystnad mot rättsväsendet.

En konsult berättar om en skola där man tidigare var blind för handlingar som kunde utgöra exempelvis ofredande:

Innan dess så var det så här ”jag vet inte?” Du vet lärarna visste inte att det var ett brott, ”det är ju obehagligt och väldigt men är det ett brott?” Och tjejerna visste inte vart de skulle gå [och rapportera händelsen].

Svårt att koppla händelse till diffusa brottsområden

Ytterligare en svårighet är att brottslighet – särskilt ekonomisk brottslighet, kriminella nätverk och hedersrelaterat våld – antingen beskrivs tämligen abstrakt, eller så detaljrikt att det är svårt att få en känsla för exakt på vilket sätt gärningen utgör

brott och varför. Den som utsätts upplever ett högst konkret och påtagligt problem, men tycks ha svårt att associera till brottsterminologin och fokuserar i stället på hur personen ska undkomma eller undvika brotten. En intervjuperson tar exemplet korrupsion:

Jag tycker ... det är ju också en del i hela tystnadskulturdelen, att vi rör oss med ett för många väldigt laddat begrepp. Så kan man sluta prata om att personerna är korrupta, och kanske mer prata om ifall det finns saker som man behöver diskutera mer eller som är tveksamma. Det kanske skulle kunna öppna upp dörrarna lite mer för att diskutera saker.

Normalisering vid upprepad utsatthet

En annan variant, som några intervjupersoner nämner, är att det i vissa miljöer frekvent begås lindriga brott, och att man i ett sådant sammanhang kan bli blind för var gränserna för brott går, om man varit där en längre tid, eller om man växt upp i en sådan miljö. Några intervjupersoner exemplifierar det med att klotter uppfattas som ett problem och anmäls i det mer välbeställda området de arbetar i, medan det krävs grövre brott, ofta riktat mot en person, för att boende i det socialt utsatta området ska reagera och ringa polisen. Inom forskningen kallas detta för normalisering (se vidare i avsnittet *Relationsvåld*).

Vissa av dessa brott sker öppet, inför alla som råkar passera eller arbetar med frågan. Här nämns ofta skolor, ungdomsmiljöer, socialt utsatta områden och byggarbetsplatser (svartarbete). Flera intervjupersoner berör att tystnaden kan vara en följd av att vittnen utgår från att polisen redan känner till brotten, eftersom de sker så öppet. Några menar också att det skulle bli ohanterligt om man anmälde allt. Ett typexempel från personer som arbetar i socialt utsatta områden är att de inte kan ringa polisen varje gång de ser narkotikaförsäljning, eftersom det skulle ta upp all deras tid. Detsamma gäller om det är ”tjafs”; det försöker de lösa på egen hand.

Slutligen finns även våldsbrott som inte definieras som brott av brottsoffer och eventuella vittnen. Några intervjupersoner menar att vissa utlandsfödda brottsoffer inte uppfattar relationsvåld som något brottsligt. Detsamma kan gälla handlingar som i Sverige betraktas som barnmisshandel. Det beskrivs inte som en fråga om ren kunskapsbrist, utan att det handlar om normsystem. Även om brottsoffret eller något vittne reagerar och uppfattar det som fel, sägs det vara svårt att få stöd i familjen för det synsättet. Tystnaden är rimligen särskilt stor i dessa sammanhang. En intervjuperson på en kvinnojour berättar:

Vi kan ju bara ta hon som bor på skyddat boende nu, som

jag besökte igår. Hon har ju en hel familj runt sig som tycker att det är helt korrekt att mannen har utsatt henne för våld, och att ”jaja, sånt händer och sånt får man ta”. Det är klart att vi frågat henne om hon polisanmält, men det finns inte på kartan. Hon skulle aldrig, nej ... Det är ett mirakel att hon överhuvudtaget valt att lämna honom nu, och vad det verkar så har hon ju tagit det beslutet för nu är det förankrat i henne. Men att lämna och gå till polisen, det blir för mycket, det är en för stor grej.

Fokus har hittills varit på brottsoffer och deras omgivning, men även gärningspersonerna kan förringa skadan av gärningen och inte själva beteckna den som brottslig. Gärningspersonernas inställning kan i sin tur påverka brottsoffrens och vittnenas tolkningar, så att händelsen uppfattas som något man får vänta sig, exempelvis i en nära relation eller på en skola.

Okunskap om rättsprocessen

Okunskap som skäl för tystnad finns inom alla fokusområdena, utom möjligen kriminella nätverk. Givet att denna undersökning handlar om allvarliga brott med långtgående konsekvenser för de drabbade, är det föga förvånande att okunskap om rättsprocessen har en relativt sett liten plats i materialet. Det är en skillnad från en tidigare studie, där det tycktes vara väsentligt vanligare än skäl som bottnade i rädsla för repressalier (Brå 2008:8, jfr Brå 2018:6). Okunskap kan leda till att man aldrig anmäler eller vittnar, men också till att man inte berättar allt man vet i utredningen och vid huvudförhandlingen. Det kan också vara fördomar eller missuppfattningar som gör att man är tyst. Okunskapen som framkommer i materialet rör ofta vad som händer med den drabbade respektive gärningspersonen i en rättsprocess.

Vad händer med mig i en rättsprocess?

En polisanmälan kan uppfattas som en mycket stor sak, och det kan i sig utgöra ett hinder för vissa brottsoffer att anmäla. Osäkerheten rör framför allt hur ensam man kommer att vara under rättsprocessen och hur utelämnad man blir. Vad kan polisen erbjuda för hjälp? Några intervjupersoner arbetar mot särskilt sårbara grupper, och där tycks kunskapen vara särskilt låg. Konkreta exempel är migranter som utnyttjas i svartarbets-härvor och kvinnor som är nyanlända till Sverige och utsätts för relationsvåld. Det innebär att deras kontakter med polisen är få och framför allt uppstår i akuta situationer.

En intervjuperson berättar att det finns vissa inom den egna etniska gruppen som har djupare kunskaper om hur majoritets-

samhället fungerar, och som drabbade därför gärna rådfrågar. En intervjuperson uttrycker det som att många i gruppen saknar ”baskunskapen som alla ute i samhället har”. Alla har inte heller tillräckliga kunskaper i svenska för att förstå byråkratispråk eller myndighetssvenska. Det kan upplevas som känsligt att erkänna, så risken är enligt några intervjupersoner att man låtsas att man förstår, trots att så inte är fallet. Även ungdomar lyfts fram som en grupp som i särskilt stor utsträckning kan sakna kunskap om rättsprocessen.

Okunskapen om hur en rättsprocess går till kan också, enligt några intervjupersoner, leda till att man berättar för lite eller fokuserar på fel detaljer. Det blir således en tystnad som stör rättsprocessen, även om den inte bottnar i en ovilja att berätta, utan okunskap om vad polisen egentligen behöver veta för att komma vidare i utredningsarbetet.

Ytterligare en oro gäller tidsåtgången. Särskilt vittnen kan ha svårt att acceptera tiden som går åt till att lämna uppgifter. Det kan också finnas en bild av att det tar mer tid än det troligen gör. Här berättar en ung boende i ett socialt utsatt område:

Hela det här att man vittnar, hela processen är lång, det är något möte med polisen varje dag, du ska sitta och prata med dem i kanske tre timmar och vem gjorde ... och hela den där långa processen.

Flera intervjupersoner som möter vittnen, och åklagarnas fritextsvar, berättar om exempel där vittnen inte förstår hur deras avgränsade iakttagelse kan vara så viktig för rättegången att de behöver närvara personligen.

Okunskap om rättegången

Flera intervjupersoner betonar att det är få målsägare och vittnen som varit med om en rättegång tidigare. Bilden av hur det går till kommer inte från grundskolans samhällskunskap, utan från medier, och att det främst är filmer och klipp från amerikanska rättssalar som fastnat på nähinnan. Det gör att de kan vara oroliga för sådant som inte sker i svenska rättsprocesser.

Slutligen menar ett vittne och några vittnesstödjare att ovana rättegångsbesökare också kan vara rädda för att träda fram därför att de inte tror sig kunna förstå språket i rättssalen, våga prata inför folk, eller prestera tillräckligt bra. De ovana personerna brukar dock gå att lugna genom information, så denna typ av oro tycks enbart utgöra ett övergående problem gällande tystnad. Exempelvis kan ovana att vistas i domstolen och medverka i en rättegång leda till nervositet som påverkar utsagorna. Här berättar ett vittne:

Det är en viss kultur inom rättsväsendet, det är allvarligt och formellt. Risken är dock att det blir ett sämre vittnesmål på

grund av det. Om man har scenskräck kan jag tänka mig att det är ett hinder för vissa att prata.

Mer pålästa brottsoffer och vittnen beskriver en oro inför försvarsadvokatens roll. Det gäller särskilt i större ärenden, där det finns flera misstänkta och därmed också fler försvarsadvokater. Oron gäller om de kommer att försöka få en att framstå som ointelligent eller lögnaktig, eller bara ansätta en mycket hårt. Denna oro uppges bidra till att man inte träder fram eller att man under rättegången berättar betydligt mindre än man vet om det aktuella brottet.

Vad händer med gärningspersonen?

Några enstaka brottsoffer lyfter också frågan om vad som händer med gärningspersonen. Deras primära behov är att få samtalsstöd och bearbeta händelsen, och det kan de få på andra sätt än genom att polisanmäla. Kanske blir situationen bara värre om de anmäler, något som är svårt att veta, särskilt om man inte riktigt vet hur en rättsprocess går till. Ett brottsoffer som aldrig anmält övergrepp i en relation berättar:

Jag är också lite rädd för att det skulle ha blivit en jättegrej, och man kanske bara vill prata med någon eller få lite stöd och råd, och sen inte att det ska bli en jättegrej ... Jag vet inte hur det skulle bli mellan gärningsmannen och mig om man polisanmälde, det skulle också vara obehagligt, vad händer med honom och usch och uh ... jag känner obehag kring det med. Jag har ingen aning om vad som händer med en gärningsman om man anmäler.

Även gärningspersonerna kan ha begränsad kunskap om rättsprocessen. Särskilt i ärendena som rör ungdomar och relationsvåld finns exempel på övergrepp i rättssak, som bottnar i att gärningspersonen tror att utredningen av ett grundbrott kommer att läggas ner om målsägaren tar tillbaka sina uppgifter. Denna problematik framgår också av flera fritextsvar från åklagarenkäten.

Anmälan ger inget (önskat) resultat

Mekanismen att brottsoffer och vittnen är tysta till följd av att en anmälan inte upplevs leda till något, väger inte särskilt tungt i förhållande till andra mekanismer, enligt intervjuerna. Skälet förekommer dock vid alla fem fokusområden. Det är en skillnad mot resultaten i NTU, som presenterades i inledningen, där de klart vanligaste skälen till att man inte anmält de fyra brotts typerna hot, rån, misshandel och sexualbrott var att brottet sågs som en småsak eller att polisen inte ansågs kunna göra något. En av flera förklaringar till de skilda resultaten är att

NTU fångar in väsentligt lindrigare brott än de som våra intervjupersoner beskriver.

Denna mekanism tycks primärt förstärka andra mekanismer, särskilt skuld och skam, rädsla för hot och våld samt oro för dåligt rykte och skadat varumärke. Den hänger ibland samman med om det finns andra sätt att lösa problemet, som upplevs vara mer effektiva och generera bättre resultat (se avsnittet *Löser problemet inom en annan struktur*).

Polisanmälan löser inte problemet

Särskilt vid relationsvåld och brott inom en hederskontext vill många drabbade inte att familjemedlemmar ska hamna i fängelse, och man saknar tilltro till att polisen – annat än i akuta misshandelssituationer – kan stoppa våldet och övriga brott de utsatts för. Med andra ord ringer brottsoffret eller vittnen polisen framför allt i situationer som upplevs som livshotande. De ringer dock för att de inte ser något annat val, snarare än för att de tror att polisen kan lösa deras problem. En person upplever att de missbrukande kvinnor hon möter ofta säger att det inte är någon idé att polisanmäla:

Vad det beror på kan jag inte riktigt svara på. Jag tror att de helt enkelt inte tycker att det spelar någon roll, för de får ändå inte den hjälpen som de behöver. Egentligen tror jag inte det är det som plågar dem mest, smärtar dem mest, utan det är hela deras livssituation. Om de har blivit misshandlade en eller två eller tio gånger, det kan de bära ändå, fast de nästan blir ihjälslagna.

Det framgår dock av intervjuerna att brottsoffer som drabbas av brott i familjen eller i ett socialt utsatt område, och även vissa vittnen, kan ha behov av att tala med någon. Skälet är att de behöver hjälp att bearbeta sina traumatiska upplevelser, och då riktas inte blicken mot rättsväsendet, utan mot ideell sektor, vården eller kommunanställda stödpersoner.

Oro att ärendet läggs ner

Oro för att ärendet ska läggas ner lyfts fram som ett skäl för tystnad mot rättsväsendet. Rättsfall som lagts ner och som uppmärksammas i medierna bidrar till att brottsoffer får en bild av att risken är stor att även deras ärende läggs ner. Flera brottsoffer vi intervjuat har också sådana erfarenheter, efter att ha anmält brott de tidigare utsatts för. Dessutom betonar flera intervjupersoner – ibland med hänvisning till brottsstatistik – att uppkläringen hos polisen och andelen fällande domar är låg, i relation till antalet anmälningar. Denna bild riskerar också att besannas om händelsen har polisanmälts av någon annan och

brottsoffret inte medverkar, eftersom utredningar är svåra att driva vidare utan uppgifter från den som direkt drabbats.

Flera intervjuade stödpersoner menar att de själva har svårt att motivera brottsoffer att anmäla, när deras eget förtroende för rättsväsendets förmåga att hantera brottsligheten brister.

Här berättar en kurator:

Jag får ju ibland frågan ”tycker du att jag ska anmäla?” och jag tycker att den är svår. Jag brukar ärligt säga att det är en tuff process; de allra flesta anmälningar läggs ner. Alltså utforska lite vad du har för stöd runt omkring dig? För jag tänker att det är klart att man ska anmäla för att få till en förändring, men för individen, hur kommer det bli? På det sättet bidrar man ju själv ibland till en tystnadskultur som stödperson, att man tänker att ... hur blir det för dig, vad kommer det innebära, om du ...? För det allra bästa kanske inte alltid är att anmäla, för den personen där och då.

I materialet skymtar även några poliser som själva har svårt att motivera brottsoffer och vittnen, av samma skäl: att de inte tror på en fällande dom. Relationsvåld och sexualbrott inom en nära relation nämns av flera intervjupersoner. För organisationernas del tas ofta bedrägerier och korruption som typexempel.

Vid vissa brott, särskilt mot organisationer, kan det finnas en möjlighet att få tillbaka pengar genom återkrav eller civilrättsliga processer. Till detta kommer interna brott, där arbetsgivaren försöker säga upp en anställd gärningsperson. Att då riskera att få en nedlagd brottsutredning är en risk vissa intervjupersoner inte vågar ta. Det är bättre att saken inte är prövad, än att ett polisärende har lagts ner, även om det skett på ett så tidigt stadium att ärendet egentligen inte prövats. Här blir alltså ett nedlagt ärende inte bara bortkastat arbete, utan direkt kontraproduktivt.

På ett individuellt plan finns en motsvarande situation när ett ärende läggs ner, nämligen att brottsoffret, offrets vänner eller gärningspersonen tolkar det som att gärningen inte var brottslig. Särskilt vid brott som relationsvåld kan ett nedlagt ärende felaktigt tolkas som att polisen menar att brottsoffret ljög. Flera intervjupersoner betonar att de försöker förklara att det framför allt betyder att det inte gick att bevisa brottet, styrka vem som begått det eller dennes uppsåt. Tydligt är att oron för detta leder till tystnad mot rättsväsendet.

Några intervjupersoner upplever att rädslan för att inte bli trodd är särskilt stark i grupper som har svårt att uttrycka sig (exempelvis på grund av språksvårigheter eller funktionsnedsättningar) eller som utgör ”otypiska” brottsoffer (till exempel män som drabbats av relationsvåld).

Obefintliga eller alltför kännbara påföljder

Vid i stort sett alla brott mot person förekommer att brottsoffer är tysta gentemot rättsväsendet på grund av att de anser att påföljderna är för korta eller obefintliga. En intervjuperson menar att det blir ett kvitto för gärningspersonen på att den inte har gjort något fel, eller i vart fall inget allvarligt fel. Farhågan att gärningspersonen får mer upprättelse än brottsoffret leder i förlängningen till tystnad från brottsoffrets sida.

Det finns också exempel på det motsatta. För några intervjupersoner är ett motiv till att inte polisanmäla brott eller vittna att de upplever att påföljderna är alldeles *för* kännbara. Berättelserna rör tre typer av situationer. Det ena fallet rör socialt utsatta områden, där några intervjuade unga boende menar att de liksom jämnåriga gärningspersoner redan är stigmatiserade av samhället. Detta på grund av var de bor, vad de heter och hur de pratar. Att då ge gärningspersonerna en prick och stigmatisera dem ytterligare upplevs som en dålig samhällsstrategi och ett skäl för vissa vittnen att vara tysta mot rättsväsendet. Den andra situationen handlar om brott inom familjen, där den drabbade inte vill se sin förälder, partner eller sina barns föräldrar i fängelse. Resonemangen kan exempelvis handla om att det är bättre att personen får hjälp och stöd. Den tredje situationen inträffar i organisationer som agerat kraftfullt mot vad som ses som mindre allvarliga brott. Här vill tongivande personer inte polisanmäla, eftersom gärningspersonen, en långvarig kollega, redan har "straffats" genom att ha blivit omplacerad, ha pressats att säga upp sig själv eller ha gått tidigare i pension.

Svårt att leva i limbo

Flera drabbade och andra intervjupersoner, inom samtliga fokusområden, beskriver långa väntetider och inaktivitet hos polisen som något som ökar benägenheten att vara tyst mot rättsväsendet. Brottsoffren beskrivs vilja lägga händelsen bakom sig och gå vidare med sitt liv, men det är svårt när en pågående rättsprocess upplevs hänga över en. Detta kan också gynna gärningspersonen, menar en terapeut som möter utsatta för heders- och relationsvåld. Polisens inaktivitet kan användas som bevis för att deras version stämmer, och att ingen lyssnar på brottsoffret. Det kan leda till en minskad vilja hos brottsoffret att samarbeta under utredningen. Denna mekanism för tystnad kan ytterligare förstärkas om domstolsprocessen tar lång tid, vilket kan leda till att vissa brottsoffer slutar medverka, eller försöker ta tillbaka sin anmälan och sina uppgifter.

Bristande förtroende för polisen

Att bristande förtroende för polisen, och i vissa fall även för socialtjänsten, utgör ett hinder för att polisanmäla framkommer särskilt kopplat till tre fokusområden: främst brottslighet i socialt utsatta områden, men också brottslighet i en hederskontext och relationsvåld. Flera intervjupersoner betonar att personer inom kriminella nätverk ofta saknar förtroende för polisen, men andra mekanismer är troligen viktigare för att förklara deras tystnad mot rättsväsendet.

Vissa brottsoffer och vittnen tycks ha bristande förtroende för flera myndigheter, eller kanske snarare ”samhällets institutioner”, vilket också präglar deras förtroende för polisen. Ett sådant samband har också konstaterats i tidigare forskning (Brå 2018:8, Clayman och Skinns 2012, jfr Gerell och Hallin 2019). Ett belysande exempel är rykten som florerar om att socialtjänsten lättvindigt eller på felaktiga grunder omhändertar barn, vilket blir ett skäl för tystnad mot både socialtjänsten och polisen, när det gäller unga gärningspersoner och brott i familjen.

Slutligen ska också betonas att det finns många goda erfarenheter och exempel på förtroende för polisen i materialet, men de redovisas inte här, utan i bilaga 1 om åtgärder.

Rykten om polisiära ingripanden som gått fel

Många intervjupersoner – både myndighets- och privatpersoner – nämner polisiära ingripanden som varit både omotiverade och otrevligt utförda, som bakgrund till varför förtroendet för polisen är lågt i vissa grupper. Intervjuerna talar för att förtroendet står och väger inom vissa grupper av boende i socialt utsatta områden. Det finns många som försöker förbättra förtroendet, men situationen är skör och ett fåtal (negativa) berättelser får mycket stor spridning, även in i grupper som inte är kriminellt aktiva. Vissa rykten är inte ens sanna, eller mycket gamla, men som en intervjuperson betonar, ryktena datumstämplas inte, utan lever länge. Andra rykten får liv av filmer som lagts ut på sociala medier och olika webbplatser. Här berättar en ung kvinna hur hon uppfattar att det kan gå till när polisen kontrollerar personer och söker efter narkotika i ett socialt utsatt område:

Jag tror att de [som kontrolleras av polisen] känner sig också väldigt, hur säger man detta ... hum ... alltså förödmjukade. Man känner sig väldigt förödmjukad för jag har hört och jag har personligen sett att ibland ... Du vet polisen ser någon eller de märker av att något pågår på en plats och de checkar öppet ifall du har något. Det är ju förödmjukande, även om du har något. Att du gör det framför alla i området. Det blir ”men kolla, alltså hur kan de, hur kan du göra så mot en annan person”, förstår du? Öppet.

Ytterligare exempel rör omhändertaganden där polisen kört barn till boenden som i efterhand inte visat sig vara lämpliga, eller kört hem barn till föräldrar som misshandlar dem. Även om inget i berättelserna egentligen säger något om vilken kunskap poliserna haft om barnens livssituation, blir det berättelser om poliser som inte kunde skydda en värnlös person.

Oklarheter om vad polisen gör med uppgifterna

Vissa brottsoffer och särskilt vittnen beskrivs ha särskilt svårt att lämna uppgifter formellt till polisen, men de berättar gärna vad de vet så att polisen kan ”göra något”. Det gäller inte minst fokusområdena kriminella nätverk och brott i socialt utsatta områden, men även i viss mån brott mot och inom organisationer.

Några intervjuade privatpersoner berättar att de blivit lovade anonymitet av polisen, men att deras namn ändå skrivits ner, och nämnts i förundersökningen. I några fall har de också kallats som vittnen till tingsrätten. Oklarheter kring vad som är informellt uppgiftslämnande, om en gärningsperson eller ett fenomen, och vad som är medverkan i en förundersökning kan leda till besvikelse. Några av dessa personer uttrycker att de ångrar att de pratat med polisen och inte kommer att göra det igen.

Egna negativa erfarenheter av polisen

Det finns också vissa brottsoffer i materialet som låter bli att anmäla nya brott till följd av tidigare negativa erfarenheter av polisen. Det kan röra sig om skuldbeläggande bemötande från polisens sida, eller att polisen inte lyckades klara upp brottet eller avbryta brottsligheten (se även avsnittet *Anmälan ger inget (önskat) resultat*). Besläktat med vissa polisens skuldbeläggande beteende finns också situationer där polisen inte tycks förstå eller bry sig om den utsattes situation. Tidigare erfarenheter kan fortsätta att prägla ens inställning senare i livet; här berättar en ung kvinna från ett socialt utsatt område:

Min mamma säger till mig att ”du skakar fortfarande när du ser polisen, utan att du tänker på det”, att jag rycker till, just för att jag har haft så mycket med dem att göra när jag var liten. De tog min pappa ifrån mig när jag var liten, när vi [var nya i Sverige]. De bara tog honom framför ögonen på mig. Sånt påverkar ens synsätt väldigt, väldigt hårt.

I vissa fall kommer de negativa erfarenheterna från utländsk polis. Särskilt intervjuade personer som pratar om socialt utsatta områden betonar att svenskar har ett extremt högt förtroende för myndigheter, jämfört med människor från de flesta andra länder i världen. Många boende i dessa områden är uppväxta

med en korrumperad eller ohederlig poliskår, i länder där man gör bäst i att hålla sig undan polisen. Intervjupersonerna menar att det kan göra att man även misstror poliser i Sverige.

Slutligen beskriver några intervjupersoner historiska oförrätter mot minoritetsgrupper och hur dessa snabbt aktualiseras när någon av medlemmarna i gruppen blir dåligt bemött av polisen. Det gäller särskilt invandrar- eller minoritetsgrupper som upplever diskriminering, och kan redan från början känna ett större motstånd mot att vända sig till myndigheter. Liknande berättelser finns även från intervjupersoner i utkanten av kriminella nätverk.

Flera intervjupersoner arbetar med att minska avståndet mellan minoritetsgrupper och majoritetssamhället eller integration på annat sätt. En handfull av dem har tidigare känt att det varit oproblematiskt att argumentera för att det går att ha förtroende för polisen, men det har förändrats sedan de själva drabbats av dåligt bemötande i ett privat myndighetsärende eller blivit stoppade på allmän plats. Med egna negativa erfarenheter blir det svårare att övertyga andra om att polisen går att lita på.

I mina kretsar pratar man inte med polisen

Det är ganska få av intervjupersonerna som hänvisar till att det finns en norm om att inte prata med polisen. Intervjuerna och tidigare forskning (Brå 2008:8, jfr Lavorgna, Lombardo, Sergi 2013, Brå 2019:3) talar dock för att det är en norm som kommer inifrån kriminella miljöer och i viss mån har spridits därifrån. Tre grupper tycks vara föremål för denna spridning – unga med kriminella ambitioner, boende i socialt utsatta områden och flickvänner till kriminella (det finns exempel gällande relationsvåld). De två senare grupperna kan själva sakna erfarenhet eller vilja att begå brott, men de beskriver samma normer. Några andra intervjupersoner ger dock bilden av att normerna är tämligen ytliga. En ungdomsledare beskriver att hon ofta får höra "fuck the police" från ungdomar, men hon har också sett samma barn knuffa sig fram för att få sitta bredvid poliser som besökt skolan och ställa nyfikna frågor.

Särskilt i materialet kopplat till kriminella nätverk och socialt utsatta områden förekommer termerna golare, tjallare, snitchare och råtta, som har tydliga negativa konnotationer (med spridning in i andra ungdomsmiljöer).

Materialet om ungdomar kommer framför allt från ärendena om övergrepp i rättsak. Där framstår övergrepp i rättsak närmast som en naturlig del av rån, misshandel, hot- eller stöldbrott, och kan följas upp av bötfällning om brottsoffret anmäler. Även om brottsoffret inte alltid följer dessa normer om att inte prata med polisen tycks de vara väl kända.

Skam och skuld

Skam och skuld nämns ofta i samma sammanhang i intervjuerna. Några intervjupersoner särskiljer begreppen, men använder dem på olika sätt. Vi beskriver dem därför samlat i detta avsnitt. Skam och skuld är kanske den mekanism för tystnad mot rättsväsendet som väger tyngst för brottsoffret. Rädsla för hot och våld nämns av fler personer, men de utsatta själva betonar snarare skam och skuld som den största barriären att ta sig över innan en polisanmälan kan bli aktuell. Det gäller främst när man utsätts av någon man litar på, som vid relationsvåld och brott inom en hederskontext.

Styrkan i mekanismen är dock föränderlig. Flera intervjupersoner beskriver att tidsandan, dagens syn på våld och sexualitet samt i vissa fall specifika #metoo-upprop har bidragit till att minska de drabbades känsla av skuld och skam. Det får till följd att personer även söker hjälp för brott (och konsekvenser av brott) begångna långt tillbaka i tiden. Till detta kommer att ”nya” brottsutsatta grupper träder fram i större antal, som exempelvis de som utsatts för relationsvåld och sexualbrott i ett annat ursprungsland eller under flykt till Sverige, hbtq-personer som utsatts av (presumtiva) partner och män som utsatts av kvinnor.

Några intervjupersoner som arbetar med att hjälpa brottsutsatta organisationer betonar att brottsligheten har förändrats. För 10–15 år sedan var typbrotten stöld, inbrott och liknande. I dag är det bedrägerier, kriminella som infiltrerar företag etc., vilket utgör klart mer skamfyllda brott.

Fokus i detta avsnitt är brottsoffrens upplevelser, men det finns enstaka exempel i materialet där gärningspersonen känner skuld eller skam. Exemplet finns framför allt vid våld inom familjen.

Brottsoffer känner skuld och skam för att de drabbas

Vissa brottstyper tycks vara särskilt känsliga att drabbas av. Det handlar för individers del om vissa typer av sexualbrott som sker i en relation, samt rån och våldsbrott med särskilt förnedrande inslag. För organisationerna är de känsligaste brotten interna brott, korruption, vissa typer av bedrägerier och andra brott som antyder att de egna kontrollsystemen inte är särskilt välfungerande. Ett brottsoffer berättar om sexualbrott i en relation:

Det känns förnedrande att någon liksom har förgripit sig på en och ... ens innersta eller vad man ska säga, det känns förnedrande. Ungefär som att någon trampar på en, och på det sättet känns det förnedrande och inget som man kanske vill ... Skulle jag till exempel gå till polisen, då är det ju verkligen

såhär, jag har blivit utsatt för ett brott och jag skulle skämmas jättemycket för det. Så det är liksom skamligt.

Skulden och skammen som brottsoffret själv upplever handlar främst om att det är ens eget fel att man var på brottsplatsen eller att man inte lämnar relationen där man utsätts. Det framgår av både våra intervjuer och i förhör med brottsoffer i ärendena om övergrepp i rättssak.

Skammen kan också begränsa andra handlingsmöjligheter än polisanmälan. I vissa grupper finns en konservativ syn som går ut på att man inte kan lämna en våldsam relation, eller söka hjälp i vissa situationer, för att det då skulle avslöjas att man haft en sexuell relation innan eller utanför äktenskapet. För kvinnor i hederskontexter handlar det om att inte misstänkas ha haft sex med någon annan än sin äkta man, oavsett om det var frivilligt eller inte. För vissa män i dessa och andra grupper finns också en bild av att det är särskilt skamligt om en man inte kunnat freda sig från övergrepp. I ett ärende om övergrepp i rättssak vill brottsoffret först inte medverka, eftersom han blivit våldtagen av en annan man och han skäms, ”min heder förstörs”.

Intervjupersoner som själva drabbats av brott, och stödpersoner berättar om skamkänslor och skuld som sitter i flera år efter utsattheten. Det kan vara kopplat till framtida relationer, där man känner ”äckel inför sig själv” och anser att man inte förtjänar mer. Ordet nedsmutsad förekommer både här och i situationer med organisationer som dragits in i brottskandaler.

Paradoxalt nog finns också brottsoffer i materialet som känner sig skyldiga för att de gjort motstånd eller slagit tillbaka, och kanske skadat gärningspersonen. Det är dock tydligare i ärendena om övergrepp i rättssak, där brotten ju ändå kommit fram, än i intervjumaterialet som också behandlar ärenden som aldrig anmälts.

Bemötande förstärker skuld och skam

Flera brottsoffer beskriver hur de har försökt berätta för någon om brottet, men mötts av skuldbeläggande eller tystnad. Ofta testar de att berätta för en vän eller familjemedlem. Här berättar en drabbad kvinna:

Jag minns till exempel när jag var ung och jag hade blivit våldtagen. Direkt efteråt [pratade jag med] en kompis och hon sa ... jag kommer inte ihåg vad hon sa men det var typ såhär: ”ja det kanske inte var så smart att åka dit”. Och det var ju inte en jättstor grej egentligen, men det satte sig ändå och så tänker man ”nej, jag skulle nog inte ha åkt dit och det var därför det hände och då är det mitt fel” och så kommer man tillbaka till den här skulden och skammen.

Här illustreras synen på genus och sexualitet, där det kvinnliga brottsoffret förväntas ta på sig ansvaret för våldtäkten hon utsatts för, med orden att det inte var så smart att åka dit. Andra skuldbeläggande reaktioner handlar enligt intervju-personer ofta om varför man inte ”bara” lämnar en familjemedlem som använder våld. Ytterligare något som vissa brottsoffer för relationsvåld får höra är att de borde tänka på barnen och vad de tvingas genomlida när brottsoffret inte agerar. Sådant skuldbeläggande riktas dock både mot kvinnliga och manliga brottsoffer. När de första reaktionerna är av denna karaktär kan oron förstärkas för att polisens frågor också kommer att vara skuldbeläggande. Några stödpersoner menar att man även färgas av mediebilderna, där det som syns inte är de brottsoffer som är nöjda och upplever sig välvilligt behandlade, utan de som farit ännu mer illa av rättsprocessen.

Rädsla för hot och våld

Rädsla för hot och våld är den klart vanligaste mekanismen i intervjuer, ärenden och åklagarnas fritextsvar. Mekanismen återfinns inom alla våra fokusområden, men i väsentligt mindre utsträckning vid brott mot organisationer än vid de övriga fyra (se vidare respektive fokusområde i nästa kapitel).

Berättelserna varierar, från att de drabbade är ”rädda” utan att det specificeras närmare, via att polisen inte kan skydda dem, till att de är rädda för högst specifika våldshändelser. Vissa väger rädslan mot förtroendet för att polisen ska kunna garantera deras säkerhet, samt förmågan att klara upp brottet. Om anmälan väntas leda någon vart menar några brottsoffer och vittnen att de är villiga att ta en något större risk med sin egen säkerhet. Särskilt problematiskt är därför att flera brottsoffer både uttrycker stor rädsla och lågt förtroende för polisens kapacitet att skydda dem.

Rädsla för hot och våld förklarar initial tystnad, men också varför man senare försöker ta tillbaka sin anmälan eller medverkan. Faktum är att det tycks vara en särskilt viktig mekanism för att förklara ändrade berättelser under utredningen och i rättegången.

Rädd i onödan

I synnerhet intervju-personer som arbetar i domstolsbyggnader, liksom åklagarna som skrivit fritextsvar, betonar att det inte är ovanligt att vittnen och målsägare är väsentligt mer rädda än de borde ha anledning att vara. Det gäller framför allt vid brottslighet som inte tillhör denna studies fokusområden. Några upplever att hotbilderna från grövre brott – och uppmärksammade

fall i medierna, sprids till andra brottsområden. I alla gruppintervjuer med brottsoffer, vittnen eller boende i socialt utsatta områden har uppmärksammade rättsfall och medierapporter kommit upp. En handfull åklagare (fritextsvar) och några intervjupersoner nämner just mediernas inverkan på tystnad. En vittnesstödjare berättar:

Jag har jobbat i så många mål där jag känt att nej, jag tycker inte att den här rapporteringen var så nyanserad och korrekt, så som jag upplevde det. Och jag tycker att de skrämmer upp mycket, de vill ju ha klick och sälja bilagor eller vad det handlar om, så jag tycker att det ofta blir fel rapportering. När det gäller vittnen hade jag till exempel önskat att man skriver att i 99 procent av fallen går det jättebra att vittna och det är absolut inga konstigheter.

Andra referensramar för rädsla för våld

Rädslan för repressalier beskrivs vara störst vid grova brott, där det finns en koppling till vapen och kriminella nätverk. Även ungdomsärenden tas ofta som exempel. Vid sådana typer av ärenden, samt relations- och hedersrelaterat våld finns också uppgifter om övergrepp i rättssak.

Om man analyserar intervjuade brottsoffer och vittnens resonemang om rädsla utifrån faktisk utsatthet för grovt våld får man en delvis annan bild. Många av dem som beskriver störst rädsla för våld är personer utanför kriminella nätverk, ofta boende i socialt utsatta områden. De har bevittnat grova våldsbrott och sett exempel på gärningspersonens kapacitet, även om de själva i lägre utsträckning utsatts för våld än framför allt de intervjuade brottsoffren för relationsvåld. På liknande sätt använder personer som befunnit sig inom kriminella nätverk eller en hederskontext inte direkt ordet rädsla, utan ger snarare uttryck för att man kommer att drabbas av våld om man anmäler eller försöker lämna miljön på ”fel sätt”.

En hypotes kan vara att de som är värst drabbade av våld inte är tysta för att undvika våld; de utsätts ju för våld även om de inte agerar. Där blir andra mekanismer mer avgörande, eller en rädsla för att andra än de själva kommer att drabbas av våld. Sådan altruistisk rädsla (jfr Heber 2007, Smith 1993) förekommer inom alla brottstyper, men väger särskilt tungt inom relationsvåld, brott inom en hederskontext och i socialt utsatta områden. Oron gäller framför allt barnen, men även andra familjemedlemmar. Några stödpersoner menar dock att brottsoffer är tysta för att de är rädda att våldet ska bli grövre, eller svårare att förutsäga, om de lämnar gärningspersonen eller polisanmäler.

Rädda vittnen

Det har varit svårare att hitta vittnen än brottsoffer att intervjua. Vittnens rädsla framkommer dock i brottsoffrens berättelser. Några brottsoffer som utsatts för hot- eller våldsbrott på allmän plats i ett socialt utsatt område har erfarit hur vittnen ”inte sett något”, trots att de stod precis bredvid. Även en person som drabbats av relationsvåld beskriver svek, genom att flera av våldsbrotten mot henne hade inträffat på allmän plats, men inga vittnen gav sig till känna. Hon berättar:

Om han slog mig utombus bland folk så var det inte många som reagerade för de såg ju att han inte var fullt frisk, att han var farlig. Många gick undan i stället för att hjälpa, och då blir det ju ännu mer ett tecken att jag inte kommer att få hjälp av någon. Han kan liksom mörda mig mitt på ljusa dagen på ett torg och ingen skulle bry sig för att man skyddar sig själv i första hand. Det var väldigt många faktorer som gjorde att jag inte litade på människor eller på samhället.

Citatet illustrerar att brottsoffrets tillit till andra individer och samhällets institutioner minskade genom vittnenas oförmåga att agera. Det kan indirekt öka avståndet till rättsväsendet.

Oro för dåligt rykte och skadat varumärke

Oro för dåligt rykte återfinns i någon utsträckning inom alla fokusområden. För brott som drabbar organisationer är det dock den dominerande mekanismen (se vidare avsnittet *Brott mot och inom organisationer*). I någon mening kan det beskrivas som en rädsla för ett devalverat värde, som kollega, partner, familjemedlem eller organisation. Det är sällan ryktet i sig, utan följderna av ett dåligt rykte, som tas upp som ett skäl för tystnad mot rättsväsendet. Oron för dåligt rykte kan förklara både initial tystnad och att man senare tar tillbaka sina uppgifter, när man mött de negativa sociala konsekvenserna.

Denna mekanism påverkar alltså både på individ- och organisationsnivå. Det innebär att anställda i en organisation – på samma sätt som brottsoffer för relationsvåld, brott inom en hederskontext och i socialt utsatta områden – kan värna om sitt, familjens, områdets och arbetsgivarens rykte (jfr Holmqvist 2016, Brå 2018:6). I organisationernas fall tillkommer att denna juridiska person, som formellt är målsägare, har särskilt stora hänsyn att ta gällande varumärket eller ryktet. För företag påverkar det lönsamheten, för offentliga verksamheter handlar det i stället om förtroende och ansvarsfull hantering av skattemedel. Dessa aspekter har direkt inverkan på möjligheten att finnas kvar som organisation.

Oro för att vara obekvämt och bli utfryst

Det tycks finnas något grundläggande i att inte vilja vara obekvämt, påtala problem och riskera att möta ogillande från gruppen man ingår i. Det har också noterats i tidigare forskning (Holmqvist 2016, Punch 2009). Det gäller särskilt när den som utsätts eller upptäcker brottet befinner sig inom samma sociala sfär som gärningspersonen, det vill säga om man ingår i samma familj eller är kollegor.

Ett tungt vägande skäl för tystnad inom alla fokusområden är rädslan att bli utfryst och förlora sin tillhörighet. Det framträder också i ungdomsmiljöer, genom både åklagarenkäten och ärendena om övergrepp i rättssak. För att sammanfatta handlar oron om att bli utfryst ur familjen, släkten, skolan, grannskapet, föreningen, arbetsplatsen eller yrket, för att man som individ brutit mot kollektivets normer och smutsat ner dess rykte. Att en polisanmälan kan leda till utfrysning som straff för att man brutit mot kollektivets normer talar för att denna mekanism spelar en viktig roll för att upprätthålla tystnads-kulturer.

Att prata med polisen är, som nämnts i avsnittet *Bristande förtroende för polisen*, i vissa grupper tillräckligt allvarligt i sig för att leda till utfrysning eller social bestraffning. Det handlar om att man skadar sitt kriminella varumärke, eller skrämsekapital, och rykte om att vara pålitlig som etablerad kriminell eller gruppering (se vidare avsnittet *Kriminella nätverk*).

Kontrollerad eller beroende av gärningspersonen

Kontroll som mekanism för tystnad berör i någon mån samtliga fokusområden. Den går ut på att gärningspersonen på olika sätt begränsar möjligheten att tala med polisen. Kontrollen uppträder aldrig ensam, utan har stark koppling till framför allt mekanismerna lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen, rädsla för hot och våld respektive oro för dåligt rykte och skadat varumärke. Mekanismen är särskilt framträdande vid relationsvåld och brott inom en hederskontext. Framför allt i relationsvåldsärenden beskrivs kontrollen komma smygande, öka gradvis och kunna övergå i brott som misshandel, grov kvinnofridskränkning och olaga hot.

Ju fler aspekter av kontroll man möter, under ju längre tid – desto mer otänkbart tycks det bli att anmäla brott. I någon mening handlar det om den totala kontrollen. Det förefaller gälla särskilt om denna mekanism kombineras med flera andra.

Kontrollen har flera olika dimensioner, men en handlar om fysisk kontroll – det vill säga att brottsoffret isoleras i hemmet

och har svårt att få träffa utomstående, särskilt utan att gärningspersonen närvarar. Inom socialt utsatta områden tillämpar kriminella nätverk på liknande sätt en territoriell kontroll där de övervakar polisen i området. Det finns i vart fall en föreställning om att de noterar vilka boende som pratar med polisen när ett brott har ägt rum, vilket bidrar till tystnad.

Ytterligare en dimension handlar om ekonomisk kontroll. Inom relationsvåld och brott inom en hederskontext betonas att det är svårt att lämna en gärningsperson som man ofta blivit ekonomiskt beroende av. Inom dessa båda fokusområden samt inom kriminella nätverk beskrivs också hur gärningspersonerna ökar den ekonomiska kontrollen genom att skuldsätta de drabbade. Även inom organisationer erfar några intervjupersoner att man larmar om nedtystade brott först när man hittat ny försörjning på annat håll.

Det kan också vara svårt att tala med polisen för den som fungerar som arbetskraft åt kriminella nätverk – genom att antingen arbeta svart eller utföra mindre uppdrag knutna till illegala aktiviteter. Vissa sådana personer saknar tillstånd att arbeta i Sverige. Det finns även fall av relationsvåld där kvinnor kan riskera utvisning om de skiljer sig från gärningspersonen. Sådana former av beroenden blir en tung mekanism för tystnad mot rättsväsendet. Här berättar en person som stöttar bland annat papperslösa:

Är man tillståndslös så är man ju väldigt rädd för att man ska bli upptäckt, att det ska komma till polisens ... kännedom om deras problematik där, och att det ska få konsekvenser i deras asylärende eller att de är tillståndslösa och att de blir tillbakaskickade helt enkelt.

Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen

Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen beskrivs som central vid brott som begås inom familjen, som relationsvåld och brott inom en hederskontext. Mekanismen är dock inte heller oviktig inom övriga tre fokusområden.

I några intervjuer beskrivs en lojalitet med gärningspersonen som snarast kan betecknas som identifikation. Grunderna som skymtar fram är att man är uppväxta i samma geografiska område, gått på samma förskola, högstadieskola, samma prestigehögskoleutbildning, eller har liknande livsvillkor. Identifikation förekommer således både inom socialt utsatta områden och i högstatusyrken (organisationer).

Lojalitet till följd av nära relation

Inom alla studerade fokusområden framgår att en barriär för att polisanmäla är att man känner och tycker om gärningspersonen. Flera betonar att brottsligheten bara är *en* del av personen, som samtidigt kan ha många goda sidor. Dessutom kan man som brottsoffer känna en plikt mot gärningspersonen. En person utsatt för hedersrelaterat våld berättar:

Min far misshandlade mig. Det var grov misshandel hemma, så grov att jag ibland svimmade. Varför anmälde jag aldrig min far? Jag känner att jag har en skyldighet mot mina föräldrar att vara lojal. Men det är inte sant. Jag har rätt till kärlek, mat och tak över huvudet. Jag har inga skyldigheter mot dem. Men det handlar om kärlek och plikt. Det är jätteosunt. Även blonda barn till missbrukare resonerar så. De är skit, men de är den enda skit jag har.

Särskilt inom relationsvåld och hedersrelaterat våld betonas vanligtvis att gärningspersonen också är en familjemedlem som man i vart fall någon gång har älskat. Det är en person som kan stå för goda minnen och trygghet, vid sidan av brott, i vissa fall grov våldsbrottslighet. Det tycks vara särskilt svårt att polisanmäla någon man har haft en lång relation med.

Om det uppfattas vara kritiskt läge finns dock några exempel i materialet på att släkt och nära vänner pratar med polisen – men då ofta för att ge falska alibin. Det gäller särskilt yngre gärningspersoner, i socialt utsatta områden eller inom kriminella nätverk, vars föräldrar ger dem falska alibin, eller försöker vädja till utsatta och vittnen att ta tillbaka sina uppgifter. Även vänner och flickvänner beskrivs kunna ge falska alibin, eller vittna falskt. Det kopplas även till rädsla, utöver lojalitet.

Lojalitet med sitt sociala sammanhang

Särskilt inom hedersrelaterat våld betonas att gärningspersonen kan utgöras av ett kollektiv, där kollektivet står för brottsoffrets (och vittnets) sociala sammanhang. Om man skulle gå till polisen kan man inte vara kvar i sin familj, och det vidare kollektivet. Liknande resonemang finns även från socialt utsatta områden och inom kriminella nätverk. En polisanmälan upplevs resultera i att man behöver flytta och byta umgänge.

Lojaliteten inom gruppen är stark, och därför blir det svårt att få information om brott. På liknande sätt förklarar några intervjupersoner att man inte går emot äldre inom samma familj eller etniska grupp. Om de sagt nej kan du inte anmäla eller vittna, utan att bryta mot en tydlig norm. Flera intervjupersoner betonar att barn sällan pratar illa om sina föräldrar, inte ens om de bevittnar den ena föräldern misshandla den andra, eller själva utsätts. Det handlar exempelvis om att de kan sakna språkförmågan, men också om att de inte vill förlora sina föräldrar.

Egen vinning och fördelar av brottsligheten

Denna mekanism hör framför allt ihop med organisationer och kriminella nätverk. Det handlar främst om egen vinning för gärningspersonen, dennes anhöriga och andra personer som drar nytta av brottet. När det gäller organisationer menar intervjupersoner att det förekommer att även privata och offentliga verksamheter blundar för brott om dessa minskar deras kostnader, eller när det skulle kosta för mycket att utreda misstänkta brott (se vidare avsnittet *Brott mot och inom organisationer*).

Egen vinning av brottsligheten

De intervjupersoner som pratar om kriminella nätverk betonar inkomsterna som brotten skapar. Det är rimligen ett av flera tunga skäl till att de som ingår i nätverken är tysta. Ju längre in i brottsligheten de befinner sig, desto svårare är det att få alternativa inkomstkällor. Den egna vinningen behöver inte vara enbart finansiell, utan kan även inkludera den status gärningspersonen får exempelvis genom att få betalt vid utpressning eller genom att mer generellt uppfattas vara en framgångsrik kriminell.

Status kan också uppnås i organisationer genom att man är den som kan ”fixa” finansiering, eller bra vägar in i en offentlig eller privat organisation, även om detta ”fixande” övergår i brott. En intervjuperson i en offentlig organisation beskriver chefer som begått regelöverträdelser, troligen för att underlätta brott, med orden: ”det handlar mycket om att bli bekräftad och att bli sedd som duktig och som en person som tar tag i saker”. Ett annat exempel rör svarta pengar från egen legal näringsverksamhet som möjliggör en lyxigare livsstil, och kan användas för att skapa en framgångsrik yta. Även vid andra former av ekonomisk brottslighet, som finansmarknadsbrott, betonas den egna vinningen. Även där kombineras det med social vinning som uppnås genom att man kan hjälpa varandra inom sitt exklusiva nätverk, något som kommer att generera viktig hjälp i framtiden.

Kombinationen av egen vinning, status och social belöning för att bygga lojalitet (och tystnad) är i linje med tidigare forskning (Brå 2012:12, Engdahl 2010, Ruggiero 2012).

Den egna vinningen kan också delas med andra. Intervjuerna innehåller en del exempel där i synnerhet äkta makar varit tysta om brott, tills efter en separation, när de inte längre får del av pengarna. Även om man kan tänka sig att hämnd inte varit oviktigt som motiv för att bryta tystnaden, illustrerar det att de delade inkomsterna under en tid bidragit till att skapa tystnad.

Löser problemet inom en annan struktur

Den sista mekanismen är att man löser problemet inom en annan struktur, utan att blanda in rättsväsendet. Mekanismen hänger ofta samman med att man inte tycker att en polisanmälan leder till önskvärt resultat. Om det sker med det primära syftet att reglera, men samtidigt hålla brottet dolt, är det dock en naturlig del av tystnadskulturer.

Typiskt sett är en grundförutsättning att brottet begåtts inom ett kollektiv av något slag, till exempel familjen, organisationen, den kriminella eller den etniska gruppen. Två av de tydligaste exemplen på egna lösningar är när organisationer använder exempelvis civilrätt för att bli av med en gärningsperson (se vidare avsnittet *Brott mot och inom organisationer*) eller förekomsten av alternativ rättsskipning inom vissa etniska minoritetsgrupper, bland annat i socialt utsatta områden. Dessutom finns berättelser som rör kriminella nätverk, där ”regelöverträdelser” regleras inom gruppen genom exempelvis bötfällning och våld.

Alternativ rättsskipning

Intervjupersoner som ingår i vissa etniska grupper beskriver hur deras starka sammanhållning i generationer utgjort en trygghet vid utsatthet. Vissa kommer från svaga stater eller beskriver en tillvaro där man inte hunnit integreras. De alternativa rättssystemen fyller en särskilt central funktion bland dem som saknar relation till rättsväsendet. En person menar att deras alternativa system liknar det som tidigare fanns bland storbönder i Sverige.

I dessa alternativa rättssystem blir den egna gruppen av mycket stor betydelse. Intervjupersonerna beskriver det i positiva termer, som att man hjälper varandra, att man löser konflikter och problem för gruppens bästa. Systemen arbetar snabbare än polis och åklagare, och dessutom kan påföljden anpassas mycket mer efter individernas behov. Det finns dock gränser för vilka brott som kan hanteras i ett alternativt system. Hur man gör om man utsätts för ett brott eller något annat konfliktfyllt beskrivs av en intervjuperson:

Då går jag kanske till den äldste i min familj, som i sin tur kontaktar den personen som har gjort mig illa och så gör man liksom upp där, eller säger ifrån ”så får ni inte göra”. Man meddelar: Om ni gör det en gång till så blir ni utslängda från vårt lilla samhälle, i liksom ett, två år eller några månader. Man samtalar, man tar upp saker och ting, det gör man ju. Men som [annan intervjuperson] sa, om det är väldigt grova brott så kan man inte, om vi säger att någon är extremt våldsam och kommer med en pistol då kan inte de äldste göra så mycket. Om den personen är väldigt våldsbenägen, då måste man kanske kontakta polisen.

Enstaka intervjupersoner betonar att även etablerade svenskar löser saker informellt om det går, exempelvis i civilsamhället. De menar att vissa andra grupper bara har lite längre till att involvera polisen än ”svenskar” har. Några etniska grupper beskrivs också samarbeta med lokala myndigheter och polisen, och föra en dialog om problem i närområdet. Faktum kvarstår dock att de personer som ingår i tydliga och avgränsade kollektiv har svårare att på egen hand välja om de ska vända sig till rättsväsendet eller låta saken regleras i ett alternativt system.

Ytterligare en svårighet är om en av parterna inte tillhör gruppen, eller en motsvarande grupp med liknande vana av egen rättsskipning. Systemen kan alltså inte hantera individuella parter, i alla fall inte enligt enstaka intervjupersoner.

Särskilt problematiskt blir det om en individ inom gruppen väljer att polisanmäla en annan gruppmedlem. En intervjuperson har erfarenhet av detta och fick hembesök och blev verbalt påhoppad när hon var i sin religiösa församling. Först erbjöd man henne pengar för att ta tillbaka anmälan, som en form av skadestånd. När hon inte gick med på det blev hon och hennes familj hotade. Samma person har senare medlat och stoppat våld inom en familj, så känslan av svek bland vissa inom samma etniska grupp måste med tiden ha svalnat.

Ofta beskrivs det vara äldre män som har rollen som medlare eller förhandlare i de alternativa rättssystemen, vilket är i linje med en tidigare studie (Brå 2018:6). En intervjuperson har dock noterat yngre män, som redan i tidig ålder uppvisar diplomatisk förmåga och tar ansvar för att lösa konflikter på skolgården. Baksidan är att systemet kan vara väldigt traditionellt och patriarkalt. En intervjuperson betonar att det ofta finns inslag av hederskultur. Det innebär att ett sådant system inte följer samma krav på jämställdhet, transparens och rättssäkerhet som polis, åklagare och domstolar ska verka för. Några intervjupersoner med insyn i alternativa system upplever att kvinnor ofta missgynnas i utslagen, inte minst till följd av att synen på relationsvåld inte är lika allvarlig som i samhället generellt (se även Brå 2018:6, Rohe och Jaraba 2015).

Ytterligare en aspekt är att dessa alternativa system ibland krockar med legitima domstolsprocesser. Det kan handla om att skadestånd uteblir eller omförhandlas, eller att ärendet måste regleras om i det alternativa systemet efter att domen har fallit. Denna överlappning försvårar rättsväsendets arbete, och några åklagare lyfter det i sina svar. En åklagare har noterat att medlemmar i en viss etnisk grupp aldrig har skadeståndsanspråk att driva i rätten när de utsatts för brott av en person ur den egna gruppen. En annan åklagare upplever en påtaglig förändring de senaste åren. Numera förekommer det ibland att ”äldre” påverkar brottsoffer och vittnen att vara tysta. Ytterligare en

åklagare betonar att det inte är enbart ett storstadsproblem, utan att man ser samma mönster på mindre orter.

Slutsatser om mekanismerna

En frågeställning berör om några av mekanismerna är särskilt viktiga för att förklara tystnad mot rättsväsendet. Denna studie har inga kvantitativa data mer än de från NTU som presenterades i inledningen. På grundval av våra kvalitativa data går det dock att göra vissa bedömningar.

Bland de särskilt viktiga mekanismerna återfinner vi skuld och skam – särskilt vid relationsvåld och vissa brott mot organisationer. Rädsla för hot och våld är också en central mekanism, särskilt för boende i socialt utsatta områden och kriminella nätverk, men i mindre utsträckning för organisationer. Inom organisationerna domineras bilden snarare av oron för dåligt rykte och skadat varumärke. Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen framstår som en mycket avgörande mekanism för tystnad, vilket gäller samtliga fem fokusområden. Slutligen tycks egen vinning och fördelar av brottsligheten vara en relativt sett oviktig mekanism, med undantag för inom kriminella nätverk och organisationer.

Vi har inte stött på brottsoffer eller vittnen som uppger att de varit tysta enbart till följd av sin uppfattning om rättsväsendet, utan dessa mekanismer vägs hela tiden mot andra, såsom skam, skuld, rädsla för repressalier och lojalitet med gärningspersonen. Känslan av att en polisanmälan inte ger ett *önskat resultat* återfinns bland alla fokusområden, men den är inte viktig i sig, utan vägs – särskilt mot rädslan för hot och våld, och förtroendet för att polisen kan skydda den drabbade. Tidigare egna negativa erfarenheter av polisen och rykten om dåligt bemötande förklarar en del tystnad mot rättsväsendet, särskilt bland yngre boende i socialt utsatta områden.

De fem fokusområdena

I föreliggande kapitel beskrivs undersökningens fem fokusområden med avseende på tystnad mot rättsväsendet. Här besvaras frågeställningen om mekanismerna för tystnad bottenar i något som kan betecknas som tystnadskulturer, och vilken koppling det har till vissa sammanhang eller brottstyper. Fokus ligger på det som kan uppfattas som tystnadskulturer, eller där mekanismerna är tillräckligt starka för att fristående få samma effekt.

Beskrivningarna baseras på ett kvalitativt material, vilket innebär att vi inte kan uttala oss om hur vanligt eller typiskt något är. Det finns också många variationer eller grader av tystnad inom de fenomen som beskrivs. Även om antalet intervjupersoner är stort finns ingen garanti för att vi har fångat upp alla de grader och dimensioner av tystnadskulturer som finns kopplat till våra fem fokusområden.

Brott inom en hederskontext

Inom detta fokusområde återfinns flera tystnadsmekanismer på ett sätt som kan klassificeras som tystnadskulturer. De intervjupersoner som levt i, eller arbetar med att stötta personer som försöker ta sig ur hedersrelaterat våld, beskriver en tämligen sluten miljö. I hederskulturen sägs logiken vara att hela tiden skydda kollektivet, och värdera det högre än individens bästa (SOU 2018:69, SOU 2014:49, Schlytter och Rexvid 2016, Baianstovu 2017, Baianstovu m.fl. 2018). Även om graden av denna kultur kan variera, inte bara mellan familjer, utan även inom en familj, är tystnad mot rättsväsendet en tydlig ingrediens i hederskulturen. Det gäller särskilt brott som begåtts inom kollektivet.

Vilka omfattas av tystnadskulturerna?

En central skillnad mot flera av de andra fokusområdena som diskuteras i detta kapitel är att man föds in i hederskontexten. En stödperson förklarar:

Ungdomar som växer upp i en hedersfamilj, om man säger så, är ju socialiserade sen de föds. De har ju aldrig fått lära sig om rätten till deras egen kropp, de har aldrig fått lära sig att ha egna åsikter, de har vuxit upp där de har sett att mamma har blivit utsatt, syster kanske har blivit utsatt, moster, mor-mor, alla är utsatta [även] mina bröder. De är normaliserade, de är socialiserade med heder från första början.

Familjens heder viktigast

Tystnadskulturen kopplad till en hederskontext handlar om att utsatthet för vissa typer av brott kan vara oerhört stigmatiserande för familjen om den blir allmänt känd. Föräldrar och bröder upplever ett ansvar, särskilt för döttrars och mammors beteende, när det gäller sexualitet, vilket även konstaterats i tidigare studier (Schlytter och Rexvid 2016, SOU 2018:69, SOU 2014:49). Ett manligt brottsoffer förklarar:

I hederskulturen finns tystnad i allra högsta grad. Om min syster är sexuellt aktiv innan äktenskapet så reflekterar det dåligt på mig också. Hon är inte bara en hora, utan hon är en hora för att jag låter henne vara det.

Kännedom om brottet, utanför den egna kretsen, kan skada hedern förknippad med familjens namn. I förlängningen kan det till och med vara svårt att behålla respekten inom släkten. En sargad heder kan enligt intervjupersoner innebära att vissa personer inte längre vill göra affärer med familjens företag eller att man drar sig för att gifta in sig i familjen. Det är därför viktigt att vissa händelser inte blir allmänt kända, exempelvis genom en myndighetskontakt. En stödperson beskriver ett fall:

Jag hade en tjej som fick ett [brev hem från polisen med sin anmälan om sexualbrott] och då sa hennes pappa ”du kunde lika gärna varit död”. Hon hade blivit utsatt på väg hem. Så kom brevet fast hon hade bett att det inte skulle komma. Det är klart att det hindrar en från att berätta och anmäla.

Det är dock inte självklart att ett upplevt normbrott leder till fysisk bestraffning. Det kan finnas anspänningar inom kollektivet, där kollektivets önskan om tystnad och att bestraffa dem som vänt sig till myndigheterna för att få hjälp, ställs mot föräldrars kärlek till sina barn. Föräldrarna kan då vara tysta, men vidta andra åtgärder för att skydda sitt barn, som att ta avstånd eller hålla (delar av) barnets agerande hemligt.

I vissa fall förekommer det, enligt intervjupersoner, att familjen tystar ner händelsen för övrig släkt och vänner, för att

särskilt pappan ska slippa bli pressad att använda våld mot det barn som brutit mot normerna. En intervjuperson som stöttar hedersutsatta berättar:

Vi har haft familjer här i Sverige där dottern har gjort nånting, eller sonen, men det är oftast dottern som har gjort nånting som har varit förskräckligt i ögonen på familjen. Men de tänker så här "jaja, bara ingen mer får reda på det här". Sen kanske släkten hemma i hemlandet får reda på det, de kräver att pappa eller bror ska göra nånting, "för ni har ju besudlat oss här nere". Förstår du vilka krav det är? Och det kan vara familjer som har levt i Sverige i 30 år, som har vanliga jobb och allting, och så gör dottern nånting. Hon blir kär i fel kille eller hon har haft sex innan äktenskapet.

En intervjuperson som själv drabbats av hedersrelaterat våld menar att det oftast är fler än en eller två personer som är inblandade (jfr SOU 2018:69, Schlytter och Rexvid 2016, Brå 2008:8). Som utsatt kan man stå själv mot ett kollektiv som upprätthåller strukturerna. Det uppges leda till tystnad. Personer som arbetar med hedersutsatta resonerar på ett likartat sätt. Det blir svårt att skydda sig mot så många potentiella gärningspersoner.

Tystnadskulturen upprätthålls genom kontroll

Intervjupersoner menar att en ständigt närvarande fysisk kontroll utgör ett centralt verktyg för att upprätthålla korrekt beteende och tystnad (jfr Schlytter och Rexvid 2016, SOU 2018:69). Kontrollen bidrar till tystnad genom att brottsoffrens fysiska frihet kraftigt begränsas. Även var och hur mycket de får äta kan begränsas. Här berättar ett brottsoffer:

[Jag var] inlåst hemma i flera veckor, fick inte komma ut och äta mat tillsammans med de andra, jag var helt utfrysad i lägenheten.

Intervjupersoner menar att syskon, föräldrar och mer avlägsen släkt kan användas som övervakare, eller åtminstone rapportera om de ser de drabbade göra något "olämpligt". Här finns också en tydlig överlappning mellan brottsoffer och gärningsperson, där en del som drabbas av våld eller tvångsäktenskap också bevakar och rapporterar om andra drabbade. Här berättar en person som stödjer utsatta:

Det kan ju vara bröder till exempel som kontrollerar sina systrar, sina kusiner, i skolan för att ha koll på dem så att de inte pratar med fel person, inte gör fel. De följer dem till skolan och de följer med dem hem från skolan, de kanske går i parallellklass så man har kontroll på dem hela tiden. De kanske inte får ha mobiltelefon, de kanske inte får ha internet. Så de är ju kontrollerade hela tiden. De är kontrollerade hur de klär sig, hur hon klär sig. Hela tiden är de ju kontrol-

lerade. Det är en så stark kontroll på dem och det är därför jag säger att de har inget eget tänkande. Det är svårt för oss att förstå, men många säger ”jag vet inte vad jag vill” [när vi frågar] ”vad vill du?”

Kontrollen kan handla om att den utsatte inte får delta i andra yttre aktiviteter än skolgång och arbete. Några intervju-personer lyfter fall där skolungdomar inte fått delta i exempelvis sexualundervisning eller vissa moment i idrotten.

Till följd av kontrollen blir umgängeskretsen relativt snäv, vilket reducerar möjligheterna för att berätta om sin utsatthet. Lojaliteten med gärningspersonen är stor, i vissa fall är kontrollen hög och ansvaret för familjens heder utlagd på alla, även om det ser olika ut beroende på exempelvis individens ålder, kön och position i kollektivet. En intervju-person inom den ideella sektorn berättar exempelvis att denne flera gånger upplevt att tolkar inte översatt allt det som brottsoffret berättat. Intervju-personens bedömning är att tolkarna i många av dessa fall bidragit till att upprätthålla normen att man inte ska berätta utanför familjen, och inte blanda in myndigheterna.

Skam viktig komponent i tystnadskulturen

Enligt intervju-personer används även skamkomponenter för att upprätthålla tystnad och ett korrekt beteende (jfr SOU 2018:69, Schlytter och Rexvid 2016). Det kan ta sig uttryck i uttalanden som ”det kommer att bli din mammas död” eller ”ingen kommer att vilja gifta sig med din syster” om det kommer fram att du blivit utsatt för ett sexualbrott. Inte enbart brott nämns i dessa sammanhang, utan även normöverträdelser som rör exempelvis kvinnors klädsel eller umgänge med män, även om dessa ligger utanför denna studies fokus (tystnadskulturer med koppling till brott).

Gärningspersonen, exempelvis en familjemedlem, kan också förstärka brottsoffrets känsla av skuld och skam genom att förklara att det är brottsoffrets beteende som framkallat våldet. Med tiden, menar vissa intervju-personer, kommer denna återkommande kritik att införlivas i brottsoffrets egen verklighetsuppfattning, och utgöra ett hinder för att berätta om brottsutsattheten.

Rädsla för att anhöriga ska drabbas

Intervju-personer beskriver att en tungt vägande mekanism för tystnad om hedersrelaterat våld är de utsattas rädsla för att anhöriga ska drabbas om de polisanmäler eller lämnar familjen. Eftersom man ingår i en bredare kontext med flera gärningspersoner finns ofta också flera offer.

En kurator som arbetar med hedersrelaterat våld berättar:

En kvinna jag pratade med sa ”om jag gör det här nu, om jag polisanmäler och väljer att flytta ifrån honom, då vet jag att min systers barn i hemlandet riskerar att avrättas”. Hur ska man stå ut med det? Det är inte bara att säga ”jo, men nu ska du tänka på dig själv”. Det är liksom lite tunt i det läget, utan det blir mer, vad är möjligt för henne överhuvudtaget? /.../ Det är inga lätta beslut.

Citatet illustrerar även något som flera intervjupersoner betonar, att brottsoffer i dessa situationer även kan känna oro för anhöriga i andra länder. Eftersom brotten kan ske i stora delar av världen är det omöjligt för svenska myndigheter eller aktörer att vidta verkningsfulla och heltäckande skyddsåtgärder.

Det beskrivs också vara svårt för den drabbade att värdera riskerna för andra familjemedlemmar, men inte desto mindre tungt att bära skulden kring hur de kan drabbas. Här berättar en kurator som arbetar med bland annat hedersrelaterat våld:

[Vi] diskuterar faktiskt hennes möjligheter och den här risken kring mord, den finns ju hela tiden. Det har förekommit mord, det kommer säkert förekomma sen och det handlar om att lyfta bort ansvaret. Det är jättemycket att jobba med skulden där, att få henne att se att det inte är hon som fattar de här besluten om att någon [annan] ska skadas. Det låter som att det är jättelätt; det är det verkligen inte. Men jag tänker såhär också, vi har också sett att det inte alltid sker mord, däremot kan vi ju förstå ... att andra släktingar kanske blir mer kontrollerade och har svårare rörelsefrihet. Men det är inte alltid som vi ser att det blir mord, faktiskt, utan det är mycket skrämseltaktik i det här.

Oro att kontakt med myndighet förvärrar situationen

Det finns också exempel på att gärningspersonerna upprätthåller tystnaden genom att övertyga den drabbade om att socialtjänsten, vid en myndighetskontakt, kommer att omhänderta barnen eller omplacera minderåriga brottsoffer där de verkligen inte vill vara. Det har också noterats i tidigare studier (Baianstovu m.fl. 2018, jfr Brå 2018:6). Inte minst utlandsfödda kvinnor sägs vara mycket sårbara för gärningspersoners berättelser om hur myndigheter i Sverige fungerar. Ryktena om socialtjänsten drabbar också polisen, i den meningen att polisen enligt intervjupersoner ibland varit med vid omhändertagandet av barnet.

Förutom rädsla menar intervjupersonerna att många drabbade låter bli att vända sig till polisen på grund av att de inte vill att familjemedlemmar ska hamna i fängelse. Dessutom uppges många sakna tilltro till att polisen – annat än i akuta misshandelsituationer – kan stoppa våldet och övriga brott som de

utsätts för. Med andra ord är polisen intressant framför allt i situationer som upplevs som livshotande, men snarare för att brottsoffren menar att de inte hade något val, än för att de tror att polisen kan lösa deras problem. En person som arbetar med insatser mot bland annat hedersrelaterat våld förklarar vad han möter:

På något sätt blir [en polisanmälan] att du bara hanterar symptom hela tiden, precis som sjukvård, man lägger plåster på ett sår men varför fick hon såret? Men det är ingen som går på orsaken och löser själva problemet och det enda ett brottsoffer vill det är att lösa problemet så att det slutar, inte lägga på plåster eller lagföra tillfälligt, för det känns bara som att vi hanterar just här och nu, men vi tar inte bort själva sjukdomen. Du får tillfällig medicin och sedan kommer sjukdomen kanske tillbaka, kanske inte, oftast inte, men kanske. De här vill ha problemlösning, lös problemet för att kunna glömma det här och gå vidare.

Eftersom en myndighetskontakt kan få stora konsekvenser för den drabbade är det viktigt att kontakten hjälper, och inte förvärrar situationen (Baianstovu 2017). I intervjuerna finns berättelser om när socialtjänsten kontaktat föräldrarna men inte skyddat barnen som berättat om exempelvis hedersrelaterat våld. Några kuratorer berättar om barn som bokat kuratorstider till sin 18-årsdag eller kort därefter, och först då vågat berätta om utsatthet i familjen, så detta ska nog inte underskattas som mekanism för i vart fall tillfällig tystnad. Ett intervjuat brottsoffer känner stor besvikelse mot socialtjänsten för att de inte sa ifrån mot hennes föräldrar gällande hoten och våldet hon själv drabbats av, och att de lät hennes minderåriga syster åka utomlands, trots att de visste att syftet med resan var att gifta bort henne. Liknande situationer beskrivs av flera intervju-personer. Här berättar en kurator:

Många som lever i familjer där hedersvåld är närvarande på något sätt, vet att det inte finns en chans ... Vi har verkligen gjort massa anmälningar på vissa ungdomar, det händer ingenting. Och då blir det bara värre. Om man har anmält till socialtjänsten att det förekommer till exempel våld eller att en persons frihet begränsas ... på riktigt det blir värre. Oftast blir det ju faktiskt mycket svårare att fortsätta leva ihop om det inte leder någonvart.

Oro att stå ensam i rättsprocessen

Vid hedersrelaterat våld finns sällan vittnen till själva våldet, men möjligen till skadorna eller hur brottsoffren mått och vad de berättat om brotten genom åren. Om vittnen väl finns träder de ogärna fram. Ofta står ord mot ord. I andra fall upplever brottsoffren och stödpersonerna att det kan vara svårare

att bli trodd om det finns flera gärningspersoner, som samstämigt nekar till brottet. Då blir brottsoffret ensam om sin berättelse. Att då gå igenom det trauma som en rättsprocess riskerar att innebära lockar inte, och följden kan bli att brottsoffret är tyst eller tar tillbaka sina tidigare lämnade uppgifter.

Rädsla för att bli utfrost

Ett ytterligare hinder till att kontakta polisen är rädslan att bli utfrost från den egna familjen och släkten, som i vissa fall utgör ens hela sociala sammanhang. Det har även noterats i tidigare studier (SOU 2014:49, Schlytter och Rexvid 2016, Brå 2008:8). Några intervjupersoner som möter hedersutsatta erfar att brottsoffret till en början kan berätta om sin utsatthet, men när de efter en kort tid inser att de kommer att förlora sitt sociala sammanhang backar de från uppgifterna. De utsatta kan också ha fått uppleva dessa konsekvenser på nära håll. Detta genom att se syskon, kusiner eller andra släktingar drabbas av sanktioner eller helt uteslutas ur familjen när de valt att göra motstånd mot förtryck eller till och med polisanmält brott. Några intervjupersoner berättar om att särskilt grovt våld ibland har använts för att statuera avskräckande exempel för andra inom familjen och släkten. Exempelvis nämns situationer där gärningspersonerna fortsatt att slå eller hugga sina offer med kniv långt efter att de avlidit.

Vägen ut

Vägen ut för personer som lever i en hederskontext är ofta svår, eftersom de många gånger måste bryta med hela det liv de känner till (Baianstovu 2017, Baianstovu m.fl. 2018). Det finns dock personer som bryter sig ur hederskontexten. Exempelvis kan skoltiden visa på andra alternativ. En intervjuperson som arbetat mycket med hedersrelaterade ärenden beskriver hela processen att bryta med sitt tidigare liv:

De flesta fall kan ju vara tjejer mellan 12 och 25 som kanske blir bortgifta tidigt och med någon som är mycket äldre och sedan tar de mod till sig att fly. Eller de har blivit kontrollerade så pass länge så att när de väl kommer till polisen, socialen, och sedan till skyddat boende eller ren personskyddsverksamhet, så är det först behandlingar för posttraumatiskt stressyndrom. Det är massor med såna behandlingar för de är ju förstörda. Och sedan hela säkerhetsprocessen med ny stad, nytt boende och sedan börja bygga upp de här tjejerna igen och få dem att öppna upp världen, för den har ju varit så stängd för dem. De har varit kontrollerade så länge att de behöver så mycket annat psykosocialt stöd för att ens kunna klara en rättegång. [De måste] vilja se att det

här inte är deras fel. Så att bygga upp dem samtidigt som ... först hamnar de ju oftast i ett skyddat boende där det är personal dygnet runt. Efter några månader där så kanske ett utanförboende och då bor man i en lägenhet, kanske i ett större hus med många lägenheter, men där det också finns personal dygnet runt, men de har inte 24-timmars koll på det. Om det går bra där och man bygger upp dem så pass så att de klarar sin säkerhet, de inte lockas tillbaks till det där och de håller sig borta från sociala medier och alla såna saker, kanske till och med börjar söka lägenhet, söka jobb, börjar ta hand om sig själva. Då är nästa steg eget boende, ny identitet eller nytt liv, nytt jobb, ny stad och sedan är det klart, men det kan ta ett och ett halvt år, det är ju långa processer.

Flera som utsatts för, eller arbetar med relations- och hedersrelaterat våld påpekar dock att det ofta är sex månader som finansieras. Sedan förväntas brottsoffret lösa sin egen bostads-situation, vilket kan vara mycket svårt. Några intervjupersoner beskriver ärenden där brottsoffer på grund av brist på andra alternativ gått tillbaka till sin partner eller familj, vilket lett till ny utsatthet.

Bedömning gällande åtgärder

Den stora utmaningen för brottsoffer inom en hederskontext är att lämna hela sitt sociala sammanhang, vilket kan krävas för att undgå våld. I vissa fall behöver brottsoffret byta namn, omlokaliseras och skyddas (se vidare *Professionellt bemötande och specialisering* i bilaga 1). Det kan medföra en ensamhet som är svår att leva med, och vissa återvänder därför till den familj som utsatt dem för brott. Ytterligare en risk är att de tar kontakt med andra anhöriga, vilket i förlängningen kan leda till en hotbild om deras nya identitet och adressuppgifter röjs. Det är därför viktigt att brottsoffret ges möjlighet att skapa ett nytt socialt sammanhang (jfr Baianstovu 2017, Baianstovu m.fl. 2018).

Kännetecknande för brott inom en hederskontext är att samtliga inblandade typiskt sett sedan barndomen har tagit intryck av kollektivets normer. I vissa fall är brottsoffer och vittnen tämligen isolerade från omvärlden. Det krävs således insatser i forum där personerna måste närvara, som i skolan eller genom andra obligatoriska myndighetskontakter. Även vården kan komma i kontakt med dessa brottsoffer. De som utför insatserna behöver specialistkompetens för att känna igen utsattheten och kunna vinna brottsoffrets förtroende. Det kan också krävas anpassade kommunikations sätt för att upprätta och bibehålla kontakt (se vidare *Professionellt bemötande och specialisering, Stödnätverkens roll, Stödjande och informativa funktioner, Föreläsningar* i bilaga 1).

Det är också viktigt att ha en inkluderande syn på vem som kan vara drabbad av hedersrelaterat våld, så att även otypiska brottsoffer vågar söka hjälp. Två sådana grupper som nämns av intervjupersoner är pojkar och hbtq-personer (se vidare *Professionellt bemötande och specialisering* i bilaga 1).

Relationsvåld

Inom relationsvåld förekommer ofta flera olika tystnads-mekanismer som tillsammans kan resultera i att individen blir helt tyst mot rättsväsendet (jfr Nybergh 2013, Holmberg och Enander 2005, Brå 2019:8, Lundgren 2012, Brännvall 2016). Resultaten från vårt material överensstämmer väl med denna tidigare forskning.

Det är dock svårt att tala om en regelrätt tystnadskultur, eftersom det handlar om enskilda individer som är tysta, och inte ett helt kollektiv som tillsammans mörkar ett brott. Det närmaste man kommer tystnadskulturer inom relationsvåld är när exempelvis vissa vänner, släktingar eller familjemedlemmar som har kännedom om brotten väljer att vara tysta. I en studie av dessa sociala nätverks responser på våldsutsatta kvinnors utsatthet används begreppet *döljandets responsmönster* för att beskriva denna typ av tystnad (Hydén 2015).

Våra intervjuer talar dock för att det ofta är tämligen små grupper som tillämpar sådana responsmönster, vilket gör det svårt att prata om en *kultur*. Enstaka intervjupersoner berättar om tystnad mot polisen till följd av att man skämts för att man inte kunnat lösa problemet inom familjen, i sitt lilla kollektiv. I detta kan även brottsoffret föräldrar ingå. Ett brottsoffer för relationsvåld berättar:

En sak som jag tror påverkar är att vi inte haft någon tidigare kontakt med polisen. Vi är vanliga människor, om jag uttrycker det så. Ringa till polisen? Nej, det här löser vi ju själva! Om man behöver ringa till polisen är det som att vi har misslyckats, att jag har misslyckats. [...] Särskilt, tror jag, för mamma och pappa som är lite äldre än mig. För dem så var det verkligen ett misslyckade att de inte lyckades prata med [mitt ex och få honom] att sluta. Och att då vända sig till polisen, det vore det största nederlaget. Jag tror att de fortfarande känner så. Min pappa orkar inte ens gå på förhör.

Ett annat responsmönster som Hydén (2015) identifierat är *offerstödjandets responsmönster*. I vårt intervju-material finns berättelser om grannar och föräldrar till utsatta som uppmärksammat relationsvåld. De har försökt fråga om utsattheten och i vissa fall hjälpt till att städa bort sönderslagna föremål, men inte lyckats förmå brottsoffret att bryta tystnaden eller lämna gärningspersonen.

Skam och skuld som skäl för att vara tyst

Även om det kan vara svårt att tala om en regelrätt tystnadskultur kopplad till relationsvåld finns enskilda tystnadsmekanismer som har koppling till attityder eller kulturer i samhället, exempelvis skam och skuld (Nybergh 2013, Holmberg och Enander 2005, Brå 2019:8). Flera intervjupersoner upplever att det finns etablerade föreställningar i samhället, baserade på normer om sexualitet och genus. I materialet finns exempel på uppfattningar om att en person som stannar kvar hos en misshandlande partner får skylla sig själv om våldet fortsätter, att det nog var kvinnans fel att hon utsattes och att män inte kan våldtas eller misshandlas av en kvinna.

Dessa föreställningar leder till att vissa brott inom nära relationer, som sexualbrott och misshandel kan vara särskilt svåra för brottsoffret att benämna som brott. Det beror bland annat på att de utsatta varken vill identifiera sig eller bli betraktade som våldtagna, misshandlade kvinnor – eller män, eftersom de har en bild av sådana brottsoffer som svaga, passiva, skadade och misslyckade. I stället definieras handlingarna som icke-brott, och resulterar i tystnad. En intervjuperson som utsatts för relationsvåld berättar hur föreställningar om genus och utsatt-het kan påverka omgivningens bild av henne:

Om jag berättar [att jag levt med en människa som misshandlat mig] blir jag stämplad: "den där misshandlade kvinnan". Jag blir inte längre den här starka företagsledaren jag har varit, jag blir inte längre den här framgångsrika kvinnan som kan göra allt. Jag blir den misshandlade.

Den upplevda skammen och skulden kan också förstärkas av gärningspersonen. I stort sett samtliga intervjupersoner som talar om relationsvåld beskriver det som tämligen uttalat från gärningspersonen att den drabbade själv har provocerat fram våldet genom sitt beteende. Exempel finns även i ärendena om övergrepp i rättssak. Vanliga exempel rör "om du inte var så tjatig", "om du inte hade en sån dålig attityd", "om du var en bättre förälder", "om du inte var så trött" ... så skulle jag inte tappa humöret. Även gärningspersonen kan ha problem att se sig själv som ansvarig för att våldet uppstått. En intervjuperson som arbetar med våldsutövare berättar om en rättegång rörande relationsvåld:

Jag var med på en rättegång för ett tag sedan och då var det en kvinna som blivit riktigt ordentligt fysiskt misshandlad. Det fanns bilder [som visade skadorna] ... och när de visade de där bilderna säger den här mannen såhär: "nej, alltså ni är ju inte kloka här, det låter som att ni tror att jag är en kvinnomisshandlare".

Flera intervjupersoner menar att vissa gärningspersoner också ifrågasätter brottsoffrets förmåga att vara en god förälder och övertygar brottsoffret om att myndigheterna kommer att tro på gärningspersonen. Konsekvensen kan bli att brottsoffret inte anmäler relationsvåldet för att inte riskera att förlora vårdnaden om barnen. Detta gäller både kvinnor och män som utsatts för relationsvåld. Paradoxalt nog uppfattar både män och kvinnor att samhället är så konstruerat att det motsatta könet, trots sin brottsbenägenhet, kommer att få minst delad vårdnad, kanske mer än så. Några intervjuade icke svenskfödda kvinnor resonerar kring vårdnadsfrågor. Några betonar att barnen tillhör mamman i deras etniska grupp, medan några andra tvärtom erfar att barnen i deras grupp ses som pappans. De enas dock i synen att det är svårt rent ekonomiskt att lämna en våldsam partner, och hitta en bostad där barnen kan bo.

Från brottsoffrets berättelser, i intervjuer och förundersökningar, framkommer att de ofta känner skuld över att deras barn fått se våld på nära håll. Det finns även exempel på att brottsoffrets föräldrar tar på sig skuld över att inte kunna ingripa, och att brottsoffret känner skuld över att föräldrarna känner skuld.

Vissa intervjupersoner menar att gärningspersoners återkommande skuldbeläggning av brottsoffren lätt införlivas i offrens verklighetsuppfattning, och leder till att de inte vill berätta om brottsutsattheten. Konsekvenser av våldutsattheten, exempelvis trötthet, gråt och rädsla, kan av både brottsoffer och gärningsperson i stället tolkas som skäl till att våldet uppstår. En intervjuperson beskriver det som en självförstärkande process där man till slut skäms över att man skäms för sin utsatthet och inte förmår att bryta upp.

Flera som arbetar som kuratorer och terapeuter beskriver att det är smärtsamt och kan ta lång tid innan den drabbade vill ta brotten eller ordet våld i sin mun. Det är lättare att prata om att ”jag mår lite dåligt”, eller möjligen att man utsatts för ”övergrepp”. Här berättar en drabbad hur det var för henne:

För det har ju liksom kommit fram efteråt, när jag pratade med en psykolog, men det var nog redan innan det som jag förstod [att jag utsatts för brott]. Det har ju varit tack vare en kille, en manlig förebild, en bra kille som visade att såhär ska man inte göra. Då fattade jag ju det. När jag sa ordet, jag kunde inte ens säga ordet våldtäkt, sa han bara ”du kan ju inte ens säga det ordet, för du vill ju inte erkänna att det har hänt” och jag bara ”men det har ju inte hänt”, han bara ”jo det har hänt” och då fick han mig att bara ”oj, shit, det kanske har hänt”.

Kontroll central för att uppnå tystnad

En annan central tystnadsmekanism är gärningspersonens kontroll av brottsoffret (jfr Nybergh 2013). Kontrollen kan även omfatta fysisk isolering, genom att gärningspersonen tvingar partnern att sluta arbeta. Till detta kommer att sjukskrivning kan bli en följd av både psykiskt och fysiskt våld. I dessa fall kan kontrollen öka ytterligare genom att brottsoffret blir ekonomiskt beroende av gärningspersonen.

Några intervjupersoner berättar om fall där kontrollen varit extremt hög, och gärningspersonen läst sms och brev samt lyssnat och styrt partnerns telefonsamtal genom att ha telefonen på högtalarläge. Det finns också berättelser om att gärningspersonen följt med på läkarbesök och övervakat. Exempel finns där partnern tvingat brottsoffret att begära ut sin journal, för att kontrollera att offret inte berättat om den verkliga orsaken till de skador man sökt vård för. Liknande berättelser rör oro att brottsoffret ska berätta om de verkliga skälen till depressionen eller ångesten – som är andra symptom brottsoffer söker vård för att behandla.

Vissa gärningspersoner skapar en illusion av att brottsoffren är mer kontrollerade än de egentligen är, vilket följande intervjuperson berättar om.

Han manipulerade ju mig så hårt att han fick mig att tro att han hade kompisar som hade koll på mig. Och jag var ju rädd att han hade satt upp mikrofoner och små kameror i lägenheten. [...] Hemma kände jag mig ju inte alls trygg, oavsett om han satt i fängelse eller inte, för han hade fått mig att tro att jag var väldigt övervakad – vilket jag [nu] tror att jag egentligen inte var.

Normaliseringsprocessen leder till tystnad

Inom forskning om relationsvåld används ofta begreppet normaliseringsprocess, vilket innebär att brottsoffrets gränser för vad som är accepterat förskjuts över tid, så att situationen betraktas som ett normaltillstånd (Lundgren 2012, Holmberg och Enander, Brå 2019:8). Intervjupersoner i vår studie menar att en återkommande utsatthet för kränkningar, skällsord och till och med våld med tiden uppfattas som ”normalt” och inget man definierar som brott. Med andra ord är steget till polisanmälan långt. En intervjuad stödperson berättar om en kvinna som inte ansåg att det var något problem att hon misshandlades, eftersom det trots allt blivit mycket bättre. Hon blev inte alls lika mycket misshandlad här i Sverige som när hon bodde i hemlandet.

Andra brottsoffer uttrycker att det kunde vara värre, så de vill inte klaga. Eller så har de levt i en relation med vad de betecknar som ”lite tjafs”, för att sedan inse att de blivit misshandlade i

flera års tid. Dessutom menar en intervjuperson att det finns en rädsla att uppfattas som svag och att man därför inte vill ”klaga”, även om situationen har övergått i brott.

Lojalitet som skäl till tystnad

En annan barriär för att polisanmäla är att man känner och tycker om gärningspersonen. Flera betonar att brottsligheten bara är *en* del av personen, den kan ha många goda sidor också. Intervjupersoner betonar vanligtvis att gärningspersonen också är en familjemedlem som man i vart fall någon gång har älskat. Den kan stå för goda minnen och trygghet, vid sidan av våldsbrottsligheten. Det tycks vara särskilt svårt att polisanmäla någon man har haft en lång relation med. Detta citat kommer från en person som arbetar i ideell sektor med stöd till våldsutsatta kvinnor:

Jag tänker att det också finns kvinnor där barnen är vuxna och tar pappans sida ... Och kanske tycker att mamman är orättvis om hon polisanmäler eller om hon lämnar. Det är klart att det blir en väldigt svår situation, när man har mycket starkare band till varandra.

Rädsla för hot och våld

Rädsla för hot och våld är paradoxalt nog inte den mest framträdande mekanismen för tystnad vid relationsvåld. En tänkbar förklaring är att brottsoffren redan utsätts för hot och våld, och därmed får övriga mekanismer större betydelse. Det förekommer däremot att man anmäler till följd av rädsla för att barnen ska drabbas av våldet. En svårighet för polisen är dock att få information från barnen. En person som arbetar med att förhöra och utreda brott mot barn upplever att barn kan ta parti för den förälder som är mest aggressiv, för att man är rädd för repressalier, och inte vill reta upp den föräldern.

Enstaka intervjupersoner nämner att de som inte känner gärningspersonen, annat än genom den drabbades berättelse, kan bli oroliga för sin egen säkerhet. En intervjuperson inom den ideella sektorn menar att brottsoffer och vittnen kan skrämmas upp varandra och skapa ”monsterbilder” av gärningspersonen, vilket kan resultera i att riskerna för hot och våld överskattas, inte minst för vittnets del.

Vägen ut

Ett av skälen till att vissa brottsoffer är tysta mot rättsväsendet och stannar kvar i en destruktiv relation uppges vara att det är det enda sättet att ha kontroll över gärningspersonens vålds-

användning. En del brottsoffer fruktar att gärningspersonens aggressionsutbrott annars kommer att gå ut över de gemensamma barnen, eller i vissa fall husdjur, om den drabbade inte finns där och kan skydda, eller eventuellt lugna ner situationen.

Ett viktigt steg i att bryta tystnaden är att brottsoffren lyckas ta sig ur normaliseringsprocessen och inse att de är utsatta för brott (Brännvall 2016). Intervjuade stödpersoner beskriver att denna process kan ta lång tid. När omdefinieringen av vad man varit utsatt för sker, kan det få till följd att ett stort antal brott framkommer. Denna information är central för att rättsväsendet ska kunna göra korrekta bedömningar av risken för nya brott, och för att få en korrekt brottsrubricering. Ett intervjuat brottsoffer berättar:

Typ som när [exet] klämde min fot i dörren så att den nästan gick av. Det kom jag på för en månad sedan att det var fel. När jag gick på en uppföljningskontroll och de frågade hur det är med min fot – ja just det, det var ju inte heller bra, men det hade jag glömt.

Tystnaden kan dock kvarstå av rent kroppsliga orsaker. En person som arbetar med stöd till kvinnor som utsatts för relationsvåld berättar att det är normalt att minnet kan vara fragmentariskt ibland och att den drabbade har glömt delar av brottsligheten. Hon och andra intervjuade personer vittnar om att det i efterhand kan vara en utmaning att ta reda på exakt vad som har hänt, eller att minnena kan komma tillbaka senare, när den drabbade känner att miljön är mer trygg och säker.

I intervjuerna finns även flera berättelser om drabbade som har tagit sig ur en destruktiv relation utan att polisanmäla. I några av dessa fall har brottsoffren dock försökt förhindra att någon mer ska utsättas för relationsvåld av gärningspersonen, genom att varna dennes nya partner. Det vanligaste i berättelserna är dock att den nya partnern inte tagit hotet på allvar, förrän det varit för sent.

I de fall där tystnaden brutits och en anmälan skett, menar intervjupersonerna att ord ofta står mot ord. Många gånger finns det inte heller några vittnen till själva våldet, men möjligen till skadorna eller hur brottsoffret mått och vad offret berättat om brotten genom åren. Ibland kan terapeuter och stödpersoner vittna, men har ofta lågt bevisvärde, enligt en intervjuad stödperson.

Några intervjuade personer tar även upp att rättsprocessen kan upplevas som mycket lång. Vårt material innehåller flera utdragna vårdnads- och umgängesprocesser i rätten, som placerar barn och brottsoffer i limbo. Exempel finns också där gärningspersonen har polisanmält brottsoffret (som i de fallen ofta är en man) för våld eller övergrepp mot barnet. Några har också varit med om att gärningspersonen sätter stopp för stödinsatser till barnet som bevittnat våld. En ständig oro finns för att gärnings-

personen ska få delad eller till och med ensam vårdnad om de gemensamma barnen.

Det är inte heller säkert att gärningspersonen låter brottsoffret vara ifred trots en polisanmälan och i vissa fall kontaktförbud. I intervjuer, ärenden och åklagarnas fritextsvar beskrivs upprepade påverkansförsök, trakasserier och ibland våld.

I intervjuer, ärenden och åklagarnas fritextsvar finns berättelser om brottsoffer som avbryter sitt samarbete med rättsväsendet och återvänder till gärningspersonen. Ibland sker det i nära anslutning till brottsoffret. I dessa fall har den drabbade ofta ringt polisen i ett akut läge, men tagit tillbaka sina uppgifter när gärningspersonen lugnat ner sig. En polis berättar om sina erfarenheter av att med jämna mellanrum åka på återkommande larm om relationsvåld, i samma hem:

Det har väl oftast varit alkohol med i bilden också, och så är man upprörd och så ringer man. Ja, gubben går loss. Men när alla har nyktrat till så är det bra, eller bra, men man förhåller sig till varandra på något sätt som gör att, ja det är väl med ekonomi och allting att göra eller kanske nånting annat. Och så lever man med det, och sen kommer alkohol in i bilden, eller andra droger, och då ballar det ur igen. Men då när man är nykter tycker man att "nej, det var inte så allvarligt, det var nog alkoholen som gjorde det".

I andra fall förekommer det att den drabbade återvänder till sin våldsamma partner under eller efter rättsprocessen. Ett av skälen uppges vara att den drabbade anser sig ha bättre kontroll över gärningspersonen när de bor under samma tak och tidigt kan anpassa sig efter eventuella humörsvägningar. Följande exempel är hämtat från en åklagares fritextsvar.

Däremot har det i ett flertal ärenden dykt upp den "klassiska" oviljan att medverka då parter i en relation försonats efter ett gräl, som ibland lett till brottsliga handlingar. Det är förstås bra att de försonas, men försätter oss åklagare i en svår sits där vi ibland tvingas driva ärenden mot målsägarens vilja. [...] Emellertid är det sällan bra för målsägaren när ärendet läggs ned på grund av en "tillfällig ovilja" att driva ärendet, sedan fortsätter våldet och ibland eskalerar det.

Bedömning gällande åtgärder

I avsnittet ovan framgår att det är en stor utmaning för brottsoffret att definiera relationsvåldet som något brottsligt. Anhöriga kan spela en viktig roll i denna process. Även andra aktörer av så olika slag som sjukvården, tandläkare, veterinärer och frisörer kan uppmärksamma skador och hänvisa vidare till ideella aktörer eller till polisen (se vidare *Stödjande och informativa funktioner, Stödnätverkens roll* i bilaga 1). Det är inte ovanligt att den som utsätts för relationsvåld är ambivalent

inför att kontakta rättsväsendet. Brotten kan, som framgått ovan, ha pågått under lång tid, och det är därför inte ovanligt att brottsoffren beskrivs som nedbrutna. Följden av detta blir att det kan vara svårt att beskriva konkreta brottstillfällen när man väl går till polisen. För att underlätta polisanmälan och öka kvaliteten i en senare polisutredning, är det centralt att bevissäkra brottstillfällen exempelvis i form av bilder på skador och hotfulla sms och mejl (se vidare *Bevissäkra och hänvisa till tidigare lämnade uppgifter, Ambivalensutforskning* i bilaga 1).

För vissa brottsoffer krävs upprepade samtal med exempelvis anhöriga, vänner eller ideella aktörer för att eventuellt i ett senare skede vända sig till polisen. Resultaten antyder att det krävs trygga miljöer, kompetent personal och professionellt bemötande för att brottsoffret ska vilja berätta om sin utsatthet. Centralt är att inte klandra brottsoffret, eftersom skam och skuld är en tystnadsmekanism som väger särskilt tungt. Det är också viktigt att ha en inkluderande syn på vem som kan vara drabbad av relationsvåld, så att otypiska brottsoffer vågar söka hjälp (se vidare *Professionellt bemötande och specialisering och Trygghetsskapande miljö för att våga berätta* i bilaga 1).

För vissa brottsoffer som lämnar gärningspersonen och anmäler brottet till polisen finns en kvarvarande risk för hot och våld. Den ideella sektorn och kommunen är centrala aktörer när det gäller skyddat boende. Polisen kan också bidra med strukturerad riskanalys och vissa skyddsåtgärder (se vidare *Professionellt bemötande och specialisering, Tekniska lösningar i domstolen, Domstolslokaler som främjar åtskillighet* i bilaga 1).

Brott i socialt utsatta områden

Den bild av socialt utsatta områden som ges i materialet omfattar olika grader av tystnad mot rättsväsendet. Dels finns det inslag av tystnadskulturer, dels kan några tystnadsmekanismer på egen hand förklara boendes tystnad mot rättsväsendet.

Det finns en viss överlappning mellan övriga fokusområden och de socialt utsatta områdena, i den meningen att de boende även kan drabbas av kriminella nätverk, relationsvåld och brott inom en hederskontext eller arbeta i organisationer som drabbas av brott. I detta avsnitt kommer vi dock att avgränsa diskussionen till tystnadskulturer och tystnadsmekanismer bland dem som bevittnar och drabbas av brott till följd av just det faktum att de bor i det aktuella utsatta området.

Texten tar primärt sikte på de exempel som kan utgöra tystnadskulturer som framkommit i materialet. Det finns dock skäl att påminna läsaren om att det tycks vara stora skillnader mellan exempelvis brottstyper, hur synlig brottsligheten är i bostadsområdet och hur konfrontativa gärningspersonerna är

mot boende som försöker göra motstånd mot tystnadskulturer. Det vi kan konstatera är dock att de allra flesta intervjupersoner – socialarbetare, kommunala förebyggare, ideella aktörer, poliser, åklagare samt brottsoffer och vittnen som bor i dessa områden – ger en samstämmig bild av att rättsväsendet ofta har betydande svårigheter i att få information om brott. En polis berättar om konsekvenserna av de boendes tystnad:

Det skadar förtroendet för oss. Vi får inte så robusta utredningar som vi skulle kunna få. Folk har ”inte sett något”. Jag har varit på plats en minut efter ett väpnat rån, och ingen av de cirka 100 personerna på torget pekar vart gärningspersonen sprang, eller har sett något. Om det sker där jag bor skulle alla peka, någon skulle ha registreringsnummer på bilen och så vidare. Men här ... man sköter sitt. Man får inte namn och telefonnummer till dem som var på torget, till vittnena ens. Om man pratar med dem avsides kan man få numret.

Att lära sig tystnadskultur

Flera intervjupersoner beskriver att boende lär sig, i ganska tidig ålder eller efter en kortare tid som boende i området, att man ska vara tyst mot rättsväsendet om vissa brott i socialt utsatta områden. Liknande processer har noterats i tidigare forskning (Clayman och Skinns 2012, Brå 2018:6, jfr Brå 2019:3). Några poliser noterar att de allra minsta barnen pratar med dem om vad de har sett, men i tonåren blir de tysta, särskilt om de har äldre bröder med en fot i de kriminella nätverken.

I den mån boende ingår i en grupp som har alternativ rättskipning finns även det med från tidig ålder, och blir ett naturligt sätt att lösa vissa brott på (se vidare avsnittet om mekanismen *Löser problemet inom en annan struktur* samt Brå 2018:6). En intervjuperson beskriver hur hon sett sådana rättsprocesser, i form av förhandlingar, pågå på torget. Med andra ord är även alternativ rättskipning något vissa boende behöver förhålla sig till.

Tystnad som överlevnadsstrategi

Formulerat från de boendes perspektiv upplevs det finnas ett kompakt motstånd mot att man själv och andra pratar med polisen. Med andra ord blir tystnad en överlevnadsstrategi. En person som själv är uppväxt i ett socialt utsatt område och nu arbetar där med ungdomar berättar:

Många vet vilka som gör vad. Det finns en del outtalade regler som håller ordning också. Som att du säljer inte narkotika utanför min port. Stå där [i stället]. Men de boende tolererar

inte handeln och kriminaliteten av respekt, utan det handlar om rädsla. Och överlevnad. Om man ringer polisen kan de inte garantera ens säkerhet. Du kommer att råka väldigt illa ut innan polisen hinna hit. Men om alla i området vittnade så skulle de ju vinna. De kriminella skulle inte hinna och orka ta hand om alla, det skulle gå. Men hur når man dit?

Boende, personer inom ideell sektor och poliser ger uttryck för att polisen inte har resurser att skydda alla som riskerar att drabbas av hot för att någon vittnar. De beskriver också en miljö där brottsligheten är mycket påtaglig och där boende, lokala företagare och myndigheter är tysta. Inte minst narkotikahandeln och skjutningarna blir synliga uttryck för grov brottslighet och sprider otrygghet (jfr Brå 2018:6). Denna boende ger inte uttryck för en tystnadskultur, men citatet visar hur tystnadsmekanismen rädsla för hot och våld har samma konsekvenser:

Jag förbjöd mina barn att gå till vissa platser, att du får gå hit, men inte längre. För där borta kan man komma i kontakt med de kriminella. Vi har ju också sett att gängen kommer på natten och säljer vapen på borden där vi sitter och fikar på dagarna. Alla vet det. De har borrar hål i flera träd och gömt narkotika där. Men ingen pratar. Vi vet ju om det. Jag har sett gängledaren begå brott, men inte vittnat. Jag vill inte bli skjuten. Men de har inte vår problematik i "svenska bostadsområden". Jag har hört en mamma skrika för att hennes son blev skjuten. Jag glömmer aldrig det skriket. Jag hör automateld ibland mitt i matlagningen.

Även de intervjuade poliserna har stor förståelse för hur boende resonerar när de är tysta om vad de sett gällande grova brott som skjutningar.

Professionellas rädsla

Rädslan och oron hos de boende kan också spridas vidare till yrkesgrupper som de anförtror sig åt för att hantera sina känslor kring brottet. Här berättar en kurator om hur hon reagerade på att få ett sådant förtroende:

Hon förklarade hela härvan, hur saker och ting hängde ihop för mig. Då vet jag att jag tänkte: nu har jag fått information som jag känner att jag inte kan ha och vara trygg. För tänk om folk får veta att hon har gått till mig och berättat det här, alltså tänk om jag hamnar i ett läge där jag måste bli förhörd, då kanske jag ... Det sprider sig ju även till oss tänker jag ... det är ju riktigt farliga personer, verkligen.

Likaså finns enstaka intervjupersoner som arbetar i området, som betonar att de inte skulle anmäla brott som de iakttog. En person betonar att han gärna arbetar i området och försöker göra verkligheten bättre, men han vill inte riskera sin säkerhet

och exponeras som privatperson genom att anmäla brott. I flera intervjuer framkommer också exempel där andra myndighetspersoner ska ha resonerat likadant. Det riskerar att skapa processer där boende och myndighetspersoner förstärker varandras rädslor.

Gärningspersonen kommer alltid åt mig

Ytterligare en dimension är att boende upplever rädsla för hot och våld även om polisen skulle gripa gärningspersonen. Några intervjupersoner hänvisar till att gärningspersonen snart är åter på brottsplatsen. Även om personen dömts till en frihetsberövande påföljd kan den vara på fri fot i väntan på plats på anstalt, och då söka upp eller råka stöta på brottsoffer och vittnen.

Om gärningspersonen själv är förhindrad finns en bild av att den har sitt kriminella nätverk, och en svans av yngre personer, som är svårare att undvika. Ett brottsoffer menar att han kan undvika gärningspersonen och de som han vet ingår i det kriminella nätverket, men den yngre svansen är okänd för honom. Det gör att han känner sig mer sårbar, eftersom han inte vet vilka han ska undvika.

Området mot den som pratar

Att de kriminella i området har en tystnadskultur och försöker överföra dessa normer på vanliga boende tydliggörs när personer "bryter" mot dem. Här berättar en brottsutsatt man som polisanmälde:

Jag litar på polisen, men de kan inte skydda mig, det vet jag ju. [Gärningspersonen] har familj, vänner i området, farliga personer. De kriminella skyddar honom bättre än myndigheterna kan skydda mig. Alla blir emot mig om jag bråkar med honom, om jag pratar med polisen. Det är ingen som kommer att bli vittne, de vill inte blanda sig i [brottsutredningen]. Om man är ensam och inte har familj eller släkt, hur ska man klara sig då? Man bråkar inte med en person utan med ett folk (skratt). Alla blir emot dig om du vittnar.

Vissa intervjupersoner menar att normen att man inte ska prata med polisen kan vara så stark även bland boende att de upplever att de nästan begår ett värre "brott" än det brott som gärningspersonen begått, om de polisanmäler eller samarbetar med rättsväsendet. Några intervjupersoner som drabbats av brott berättar att grannar och vänner avrått, skällt ut eller på andra sätt försökt få dem att inte anmäla, eller i ett senare skede ta tillbaka sin anmälan. Även om vissa troligen gör det av välvilja blir det ett bidrag till att upprätthålla en tystnadskultur i området.

Att denna norm hittat in i språkbruk och innefattar även personer som arbetar i området illustreras av några intervju-

personer. De arbetar med trygghets- och förtroendeskapande arbete och blir ibland kallade golare eftersom de har polis-kontakter. Det finns en oro att de ”sviker sin grupp” och ger för mycket information till polisen. Samtidigt används termerna också i mer förlåtande sammanhang. En mamma kallar ett av sina barn ”min egen lilla golare”, eftersom han är den som berättar när syskonen gör något de inte får.

Anhöriga får besök av kriminella

Påminnelserna om vikten att vara tyst mot rättsväsendet kan dock från början komma från de kriminella, men förmedlas till brottsoffret och vittnet av de egna anhöriga. Det skyntar fram en påtaglig rädsla hos boende för att anhöriga ska få besök om man samarbetar med rättsväsendet. Flera intervjupersoner beskriver sådana situationer där råd eller påminnelser framförs om att man ska vara tyst mot rättsväsendet. Ett illustrativt exempel kommer från en boende. Denna intervjuperson berättar hur brodern, som bor i en helt annan stadsdel, fick besök efter att en släkting pratat med polisen efter ett allvarligt brott. Släktingen hade inte kunnat peka ut någon gärningsperson, men kunde vittna om tidpunkt och ljud han hade hört. De som besökte brodern hade bett honom framföra till släktingen att han skulle säga att han inte hört något och inte visste något. Brodern framförde varningen. Intervjupersonen drar slutsatsen att de kriminella vet vilka de ska besöka för att skrämma vittnen från att medverka. De gick inte direkt till släktingen som lämnat uppgifter, utan till en anhörig han bryr sig mycket om.

Besöken utgör kraftfulla påminnelser om tystnadskulturen som ska råda. Här ses de anhöriga som del av brottsoffrets kollektiv som ska påminna om normerna om tystnad. Förfarandet skickar också tydliga signaler om att gärningspersonerna har kapacitet att skicka vänner, även om gärningspersonerna själva skulle vara gripna. Dylika hot kan dock vara kontraproduktiva och snarare resultera i att målsägaren söker hjälp från polisen, enligt några intervjuer och ärenden.

Vi har inte stött på våldshändelser vid sådana besök hos anhöriga, men rädslan besöken väcker är stor – även när direkta hot inte framförs. Det signalerar att man är kartlagd av gärningspersonen, även om det kan vara slumpen som gör att anhöriga identifieras och kontaktas. Några intervjupersoner betonar också att ”alla känner alla” i socialt utsatta områden, vilket – i den mån det är en korrekt bedömning – underlättar för gärningspersonernas kartläggning.

Territoriell kontroll

I intervjuerna skymtar en tämligen fysisk variant av kontroll fram, en form av territoriell kontroll. Med detta avses att kontrollera lokalsamhället och de människor som ingår i det (Ruggiero 2012). Vissa kriminella nätverk bedriver exempelvis öppen narkotikahandel och övervakar området. De uppvisar territoriella anspråk som har betydelse för känslan av trygghet. Ett brottsoffer beskriver situationen där han bor:

Unga har tagit över [butiken]. De skriker och väsnas, det blir kaosartat i butiken. De kan ringa polisen, men polisen kommer och är där tio minuter. Då drar ungdomarna. Men de kommer tillbaka, de kommer att fixa företagaren när han går hem. Så därför är det ingen som stoppar dem. De som drabbas kan inget göra.

En väsentlig skillnad mellan den kontroll som beskrivs i socialt utsatta områden – och de fyra andra fokusområdena – är att kontrollen här är mer generell. Den riktas mot boende generellt och inte mot specifika brottsoffer, vittnen eller (med) kriminella. Både boende och myndighetspersoner som arbetar i socialt utsatta områden beskriver hur tystnaden bottenar i att de kriminella övervakar de boende, och direkt ser vem som pratar med polisen. Polisen övervakas också.

Informell kontroll och socialt tryck

Den informella kontrollen beskrivs som hög i vissa grupper. En polis beskriver flera situationer när han är hemma hos brottsoffer eller vittnen för att få uppgifter om ett brott, men där han upplever att andra familjemedlemmar och släktingar kommer förbi och ”övervakar”. I övervakningen ingår menande blickar om de talar alltför öppenlystigt med polisen. En annan polis beskriver att det resulterar i svårigheter att gömma undan brottsoffer, vittnen och medgärningspersoner inom vissa etniska grupper. Deras nätverk är väsentligt större än om man behöver gömma en ”vanlig kriminell” – där tappar de ofta spåret bara man flyttar till en annan stadsdel.

I intervjuerna, åklagarnas fritextsvar och några ärenden framgår slutligen exempel på socialt tryck. En tidigare studie har identifierat risk för utfrysning som ett tungt vägande skäl för tystnad mot polisen (Clayman och Skinns 2012). Inom vissa grupper av boende i socialt utsatta områden betonas av våra intervjupersoner att man ogärna går emot äldre i gruppen som avrått från att vittna. Det blir – liksom vid brott inom en hederskontext – tungt att gå emot sitt sociala sammanhang. Liknande exempel finns bland ungdomar, som beskrivs kunna utsättas för socialt tryck av jämnåriga, om de anmäler populära personer.

Vi mot samhället

Ytterligare en dimension av det man skulle kunna kalla tystnadskultur bland boende är synen på vi och dom. Liksom inom socialpsykologin framhåller intervjupersonerna behovet av att särskilja sin grupp mot andra för att skapa samhörighet (jfr Nilsson 2016). Faktorer som känslan av utanförskap, att myndigheter drar sig tillbaka och att de kanske inte ens vågar verka i området, men vill övervaka boende genom övervakningskameror bidrar vidare till känslan av vi-och-dom. Vissa boende ger uttryck för att samhället inte bryr sig, och – om man ska hårdra argumentet – att de kriminella är både lättare att identifiera sig med och till större hjälp än myndigheterna. Identifikationen kan baseras på en upplevelse av att själv, liksom de kriminella, vara uppväxt i underläge.

Några yngre intervjupersoner menar att de skulle vara mer lojala med gärningspersonerna än med polisen eftersom gärningspersonerna – till skillnad från polisen – varit schyssta mot dem tidigare. Det handlar både om att de varit snälla, tagit intervjupersonen i försvar i skolan eller i konflikter samt bjudit på småsaker, som hämtmat. Med andra ord har de en bild av gärningspersonens goda, icke-kriminella sidor. I några fall har gärningspersonerna skapat lojalitet och tystnad genom att de varit snälla mot intervjupersonernas mammor. En boende berättar:

Jag vet människor som är kriminella som när de ser min mamma – alltså mamma har ju problem med benet – till exempel när de ser henne på väg hem och hon bär något, de bara ”Ey, låt mig bära detta åt dig, låt mig ta hem detta, låt mig göra det för dig. Behöver du något, ska jag göra något åt dig?”

Egna negativa erfarenheter av polisen

Några intervjupersoner har själva negativa erfarenheter av polisen, eller har fått en negativ bild genom vänner. Berättelserna går ut på att man upplever att polisen behandlat en som en ”kriminell”. Här berättar en ung man:

Problemet är att det ändå finns poliser som har den där dömande blicken eller vad det är. Typ hela det här området säljer [narkotika] eller någonting. Man får lite olika blickar. Jag säljer inte, jag ser ju att någon annan bredvid mig säljer. Han [polisen] kom fram, jag får samma blick som den andra, redan där så känner jag mig osäker, jag har ju inte gjort någonting, varför får jag den blicken som den andra fick?

Ofta beskriver intervjupersonerna i dessa fall otrygga eller rädda och arga poliser, där man känner deras dömande blick. I socialt utsatta områden framkommer både här och i en tidigare studie att vissa har en grundkänsla av att vara stigmatiserade,

delvis genom polisens klassificering av området (se även Brå 2018:6, jfr Pettersson och Pettersson 2012, de los Reyes m.fl. 2014). Det påverkar sannolikt både polisernas uppträdande och de boendes tolkningar av detsamma (se vidare Brå 2018:6, Brå 2016:13). En illustration av misstänksamheten är att några unga kvinnor och män vi intervjuat menar att de aldrig skulle våga träda fram med vittnesuppgifter, eftersom de tror att polisen skulle försöka anklaga dem för något, i stället för att ta emot uppgifterna.

Negativa erfarenheter av utländsk polis

Ytterligare en komplikation är att många boende har en bakgrund i andra länder, där polisen inte nödvändigtvis står för något gott. En intervjuperson förklarar:

Även om vi är barn av Sverige och individualistiska så influeras man ju jättemycket av hur man växer upp och vilken kultur, eller kontext man växer upp i. Och många av våra föräldrar som flydde hit har ju flytt ifrån mycket korruption, mycket förtryck från just rättsväsendet och polisväsendet och militären, och det färgar av sig på oss och sättet man ser på polisen även här. Och jag tror att utifrån också att polisväsendet här i [socialt utsatt område], eller alla andra områden, bemöter våra unga och den andra generationen också på ett sätt som förstärker fördomarna. Så att det går i generationer, där misstänkliggörandet gentemot polisväsendet fortsätter. Du har fått höra hur din pappa har blivit misshandlad och torterad, du har hört om din farbror som blev mördad i fängelset.

Flera intervjupersoner beskriver en liknande bild. Några intervjupersoner upplever att personer som har erfarenheter av ett korruperat utländskt polisväsende ofta får högt förtroende för svenska myndigheter, eftersom de får höra att det i Sverige inte finns problem med exempelvis korruption och dolda agendor. Men när de möts av den synliga brottsligheten som polisen inte förmår att lösa vacklar de. Utan att fördjupa denna diskussion alltför mycket kan vi ändå notera att det inom vissa grupper redan från början tycks finnas ett större avstånd till att ta myndighetskontakter (se även Brå 2018:6, jfr Gerell och Hallin 2019).

Anmälan leder inte till något

I den mån brott begångna av andra än de kriminella nätverken inte anmäls, refereras det ofta till vad vi här kallar tystnadsmekanismen att anmälan inte ger (önskat) resultat. Inte minst bilden av att polisen ändå inte kommer när man ringer tycks vara utbredd bland de boende vi intervjuat. Ett exempel ur materialet, som illustrerar hur man kan ha olika syn på om det

är lönt att ringa polisen, rör ett vittne som utanför en lägenhet hörde något som lät som misshandel och barngråt. Vittnet ringde polisen flera gånger och väntade kvar. Två intervju-personer berättar att de rådde vittnet att ge upp, eftersom de som boende i området, hade föreställningen att polisen inte kommer till undsättning.

Vägen ut

Utanför tystnadskulturen

Även där det finns fog för att kategorisera tystnad mot rättsväsendet som en tystnadskultur, finns det dock undantag från den; den behöver inte gälla vid samtliga brott som kan ske i området. Ofta nämns bostadsinbrott som exempel på brott man ”får” polisanmäla. De boende vi här skriver om ingår inte i kriminella nätverk, och även om de möter normer därifrån påverkas de främst av normer i samhället som helhet. De flesta boende ger uttryck för det vi i inledningen kallade rättspatoskultur, eller en önskan att i vart fall slippa dela området med kriminella. Av dessa skäl går det enligt flera intervju-personer att anmäla och lämna uppgifter till polisen när det gäller inbrott eller annan brottslighet som inte begås av lokalt tongivande kriminella nätverk. En fritidsledare upplever att personer som inte bott så länge i området eller identifierar sig med det har lättare att prata med polisen:

Det beror helt på vilken tillhörighet man känner till området, tror jag. Det finns ju folk fortfarande som ringer till polis, som bor i denna typ av områden, och de tror jag har lägst tillhörighet till det här området. Jag tror inte att de har uppfattat lojalitet på samma sätt som folk som är engagerade i området.

Slutligen finns enstaka exempel där boende ringer och till och med pekar ut gärningspersoner som ingår i kriminella nätverk – för att de är trötta på brottsligheten eller alltför rädda för att vara tysta. Dessa utgör dock inte några typiska exempel.

Bedömning gällande åtgärder

Utmaningen vid brott i socialt utsatta områden är att övertyga de boende om att en polisanmälan leder till något. Vissa boende, särskilt yngre män, har ett lågt förtroende för polisen. Med andra ord är åtgärder som syftar till att korta utredningstiderna, öka uppkläringen och förbättra bemötandet centrala (se vidare avsnitten *Korta ner utredningstiderna* och *Verktyg för strategisk närvaro* i bilaga 1).

En hypotes är att boende efterlyser en närvarande och synlig polis, eftersom brottsligheten i vissa områden syns mer än polisen.

De kriminellas kontroll av boende bidrar ytterligare till behovet av en närvarande polis som bygger långsiktiga relationer med boende (se vidare *Verktyg för strategisk närvaro* och *Riktade möten mellan unga och blåljuspersonal* i bilaga 1).

Polisen behöver hjälp att minska avståndet mellan de boende och rättsväsendet, inte minst av lokala myndigheter och ideella aktörer. Ett särskilt oroande resultat är de myndighetspersoner och ideella aktörer som, till följd av dåligt bemötande eller egen rädsla för hot och våld, inte själva skulle polisanmäla brott. Därmed har de svårt att rekommendera boende att vända sig till polisen. Denna aspekt bör ingå i polisens arbete för strategisk närvaro (se vidare *Verktyg för strategisk närvaro* och *Förtroendeskapande brobyggare* i bilaga 1).

Många boende befinner sig mellan de kriminellas tystnadskultur och samhällets rättspatoskultur. Till följd av att brott sker tämligen öppet blir många boende vittnen. En särskilt tungt vägande mekanism för tystnad är rädslan för hot och våld. Flera intervjupersoner uppger att det finns en vilja att lämna uppgifter till rättsväsendet, men efterlyser säkrare sätt att göra det på (se vidare *Tekniska lösningar i domstolen* och *Skydd för målsägare och vittnen* i bilaga 1).

Kriminella nätverk

Av de fokusområden som ingår i studien har kriminella nätverk en av de tydligaste tystnadskulturerna. En av förklaringarna är att det ligger i nätverkens natur att skydda sig från rättsväsendets insyn. I miljön finns vedertagna oskrivna normer och regler om att inte "tjalla" på sina vänner, eller andra aktörer i kriminella nätverk. Normerna beskrivs som en naturlig del av den kriminella identiteten och skapar en form av skydd som underlättar den brottsliga verksamheten. Det har också noterats i flera tidigare studier (Brå 2016:12, Brå 2019:3, Lavorgna, Lombardo, Sergi 2013, von Lampe och Johansen 2004, Ruggiero 2012).

Resultaten från vårt material överensstämmer väl med denna tidigare forskning. Även om mer etablerade former av organiserad brottslighet och förortsbaserade nätverk i socialt utsatta områden ogärna vill sammanblandas med varandra är berättelserna som rör vikten av tystnad i dessa miljöer likartade, och de beskrivs därför här som kriminella nätverk.

Tystnadskultur

I kriminella nätverk utgör flera tystnadsmekanismer grunden för tystnadskulturen. Tystnadskulturen bottnar främst i den egna vinningen av brottsligheten, den egna inblandningen, en känsla av att stå utanför samhället och ha ett motsatsförhål-

lande till polisen. Man litar inte på polisen, och pratar inte med myndigheter, utan reglerar eventuella brott inom nätverket eller mellan nätverken, beroende på brott och den drabbades position. Till det kommer en önskan att avancera i nätverket. I de genomgångna ärendena om övergrepp i rättssak illustreras dessa tystnadsnormer genom att många misstänkta inom kriminella nätverk besvarar alla eller merparten av polisens frågor med ”inga kommentarer”. En intervjuperson med insyn i kriminella nätverk i socialt utsatta områden beskriver att det bakom normen finns dels ideologiska skäl, dels rent praktiska:

Min erfarenhet, det jag har sett och upplevt, som vi säger här på gatan så finns det spelregler. Den första regeln säger prata inte med polisen. Du får aldrig ge dem information. Vi har [som mål] att göra det så svårt som möjligt för dem. Dessutom har polisen en strategi. Om de tar två kompisar så säger de till den ena att den andra har sagt såhär och såhär, för att spela ut dem mot varandra. Därför pratar man inte, då vet alla att polisen ljuger när de säger att de har fått kompiserna att prata.

Avsteg från tystnadsnormer får konsekvenser

Ytterligare en mekanism som tycks upprätthålla tystnadskulturen i nätverken är de kriminella aktörernas bild av att samarbete med rättsväsendet resulterar i repressalier. Denna tystnadskultur reproduceras genom att de kriminella grupperingarna utövar kontroll över sina medlemmar. I intervjuer och några ärenden finns exempel på medlemmar som bestraffats både fysiskt och psykiskt till följd av att de pratat med polisen. En del drabbade har till och med godtagit straffen, eftersom de anser att det är något man får räkna med när man bryter mot reglerna i kriminella nätverk. Med andra ord är normerna om tystnad etablerade och accepterade – även om de inte alltid följs.

Att vara med i ett nätverk med skrämsekäpplighet är också ett sätt att skydda sig mot andra i den kriminella miljön. Vissa har inledningsvis varit brottsoffer, men sedan allierat sig med tyngre aktörer för att bli lämnade ifred. Med en intervjupersons ord: ”De vill inte bli slagna mer, de vill inte bli förnedrade mer”. Att behålla detta skydd är dock förknippat med bland annat krav på tystnad.

I mer stabila former av kriminella nätverk kan potentiella medlemmar prövas gradvis, för att säkerställa att de håller tyst. Enligt en intervjuperson värderas det exempelvis högt att ha varit på polisförhör utan att ha pratat. Även tidigare studier har noterat liknande normer (Wästerfors 2007, Decker och Pyrooz 2014). I materialet finns också exempel på hur personer i mer löst sammansatta gäng har behövt visa upp förhör från förundersökningen, som bevis på att de kan upprätthålla tystnadskulturen.

Det finns också exempel där misstänkta uppger att de tvingats eller lurats till att begå brotten och att de varit för rädda för att prata med polisen. Även om det kan vara svårt att säkert veta bakgrunden konstaterar en åklagare som hanterar ett stort ärende med sådana misstänkta att ”i många av dessa fall är det för mig uppenbara efterhandskonstruktioner för att rädda sitt eget skinn”. Det har också framkommit genom gärningspersonsintervjuer i en tidigare studie om storskaliga skattebrott (Brå 2011:7). Intervjupersoner menar dock att mer perifera aktörer, som narkotikaförsäljare och medhjälpare som utför riskfyllda uppdrag åt nätverken, kan vara tysta av genuin rädsla för repressalier.

Ytterligare en variant är att en person får ta på sig hela brottet, och skydda medgärningspersonerna. Ofta är det någon långt ner i hierarkin, inte sällan en yngre person. En domare berättar:

Man låter den yngsta personen ta på sig allt, det vill säga han erkänner, men alla de andra förnekar. Så säger han att ”ja, jag gjorde det, men jag gjorde det själv”. Och då kan man ju uppenbarligen se att de var fler än han som gjorde det ... och han vet ju vilka som var med, men han säger inget. Han ljuger inte om vilka som inte var med men han säger bara att ”jag gjorde det och jag gjorde det själv, punkt”. Det är en form av lögn, den är vanlig i de här gängmålen, gängkonstellationsmålen.

Lojalitet och samhörighet

Andra viktiga beståndsdelar i kriminella nätverks tystnads-kultur är, enligt flera intervjupersoner, lojalitet och samhörighet (jfr Ruggiero 2012, von Lampe och Johansen 2004, Brå 2016:12, Decker och Pyrooz 2014, Fijnaut och Paoli 2004, Campana och Varese 2013). En fritidsledare i ett socialt utsatt område ger följande beskrivning:

De enda som man förlitar sig på är polarna. Rädslan att hamna utanför gänget, att bli isolerad från det enda sociala nätverket du har, är ju en rädsla som skrämmer väldigt många. Speciellt i dessa tider. Det behöver inte vara den här rädslan att man tror att man kommer åka på stryk eller något sånt där.

Några intervjupersoner betonar dock att lojaliteten kan vara flyktig och att det är ytterst få av de medkriminella som man verkligen litar på. Några myndighetspersoner upplever att det i dessa fall ofta finns en familje- eller nära vänskapsrelation som föregick kriminaliteten.

Egna lösningar

En konsekvens av att man undviker att samarbeta med rättsväsendet i kriminella nätverk är att det kan krävas egna system för att lösa uppkomna konflikter (Decker och Pyrooz 2014, Hobbs 1995, Brå 2012:12, Morselli, Tanguay och Labalette 2008, jfr Campana och Varese 2013). Exempelvis kan bötnings, våldshandlingar och utfrysning förekomma som medel för att reglera skulder och kränkningar som bland annat uppstått till följd av brottslighet. En skillnad mellan kriminella nätverks och övriga fokusområdets egna lösningar är att behovet av konflikt-hantering kan bottna i enbart det faktum att man pratat med polisen. En person som ingått i ett kriminellt nätverk förklarar:

Det kan vara så att du bara blir utesluten, du blir svartlistad, det är ingen som vill ha med dig att göra inom den här världen, du är en råtta, du är en golbög, du är ingenting. [...] Du har ingenting, du är jätteensam, och med en tro om att det finns en hotbild, även fast det kanske inte gör det så har man ändå planterat den för att ... [få dig] att se dig om, du har ingen, du har gjort bort dig.

En intervjuperson med insyn i kriminella nätverk betonar att de förortskriminella nätverken är alldeles för våldsamma i sin konfliktlösning och betonar att det skjuts alldeles för mycket. De mer etablerade aktörerna inom kriminella nätverk låter varandra vara i större utsträckning, har ofta uppgjorda territoriella avgränsningar och undviker särskilt konflikter mellan grupp-eringarna. Ett skäl är att undvika polisens uppmärksamhet.

Avsteg från tystnadskulturen

Tystnaden mot rättsväsendet är dock inte absolut. Det förekommer att den bryts, inte minst av strategiska skäl, för att få en fördel över konkurrenter eller fiender i den kriminella miljön (Brå 2019:3, Brå 2016:12). I vårt material handlar det dock oftast om att de som samarbetar med rättsväsendet upplever sig sväva i livsfara, är orättvist behandlade eller måste visa att de tar avstånd från sitt tidigare liv för att kunna påbörja ett nytt. Enstaka intervjupersoner beskriver att det dock inte är självklart att kriminella nätverk följer upp med repressalier mot de personer inom miljön som medverkar i rättsprocessen. Argumentet är att de hela tiden får nya problem att ta tag i. Svårigheten, och det som skapar rädsla, är att förutse i vilka fall det finns en reell hotbild. Det framgår också av följande citat från en polis:

Han förstår nog inte riktigt vad han berättade [för polisen], men det kanske kommer att gå bra ändå. Han är ju undan-gömd och har bytt identitet och så. Men jag tror i och för sig inte att de kommer att hämnas på honom. De får nog andra bekymmer under de där tio åren som de sitter inne och de kanske glömmet honom i alla fall. Jag vet inte.

Enstaka intervjupersoner som ingått i kriminella nätverk anser att polisen använder ojusta förhörsmetoder i syfte att få springpojkar, flickvänner och andra som har en svag position i nätverken att lämna uppgifter. Berättelserna handlar både om förhörssituationer och att personer blir källor för polisen (informatörer). Intervjupersoner beskriver det som problematiskt, dels för att det är emot ”spelreglerna”, dels för att det leder till fara för de som pratar, eftersom polisen inte anses kunna ge dem tillräckligt skydd.

Tystnadskulturens spridningseffekt

En betydelsefull aspekt av tystnadskulturer inom kriminella nätverk är att de kan ha en spridningseffekt genom att förstärka vissa mekanismer för tystnad hos personer som står utanför miljön. Det kan ske genom medierapportering, eller ryktes-spridning, som förmedlar grupperingarnas skrämsekäpital (Brå 2016:12). Konsekvensen kan bli att personer utanför den kriminella miljön inte vågar vittna eller anmäla brott om de vet, eller tror, att gärningspersonen tillhör ett kriminellt nätverk. En intervjuperson som haft inblick i kriminella nätverk beskriver det på följande sätt:

Jag behöver inte göra något brottsligt för att ge dig en dålig känsla. Det kan räcka med en blick.

Även luttrade personer som arbetat länge med säkerhetsfrågor menar att dessa aktörer sprider en stark obehagskänsla. Det faktum att det handlar om kollektiv bidrar till rädslan. Även om den primära gärningspersonen blir häktad kan det finnas andra kvar ute i frihet. Det framgår inte minst av förhör i ärendena och intervjuer med brottsoffer och vittnen.

Spridningseffekten kan också bestå av att andra miljöer, exempelvis vissa ungdomsgrupper som återkommande begår brott, inspireras av tystnadskulturen inom kriminella nätverk. I ärenden och intervjuer finns det exempel på att dessa brottsaktiva ungdomar försöker överföra tystnadskulturen på unga brottsoffer och vittnen. De brottsaktiva ungdomarna är den grupp som i störst utsträckning begår brott mot utomstående, men ändå förväntar sig att tystnaden ska respekteras. Ibland har grundbrottet tydliga förnedrande inslag. Sådana exempel är att gärningspersoner tar med brottsoffer bakom en byggnad eller in i ett skogsområde för att råna och misshandla. Därefter fotar man brottsoffret i en utsatt situation och hotar med att sprida bilden eller tvingar brottsoffret att pussa gärningspersonernas skor innan denne får gå. Själva tillvägagångssättet tycks således utgöra ett sätt att bygga sitt skrämsekäpital.

Bedömning gällande åtgärder

Av beskrivningarna ovan framgår att en förutsättning för att personer inom kriminella nätverk ska prata med polisen är att de lämnar miljön. Av intervjuerna framgår att det kan finnas en sådan vilja, särskilt då man själv blivit utsatt för brott, upplever en stark hotbild av olika skäl eller då man fått distans till miljön under en anstaltsvistelse. Sådana tillfällen utnyttjas i dag ibland av myndigheter och ideella aktörer, för att förmedla kontakt med avhoppbarverksamheter (se vidare *Professionellt bemötande och specialisering* i bilaga 1).

Ett avhopp innebär inte per definition att personen bryter tystnaden mot rättsväsendet. Dels kan normerna om tystnad vara djupt rotade hos personen, dels kan det finnas en rädsla för våld. Vid mer löst sammansatta gäng och en del kriminella nätverk i socialt utsatta områden, finns också en oro för att anhöriga ska drabbas av hot. I den mån någon vill berätta men hindras av rädsla, behöver myndigheterna använda och utveckla olika skyddsinsatser (se vidare avsnitten *Professionellt bemötande och specialisering* och *Skydd för målsägare och vittnen* i bilaga 1).

Till följd av att kriminella nätverk står för en allvarlig brottsproblematik nämner den internationella litteraturen särskilda åtgärder. En åtgärd som i viss mån redan används av polisen i Sverige, för att bygga relationer och förtroende hos anhöriga till mördade personer, är polisanställda med specialistkompetens för uppdraget, så kallade FLO. Ett förslag som utreds men som inte tillämpas i dagsläget är system med kronvittnen för att öka incitamenten för kriminella att samarbeta med rättsväsendet (se vidare *Bygga relation till polisen* och *Kronvittnen* i bilaga 1).

Brott mot och inom organisationer

De typer av organisationer som ingår i studien är företag, kommuner, regioner och myndigheter. Syftet är inte att beskriva alla organisationer inom dessa typer, utan erfarenheter från fall där det finns tecken på tystnad mot rättsväsendet. Resultaten talar för att tystnadskulturer förekommer endast i vissa organisationer, och ofta enbart i specifika delar av dem.

Inom detta fokusområde återfinns flera mekanismer för tystnad, på ett sätt som i vissa fall kan klassificeras som tystnadskulturer. De viktigaste mekanismerna är oro för dåligt rykte och skadat varumärke, bristande tilltro till att anmälan ger ett önskat resultat, att man drar ekonomiska fördelar av brottsligheten och att man inte identifierar handlingarna som brott. Samtliga mekanismer finns beskrivna i tystnadskulturerna, men kan också utgöra individuella skäl för tystnad.

Tystnadskultur innebär i detta sammanhang att det, inom hela eller delar av organisationen, finns normer om att medarbetare ska hålla tyst om brott. Eftersom det är en organisation som är brottsoffer, och inte en individ, kan det tänkas att det är lättare för tystnadskulturer att få fäste. Detta har att göra med att en rättspatoskultur, som konkurrerar med en tystnadskultur, sannolikt är svagare i en organisation än när en enskild individ utsätts för brott. Graden av tystnadskultur varierar också inom organisationer, och är rimligen naturligt svagare i exempelvis de verksamhetsgrenar som är inriktade på kontroll och granskning.

Till följd av att en hel organisation sällan omfattas av en tystnadskultur har det varit enklare att samla in data om detta än om övriga fokusområden. Det har funnits gott om personer som kunnat beskriva situationer där tystnadskulturer synliggjorts på deras arbetsplats eller i organisationer som de varit konsulter för. En väsentlig skillnad mellan organisationer och övriga fyra fokusområden är dessutom att det inte finns samma rädsla för hot och våld om man trotsar tystnadskulturen och pratar.

Individer i organisationer som slår larm om oegentligheter och brott får ofta utstå kritik och utmålas gärna som missnöjda personer som framför *sin* version, som kan sakna verklighetsförankring (jfr Haglunds 2009, Brytting, Minogue och Morino 2011). Generellt sett kan det säkert i vissa fall finnas fog för kritik. Vi vill dock betona att de intervjupersoner vars utsagor som här analyseras och citeras har gett samstämmiga och nyanserade beskrivningar av sina organisationskulturer samt utsatts för repressalier på ett sätt som svårigen kan tolkas som annat än indikatorer på tystnadskulturer.

Första insikterna om en tystnadskultur

Några intervjupersoner beskriver att de tidigt fick en känsla av att något inte stämde på arbetsplatsen. Känsliga frågor och ärenden försvann från agendan, eller parkerades utan åtgärd. Frågor kunde stoppas genom budgetmässig styrning eller genom att helt andra områden prioriterades än granskningar som skulle kunna eller tidigare hade identifierat svårhanterlig brottslighet. När förslag framfördes la sig en kompakt tystnad i rummet och responsen uteblev. I ett extremt fall fick intervjupersonen order om att inte utreda ett fall med tydliga indikationer på brott, redan innan denne kommit igång med sina arbetsuppgifter.

De flesta andra beskriver hur misstankarna om en tystnadskultur snarare kom som en smygande känsla. Det som började skava hos flera intervjupersoner var en stigande insikt om att tal och skrivningar som ”alla brott ska polisanmälas” och ”vi ska inte vara ens en plattform eller möjliggörare för brottslighet” inte stämde överens med organisationens agerande. Flera har erfårit att överordnade gjort avsteg från rutinerna vid identifie-

rade brott med orden att detta är ett speciellt ärende som måste hanteras på ett annat sätt. Att det handlar om tystnadskultur snarare än undantagsfall blir tydligt först efter ett eller ett par år, när det visar sig att nästan alla ärenden klassas som ”speciella”.

Nyanställda reagerar

Inte minst nyanställda reagerar på tystnadskulturer. När kollegorna inte noterar regelöverträdelser eller brott är det dock lätt att den som reagerar börjar fundera på om den, med en intervjupersons ord, ”är knäpp”. Det gäller särskilt när kollegor och chefer pratar om det i termer av branschvillkor, att det väl knappast är brottsligt eller särskilt allvarligt. Följande exempel handlar om när en intervjuperson, som relativt ny inom ett företag, stötte på misstänkt penningtvätt:

[Där] var ju det lite vilda västern på sitt sätt faktiskt. För där var det ju försäljning av varor. Vi sålde och de köpte. Då var det mer ”var kommer pengarna ifrån?” ”Ja, fast jag bryr mig inte.” ”Vem är individen som bär in en miljon i en kasse?” ”Han kallas för [smeknamn].” ”Jaha okej, men vem är det?” ”Det har jag faktiskt aldrig tänkt på.”

Var tystnar brottsmisstanken?

Många intervjupersoner har svårt att avgöra exakt var i organisationens hierarki som brott tystats ner och varför. Några har dock bättre insyn i hela förloppet. Alla beskriver något som går att kalla tystnadskultur, med ord som sunkiga, lamslagna och rädda organisationskulturer där ledarskapet varit allt annat än fungerande.

Tysta chefer

Det finns exempel där chefsled högt upp förstår och ser allvaret och vidden av situationen, men inte förmår att handla, av olika och för oss delvis okända skäl. En intervjuperson drog indikationer om brott begångna av några underentreprenörer för ledningsgruppen:

Det man nu behöver göra är att titta hur har de kommit in, det vill säga vem har tagit in dem och varför? Vad finns det för problem där? Om vi nu ska rensa i träsket. Där sitter representanter för åtminstone tre operativa affärsområden och det är ju inte i min verksamhet de här [underentreprenörerna] är och härjar utan det är ju i deras verksamheter. De var ju alla väldigt förskräckta över hur det ser ut. Vet du vad de har gjort? Ingenting. Ingenting, ingenting.

Chefer som är tysta eller handlingsförlamade beskrivs ofta som rädda, även om intervjupersonerna har svårt att förstå varför. Att lyfta fram och ta tag i brott, särskilt om de möjliggjorts av bristande kontroller, strukturella problem eller personer på

insidan, tycks kräva mod och förmåga att verka i motvind. Några intervjupersoner resonerar kring att deras organisation har en mjuk chefskultur, där cheferna inte vill uppfattas som hårda mot medarbetarna i dessa frågor, även om de kan vara tuffa i affärsmässiga beslut. Slutligen menar några att chefer väger in hur resten av arbetsgruppen kommer att reagera och om risker finns för kritik tar man snarare gärningspersonens parti.

Tysta verksamhetsgrenar

De mer eller mindre uttalade konflikterna mellan olika organisationskulturer kan enligt flera intervjupersoner stå mellan olika typer av verksamhetsgrenar. Dessa kan ha uppstått genom sammanslagningar eller uppköp, där vissa grenar är tysta om brott, medan andra för informationen vidare i organisationen.

De som oftast nämns av intervjupersonerna är säljsidan i kontrast mot kontroll, etik eller compliance. Försäljningssidan beskrivs vara stark, starkare än kontroll, etik och regelefterlevnad, även om balansen kan se mycket olika ut, beroende på bransch, ledning, tidpunkt och typ av potentiellt brott. Inom vissa branscher menar intervjupersoner att säkerhet kommer före ekonomi, och i den mån brottsligheten kan utgöra en risk för medarbetarnas säkerhet får försäljningssidans tystare kultur stå tillbaka. Att styrkeförhållanden varierar innebär att tystnadskulturen kan vara starkare under vissa perioder, för att upphöra helt under andra. Det skapar oförutsägbarhet som kan leda till felaktiga tolkningar av den rådande situationen. Intervjupersoner menar att även oförutsägbarheten genererar tystnad, för säkerhets skull.

Några intervjupersoner menar att försäljningssidans generellt sett starka position gör att många företag kalkylerar med exempelvis ett visst mått av kreditförluster. Så länge denna budgetpost inte överskrids till följd av bedrägerier så ses det som att företaget gått bra, och inga frågor ställs om brottsutsatthet.

Här förklarar en intervjuperson i näringslivet:

Säg att man landar på sju miljoner i kreditförluster, och sex miljoner av dem var bedrägerier, så kommer du fortfarande inte få någon fråga ifrån styrelsen, [så länge som] du håller dig under budget i kreditförluster. Då har du som kreditchef, kreditansvarig, controller gjort ett bra jobb.

I politiskt styrda organisationer, som kommuner och regioner, handlar konflikten om politiken kontra tjänstemannasidan, där det enligt några intervjupersoner kan finnas ett motstånd från den styrande majoriteten att erkänna att skattemedel gått till kriminella nätverk, ekobrottslingar eller bedragare under deras skift. Samtidigt menar enstaka intervjupersoner att tjänstemän ibland missbedömt politiken. Här berättar en person som arbetar med kontrollfrågor:

Det tystas för att politikerna skulle stoppa detta ärende [ett troligt brott]. Men det behöver inte ens vara sant. När det ändå kommer fram har politiken snarare blivit arga för att de inte fick veta om det tidigare.

I kommuner, regioner och myndigheter menar några intervju-personer att det kan finnas skillnader i kultur mellan verksamhetsgrenar som prioriterar service mot medborgare, klienter och patienter långt före kontroll. Servicesidan är både mer blind och tyst om brott än kontrollverksamheten.

Våta filter, vattentäta skott och dålig sikt

För att kunna leda en större organisation behöver den högsta ledningen få relevant information om vad som händer i verksamheten. Avståndet till verksamheten kan dock vara stort, och graden av medvetenhet om brott mot organisationen (eller dess medarbetare) kan vida skilja sig åt på olika nivåer i organisationen. Flera intervju-personer upplever att de fall som drabbats av tystnad snarare tystats ner på väg uppåt, av mellanchefer som inte vill att den egna verksamhetsgrenen ska framstå i dålig dager. Vissa fall har ”tystats” på ett så konkret sätt att intervju-personer förbjudits att dokumentera saker, boka möten med höga chefer, och på andra sätt rapportera misstankar uppåt i organisationen. En annan förklaring som lyfts av en intervju-person är att cheferna inte kan sakfrågan, utan tas in som personalansvariga, vilket gör att de inte har tillräcklig yrkespondus i konfliktsituationer mot en ledning med sakkunskap.

Andra problem är att delar av historien försvunnit på vägen, så det som rapporteras är för lite information för att överordnade ska förstå att det rör sig om ett brott. I vissa fall är det enskilda brottet tydligt, men utan att överordnade kan koppla samman informationen till att förstå implikationerna av brottet. Det bristande informationsflödet kan också förklara några ärenden där små oegentligheter resulterat i hårda sanktioner, men komplexa brott inte lett till en utredning eller möjligen arbetsrättsliga påföljder för gärningspersonen. Vissa verksamhetsgrenar har som nämnts ovan ”bättre kultur” och lyfter allvarliga frågor till chefsled där det finns en vilja att agera. Indikationer på brott från tysta grenar når aldrig fram och kan därför inte resultera i sanktioner. Det får till följd att lika fall behandlas olika i organisationen.

Oavsett skälen till att det blir tyst om ett brott i en organisation kan det dock från medarbetares horisont framstå som om ledningen aktivt tystar ner något uppenbart. Det finns också enstaka fall där personer i högsta ledningen beskrivs som om de aktivt försökt lägga locket på. En intervju-person menar dock att bristen på helhetsbild är det stora problemet. Ledningen kanske vill lägga locket på, men det går inte om all information ligger

på bordet och det är tydligt att det rör sig om ett allvarligt brott eller systematisk brottslighet.

Organisation i kris

Ett brott, särskilt om det möjliggjorts av någon anställd, kan försätta en organisation i kris. Var krisen startar beror på var brottet upptäckts och vilken del av organisationen som har till ansvar att bedöma situationen. Med en intervjupersons ord: ”Jag har upplevt att när man är i krisläge så är man i krisläge, och då är det yra höns som springer”. Krisläget kan framhäva olika synsätt inom organisationen på hur man bör agera. En jurist med flerårig erfarenhet av anti-korruptionsfrågor har framför allt mött förhållandevis oförberedda organisationer. De har visserligen haft en formell policy, men när en oegentlighet ändå inträffat, har de överraskats av att de egna systemen inte skyddat mot brott. Intervjupersonen beskriver vad som händer när dessa organisationer då gått in i krisläge:

Jag upplever att organisationer i det läget vill ha så mycket information som möjligt, utreda så mycket som möjligt och förstå vad som har hänt. Det vill man hålla hemligt så långt som möjligt inledningsvis. För man vet ingenting, och man tappar kontrollen om det lämnas över till rättsvärdande myndighet, till polisen, och man vet ofta inte heller i det läget om det finns personer i nyckelpositioner som har gjort någonting och vilka konsekvenser det får för sin egen organisation. Så är ofta det första ställningstagandet. Sedan blir det ofta en konflikt mellan juridik och kommunikation, hur öppen man ska vara och vad man riskerar om man säger saker innan man själv vet eller har fakta framför sig.

Varumärket, varumärket, varumärket

I en förenklad bild av näringslivet sätts varumärket och försäljning främst. Varumärkeshänsyn som skäl för tystnad förekommer dessutom även i offentligfinansierad verksamhet, oavsett om det är i bolagsform eller en kommun, region eller myndighet. Varumärkesoron bottenar i att kunder ska välja konkurrerande företag eller utövare av offentliga tjänster om det blir känt att man varit brottsutsatt eller indragen i brottsförhör. Det kan handla om så olika verksamheter som banker, byggföretag, vårdföretag eller skolor. Några intervjupersoner inom offentlig verksamhet menar också att det finns en oro för att viljan att betala skatt kan påverkas negativt, om det avslöjades att skattemedel betalats ut till bedragare eller ekobrottslingar.

Vissa intervjupersoner inom organisationer resonerar också om att en tidig polisanmälan kan vara bättre för varumärket än tystnad som sedan blir en stor briserad skandal. Här berättar en

person som under sin långa karriär inom näringslivet kommit i kontakt med många drabbade företag:

Jag menar det kan ju både handla om att börsen förväntar resultat men å andra sidan om börsen upptäcker att de fuskar, då åker de ju ut så att det skriker om det. Det är ju en balansgång.

Vissa menar också att om en skandal väl briserar kan varumärkeshänsyn i stället leda till en vilja att ta kontroll, anmäla och många gånger hjälpa polisen med underlag och tillgång till vittnen. Således kan oro för dåligt rykte förklara initial tystnad, men paradoxalt nog i ett senare skede resultera i att stora resurser läggs på att samarbeta med rättsväsendet.

Varumärket tycks ha olika tyngd i olika typer av organisationer. Varumärkeshänsyn väger särskilt tungt, enligt intervju personer, när det finns en aktiekurs att ta hänsyn till, när det är en säkerhets- eller förtroendebransch (bank, finans, kredit, vård och omsorg, säkerhetslösningar etc.) eller när ledning eller politiker har mycket att förlora på att det varit möjligt att begå just denna typ av brott. Här nämns brott som illustrerar systemfel eller som möjliggjorts till följd av beslut som dessa fattat.

Ytterligare en dimension kring varumärket nämns av några intervju personer inom både privat och offentlig sektor. De betonar att särskilda överväganden görs vid känsliga ärenden som skulle kunna blåsas upp i medierna, särskilt om inga andra offentliggjort att de drabbats av liknande brott. Det tycks ses som mindre riskfyllt för varumärket att inte vara den enda som utsatts. För att undvika ljus på sådana brott kanske de inte ens utreds vidare internt, och än mindre anmäls till polisen.

I vissa fall finns också oro för att det personliga varumärket ska lida skada. Det kan utgöra en tystnadsmekanism för både medarbetare och chefer. För personer på arbetsplatsen som har ansvar för avtalet, samarbetet eller den aktuella ”kunden”/ medborgaren som ligger bakom brottet kan det vara svårt att ta in att de har blivit lurade. En intervju person beskriver det som att ”har vi blivit lurade är ju någon annan smartare”. Har man dessutom försvarat samarbetet mot skeptiker, och aktören sedan sviker och begår brott, kan det finnas personlig prestige att förlora om det kommer fram. En intervju person som utrett exempelvis bedrägerier i och för flera organisationer berättar hur svårt det kan vara för ansvariga att erkänna att de släppt igenom bluffakturor:

Utifrån de stickprov som gjordes kom det fram att man hade betalat [mer än en handfull] miljoner per år i bluffakturor de senaste fem åren ... Försök förklara den för styrelsen, varför har det hänt, varför har du inte reagerat tidigare? Då är det betydligt bättre för den enskilde individen som sitter på beslutet att knipa käft. Alltså det är personliga saker.

Ser organisationen och förstår polisen brotten?

En särskild komplikation, inte minst för större organisationer, är att de kan vara omedvetna om att de utsatts för brott eller inte förstår vidden av det. Det kan utgöra en separat tystnadsmekanism i välfungerande organisationer, men också vara en förutsättning för tystnadskulturer. Många intervjupersoner har svårt att förklara varför system för att upptäcka brott saknas eller inte används. Knutet till tystnadskulturer finns i vissa fall skäl att fundera över begreppet medveten blindhet (*willful blindness*), som fångar in praktiker när en individ vill undkomma ansvar genom att medvetet hålla sig okunnig om – i detta fall brottstillfällena (Brå 2014:4, Heffernan 2012, Punch 2009, jfr Brytting, Minogue och Morino 2011, Jones och Kelly 2014). Denna blindhet blir ett lämpligt verktyg för att slippa ta tag i dåligt fungerande rutiner, systemfel eller resurskrävande problem. Flera intervjupersoner frustreras av att deras organisationer enbart hanterar det enskilda brottet, inte försöker förbättra system och göra de mer genomgripande förändringar som krävs för att säkerställa att samma situation inte uppkommer igen.

Som framgått ovan förekommer det att tecken på brott inte rapporteras vidare från den del av verksamheten som lidit skada. Några intervjupersoner har uppdrag som inkluderar att kartlägga brottsutsatthet i både privata och offentliga verksamheter. De har börjat i incidentrapporteringssystem och inte funnit mycket, men när de börjat fråga medarbetare ute i verksamheten har de fått en annan bild. De direkt drabbade har dock varit tysta utåt, även mot andra delar av organisationen, tills någon efterfrågar deras erfarenheter av misstänkta brott.

Kan och vill någon identifiera brotten?

Vissa brottstyper har en tydligare mottagare än andra, vilket också påverkar vad som kan anmälas till polisen i ett senare skede. En intervjuperson menar att ett rån är tydligt och konkret, och det anmäls, men ett bedrägeri är svårare att hantera. Bedrägerier kan sällan slussas till någon bedrägerifunktion. Det är en skillnad från brott som riktas direkt mot personalen som enligt intervjupersoner ofta kan rapporteras till en säkerhetsfunktion, eller intern brottslighet, som kan skickas till en internutredningsfunktion. Bedrägerierna kan i stället hamna på en ekonomifunktion, som inte är lika van vid att hantera brott. Dessa resonemang gäller större verksamheter. I mindre organisationer tycks problemet i stället kunna vara att det inte finns någon avlastningsyta alls för informationen, utan den ansvariga chefen själv får bedöma och dokumentera brottet.

Vissa brott komplexa att förstå och förklara

Ytterligare en komplikation är att vissa brott som drabbar organisationer, som bedrägerier, penningtvätt, svartarbets-härvor och korruption, kan vara så komplexa att de kan passera obemärkt för vissa, samt kräva fördjupad utredning eller att någon mer specialiserad undersöker brottsmisstankarna. Nästa fråga är om man ens tror att det går att förklara brottet så att polisen förstår det.

I denna tystnadsmekanism ligger också att det upplevs kosta för mycket tid att anmäla och ta fram underlag som kan användas som bevis för brottet. Detta skäl för att inte anmäla kommer framför allt från intervjupersoner inom näringslivet. En intervjuperson som är specialiserad på bland annat kredit-bedrägerier berättar:

Tystnad i det här fallet skulle kunna innebära att man inte anser att det är värt att polisanmäla en sån här sak; man kanske inte bör ägna ett par timmar åt en polisanmälan som i många fall läggs ner med vändande post. Om du ens kan göra en polisanmälan. Kunskapen om kreditbedrägerier är väldigt, väldigt låg, till och med hos dem [poliser] som man anmäler hos. De säger "det här är ett civilrättsligt ärende" och så måste man börja förklara vad det är som egentligen har hänt. Så [chansen] att överhuvudtaget nå någon typ av framgång är extremt liten och det är heller inga försäkringar eller likartat som täcker det här. Där väljer man helt enkelt att "vi struntar i att anmäla det, så sparar vi i varje fall två timmars arbetstid"; vi får aldrig tillbaka pengarna.

Några intervjupersoner inom både näringslivet och offentliga organisationer beskriver situationer där de upplevde att polisen direkt avrådde dem från att anmäla, eller bad dem avgränsa vad de anmälde, så att det blev hanterligt. Det ökar inte intervjupersonens anmälningsbenägenhet i framtiden.

Tystare om vissa gärningspersoners brott

Intervjupersoner har upplevt särskilt tydliga tystnadsmekanismer när de misstänkt "fel" person för ett brott (jfr Brytting, Minogue och Morino 2011). Exempelen rör både gärningspersoner som själva begått interna brott och de som genom stora avsteg från sedvanliga processer möjliggjort andras brott. Intervjupersoner uttrycker att tystnad är särskilt vanligt när den misstänkte är högpresterande och enbart upptäckts för felaktigheter en gång. Några fall som framkommer i intervjuerna har koppling till högt uppsatta personer i organisationen. I dessa fall har det varit särskilt svårt att hålla sig till normala rutiner. En intervjuperson berättar om ett sådant ärende som hon hanttrade, i genskap av "kontrollmänniska":

Där var personen väldigt omtyckt och skulle ju precis gå i pension, så det hade ju varit förfärligt att dra personen i smutsen, som har vikt sitt liv åt [organisationen] och varit så schysst och alltid ställt upp och varit så trevlig och mysig, och så kommer den här galna kontrollmänniskan och säger att nånting är fel, just på mållinjen.

Vissa gärningspersoner sägs vara fredade till följd av att de är svåra att ersätta. Några intervjupersoner har varit med i situationer där man säger ”rör inte den och den chefen, för att det är så otroligt svårt att få tag på folk”. Det kan även handla om specialistkunskap som är svår att ersätta (se avsnittet *Identifikation och nära relationer*). Även när de som begått brotten är underleverantörer finns argument om att det är svårt att hitta någon som gör jobbet bättre. Då är organisationen villig att acceptera kostnader för mindre stölder eller risken att få en koppling till företag som ägnar sig åt svartarbete eller bedrägerier. En person inom en organisation berättar:

Det är inte så farligt, det är ingen människa som dör, och då tycker man liksom: gud vad jobbigt om jag måste bli av med det där underentreprenörsföretaget. Det finns ju inga andra på marknaden, det finns inga som är lediga och jag har en tidsplan och det här måste bli klart nu. Nej, jag låter dem hållas, det gör inget att de är där och slangar lite diesel på nätterna.

Identifikation och nära relationer

Ytterligare ett skäl för tystnad mot rättsväsendet är identifikation, som ofta bottnar i att man gått samma prestigeutbildningar eller har samma högstatusyrken och därmed utgör samma exklusiva klick. En variant är att man arbetat i privat sektor med att utföra en tjänst och sedan börjat på organisationen som beställt tjänsten, i vissa fall med avtalsuppföljning, granskningar och kontroller av hur de aktuella tjänsterna utförs. Samtidigt kan man fortfarande i hög grad identifiera sig med utföraren. Eftersom dessa personer tidigare har arbetat i branschen finner de goda skäl till varför man bör se mellan fingrarna om dessa regelöverträdelser eller brott. Här berättar en person i en granskningsroll vilka neutraliseringstekniker man möts av från kollegor:

Man förstår ju nu med de nya upphandlingsreglerna att det är svårt att få det här byggföretaget att gå runt. Man förstår ju att de prisar ut sig, att de slänger på några extra timmar på fakturan. Det förstår man ju.

I andra vanliga exempel i materialet har det uppstått varma kund- och leverantörsrelationer där upphandlare/beställare kommit anbudsgivare/utförare väl nära. I dessa situationer kan medveten blindhet uppstå. Det finns tecken på att brottslighet pågår, men den ansvarige anstränger sig för att inte behöva ta

in dem. I mindre organisationer finns flera exempel där personer, under lång tid, arbetar nära de som utför de upphandlade tjänsterna eller nära medborgarna som ansöker om olika former av tillstånd eller bidrag. En särskild komplikation finns vid köp av komplexa och högspecialiserade tjänster, till exempel viss typ av vård, där man har förhållandevis låg arbetsrotation i beställarleden, eftersom det tar tid att lära sig området. Det innebär att det hinner bildas långa relationer, men också att beställaren blir oundgänglig för sin organisation, genom sin specialistkunskap. Det finns också exempel från näringslivet där en intervju-person sett personer umgås privat och blivit goda vänner:

Många har ju jobbat i den här branschen i liksom 100 år, verkligen länge. Det är alltid någon som är gift med någons syster eller man har varit på de företagen och man pluggade ihop och man umgås, och alla barn och alla familjer har umgåtts jättelänge, och [går] på varandras 50-årsdagar och 60-årsdagar. Branschen är sådan. Och då blir det lite läskigt.

Den sista meningen avser att det blir ”lite läskigt” om någon skulle hitta felaktigheter. En tolkning av citatet är att det inte isolerat går att avsluta en arbetsrelation eller ett leverantörsförhållande, utan det kommer också att påverka ens privatliv, vilket kan bidra till tystnad mot rättsväsendet.

Några intervju-personer berättar att lojaliteten också kan försvåra upptäckt och utredning av misstänkta brott, eftersom vänner inne i organisationen förvarnar gärningspersoner om en kommande granskning eller kontroll. I ett fall bröt en person mot sekretessen och varnade, på ett så öppet sätt att intervju-personen som utredde brottet fick veta det. I detta fall tycks identifikationen med den misstänkte varit starkare än med den utredande kollegan. I andra fall finns i stället tecken på att den som varnar har ekonomisk vinning av brotten och vill ha kvar inkomstkällan.

Tystnad upprätthålls av pengar

Tystnadskulturer kan upprätthållas genom ekonomiska incitament, som i vissa fall kan komma från arbetsgivaren. Några intervju-personer menar att det går att få högre lön eller bättre karriärmöjligheter om man inte ställer så många kritiska frågor kring penningtvätt eller hur leverantörerna lyckas hålla en mycket lägre prisbild än konkurrenterna. Ibland sker belöningen eller vinningen, som i dessa fall indirekt härrör från brott, i form av bonusar.

En intervju-person tycker se tecken på att det är särskilt tyst när det handlar om riktigt stora pengar, möjligen för att det finns som mest att vinna där. Även insiderbrott beskrivs på ett likartat sätt av en person inom finansbranschen:

Det blir väl egentligen insiderbrott, det vill säga att man inför ett årsbokslut eller en kvartalsrapport, sitter på känslig information. Då ser många en chans att tjäna en hacka extra och då via kamrater eller bulvaner ser till att köpa på sig aktier i det egna bolaget inför att kvartalsrapporten släpps. Sedan när den har släppts och aktiekursen har stigit så säljer man av då via bulvanen och ... de siffror som jag har hört är att den som ställer upp som bulvan eller kamrat där, då delar man på vinsten med den som är inifrån bolaget. På något sätt vet alla om att det funkar så i en ledningsgrupp, men man tillåter det.

Citatet illustrerar att det finns en vidare acceptans för den aktuella brottsligheten både i ledningsgruppen och inom branschen – det är också en indikation på tystnadskultur, att brotten kan pågå i det öppna utan att generera några polis-anmälningar.

Minskade kostnader till följd av brottslighet

Många intervjupersoner betonar minskade kostnader som ett skäl för tystnad mot både kontrollerande delar av organisationen och rättsväsendet. När dessa intervjupersoner fått kännedom om potentiella brott, har de ofta mötts av motargument av typen att det är en bra affär, eftersom konkurrenterna skulle ta mycket mer betalt än denna (under)leverantör. Det kan handla om offentliga upphandlingar, men också om råvaruleverantörer till restaurangbranschen eller underleverantörer i byggbranschen. En intervjuperson menar att det kan skilja så mycket som flera miljoner mellan det vinnande budet och de övriga (mer seriösa). Sådana skillnader borde vara en varningssignal om brott, snarare än en vinst i den egna budgeten, men så är inte alltid fallet.

Budgethänsyn förklarar också varför det även efter att brott konstaterats, kan vara svårt att få gehör för att göra sig av med leverantörer och underentreprenörer. Några intervjupersoner, inom väsensskilda branscher, har dessutom upplevt att det under utredningstiden av ett brott tecknats nya avtal med det misstänkta företaget, vilket både gjort dem frustrerade och ytterst osäkra på hur organisationen egentligen ser på brottsligheten.

Vi mot dig

I vissa fall beskrivs att den som letar felaktigheter blir fienden och föremål för ett vi-mot-dig-tänkande. Det kännetecknar arbetsplatser med problem, men de behöver inte utgöra fullfjädrade tystnadskulturer, utan det förekommer också som en separat tystnadsmekanism. Några intervjupersoner kan på ett medmänskligt plan förstå den initiala reaktionen, att frustra-

tionen riktas mot den som slår larm, för ingen uppskattar väl den som ifrågasätter någon i gruppen, skapar turbulens eller komplicerar saker. En intervjuperson beskriver sina erfarenheter av att försöka påtala indikationer på brott:

Alla vet att i en tystnadskultur tycker man att det är skönt när det är tyst, det vill säga de vill inte ha personer som reagerar offentligt eller tydligt på att saker och ting är felaktiga. Utan man vill sopa det hela under mattan. Vad det gäller [det här fallet] så skulle man nog helst vilja att det skulle kunna vara så tyst att de bara kunnat skicka ut [den misstänkte gärningspersonen] bakvägen och bli av med problemet.

I några fall beskriver intervjupersoner hur de upplevt tystnad när de arbetat i organisationer där den närmaste chefen haft synliga favoriter och närmast mobbat och kränkt personer som varit kritiska röster, tills de slutat. Några har också erfarit underliga rekryteringar, där kvalificerade sökande avfärdas, och mindre erfarna får tjänsten. De som uppfattas vara lojala med de överordnade har i vissa fall blivit premierade eller beförade. Det är svårt, ens för intervjupersonerna, att vara helt säkra på vilka överväganden som ligger bakom överordnades agerande, men tydligt är att hela skalan beskrivs från panikreaktioner när ett brott upptäckts till utarbetade, långsiktiga strategier som kan vara en del av en tystnadskultur.

Exempel finns också på att syndabockar utses för att skydda vissa inblandade, även om det är svårt att på grundval av vårt material bedöma hur detta fungerar. Enstaka intervjupersoner beskriver hur galjonsfigurer, som är chefer eller medarbetare som kan avvaras, i dessa processer framställs som ansvariga och får gå. I något fall har man enligt samma princip försökt att göra sig av med den som larmat. Genom att agera kraftfullt och göra sig av med någon person förskjuts fokus från de mer komplexa frågorna om hur brottsligheten möjliggjordes och kunde pågå så länge och vilka problem som kan finnas i den rådande organisationskulturen med tystnad.

Oro för att bli utfrysst och karriärbestraffad

Oro för att bli utfrysst av arbetsgruppen, ledning eller tongivande chefer har betydelse som tystnadsmekanism på individnivå, men den utgör också i stort sett alltid ett tydligt tecken på en tystnadskultur. Det har också noterats i tidigare forskning (Prenzler 2009, Jones och Kelly 2014, Punch 2009).

Exempel från materialet är att den som inte är tyst om brottsmisstankar drabbas av kränkningar, utfrysning, mobbning och svartmålning i form av anklagelser om att man är avundsjuk på kollegans ”framgångar” eller karismatiska personlighet. Repressalierna kan initieras av överordnade, men det förekom-

mer i flera fall i materialet att många på arbetsplatsen, som ett kollektiv, bidrar till att bibehålla tystnadskulturen.

Intervjupersonerna har sällan varit ensamma på sin arbetsplats om att reagera på brottsmisstankar. Flera intervjupersoner upplever dock att kollegor tystnat i försöken att uppmärksamma brott. Några beskriver kollegor som enbart visat stöd för dem när ingen annan hör eller ser, av rädsla för att själva drabbas av repressalier. Dessa kollegor har i vissa fall varit flera, men inte känt till varandra. Det innebär rimligtvis att motståndet mot tystnadskulturen förblir dolt eller underskattas. Intervjupersoner som själva råkat illa ut till följd av sitt agerande kan uppleva att kollegorna svikit dem. Det framgår av följande citat:

Kollegor och personer runt omkring är egentligen ganska så fega personer; de är inga personer som vågar stå upp för nånting, för de vet att det får allvarliga konsekvenser. Därför är det ingen som vågar stå upp och stötta när något sånt här händer, utan det enda man kan få är en dunk i ryggen. Men det är ingen som kommer att stå bakom dig när det blåser. Det är tråkigt att se även bland dina kollegor, att ingen står upp när det blåser. Men många står liksom och hejar på att "kör nu, kör nu".

Vid sidan av den ovan beskrivna "sociala bestraffningen" finns också många exempel på rädsla för karriärmässiga repressalier. Flera intervjupersoner har varit med om att tongivande personer på arbetsplatsen, den närmaste chefen eller ledningen aktivt försökt se till att ingen information läcker ut från organisationen om brottet eller hur kritik hanteras. Det innebär att de skydd organisationen har mot brott inte fungerar. En intervju-person med lång erfarenhet inom näringslivet exemplifierar:

Du måste ju vara en oerhört stark person för att påtala fel och brister du ser. Ett exempel inom finansvärlden är att vi oftast har "four eyes" på det mesta som ska skrivas på, och då är det ju chefen eller motsvarande som skrivit på tillsammans med den som är sist in vid till exempel en kreditgivning, och att den personen ska vara så stark och säga att "det här känns inte bra" eller "är det här verkligen rätt" ... det tror jag att det är väldigt få som gör.

Ett element i tystnadskulturen är att oron för karriärmässiga repressalier kan vara befogad. Flera intervjupersoner beskriver hur de inte längre bjöds in till möten, fick ta del av central information, anklagades för att ha brutit mot sekretess eller eftersöktes som källa till medierna, när delar av problematiken nådde utanför organisationen. Andra exempel är att den som larmar granskades av ledningen eller olika kontrollfunktioner, eller förhördes av överordnade. En intervju-person polisanmälades – även om polisen snabbt kunde lägga ner utredningen.

Även tydliga karriärmässiga försämringar nämns, som att

man förlorar sitt arbetsrum, att man får en sämre kontorsplats, indragna förmåner, nollbud i lönerrevisionen, eller ett tydligt försämrat schema. Några upplever att arbetsuppgifterna har försämrats och att de närmast blivit degraderade. I ett fall anmälde en intervjuperson en tydlig repressalie som hon drabbats av, men då gällde inte de normala handläggningsrutinerna, utan beslut togs av en hög chef att inte närmare utreda denna misstänkta repressalie. I tystnadskulturen kan det alltså finnas processer, som ibland också fungerar, men när något är känsligt sker systematiska avsteg, både avseende gärningspersonerna och de som försöker att få gehör för att anmäla brotten.

Civilrätt som alternativ till polisanmälan

Även om det ovan konstaterats att vissa typer av brott minskar kostnader, finns också många exempel på brott som leder till ekonomiska förluster för den drabbade organisationen. Samtidigt bedöms förutsättningarna att få tillbaka brottsvinsterna vara små. I linje med detta konstaterar en intervjuperson att de aldrig anmäler brott som gäller lägre belopp än självrisken. Organisationer har, till skillnad från privatpersoner, fler alternativ än att polisanmäla brottet.

Många intervjupersoner inom offentliga och privata organisationer beskriver att det är både snabbare och billigare att köpa ut en anställd som begått brott. Det gäller särskilt vid mindre brott, eller vid motsatsen – komplexa och svårutredda brott. Alla känner till något fall då det har skett, hos nuvarande eller tidigare arbetsgivare. Några är mycket kritiska, särskilt då gärningspersonen i enstaka fall i materialet på detta sätt blivit belönad med en eller flera årslöner för att sluta.

Om gärningspersonen också får goda vitsord (transportvitsord) för att söka sig någon annanstans är riskerna uppenbara att personen begår nya brott hos en ny arbetsgivare. Det gäller därför att ha koll på historiken; en intervjuperson berättar att hennes organisation av misstag återanställde tidigare utköpta medarbetare i en annan del av verksamheten. Problem med transportvitsord finns i både privat och offentlig verksamhet, vilket också noterats i tidigare forskning (se Brå 2014:4). När det gäller externa gärningspersoner förekommer varianten att organisationen avbryter samarbetet och riktar återkrav eller driver det som en civilrättslig tvist för att få skadestånd. En person som arbetar med kontrollfrågor berättar om ett ärende:

Jag kan nöja mig med att det blev en fet återbetalning på jättemånga miljoner och att de inte längre är leverantörer, för det hade varit väldigt kostsamt att försöka förklara för polis och åklagare vad det var som var fel. Jag kunde inte förklara det ens för mina egna kollegor, så jag tror inte att jag hade lyckats i tingsrätten.

Utöver fokus på den egna budgeten, snarare än på det samhälleliga värdet av påföljder för gärningspersonen, är det inte oväsentligt att en utdragen rättsprocess kan förhindra andra åtgärder från organisationen. Om det finns ett pågående ärende hos polisen kan det nämligen enligt enstaka intervjupersoner råda förundersökningssekretess i flera år, utan att något sker i ärendet. Då blir det svårt, för den som sett brottet och anmält det, att varna andra drabbade organisationer eller dra igång eget arbete mot gärningspersonerna. För en organisation som vill tydliggöra att ett beteende är oacceptabelt är också ärendets färskhet av betydelse. Att påtala att ett förfarande är brottsligt flera år senare har inte samma effekt. Slutligen finns inga garantier för att man kommer att hitta bevis som håller för ett avsked, eller som inte kostar tid och pengar att processa i exempelvis Arbetsdomstolen.

Ytterligare ett alternativ till polisanmälan, som offentliga verksamheter kan använda, är tillsyn av exempelvis alkoholserving samt miljö- och livsmedelsreglering. Tillsynen går att kombinera med att polisanmäla brott, men om *enbart* sanktionsavgifter från administrativa myndigheter används, blir det svårare att dra in tillstånd och få bort gärningspersonerna från det lokala näringslivet. Gärningspersonerna kan vara kriminella aktörer som driver svartklubbar och restauranger, och har ekonomiskt utrymme att betala sanktionsavgifterna. Med andra ord fortgår regelöverträdelserna och den misstänkta brottsligheten, utan att den ens kartläggs av brottsutredande myndigheter.

Vägen ut

Vissa organisationer tystare än andra

Några intervjupersoner upplever att det inom en bransch eller delar av en bransch kan skilja sig mycket mellan olika organisationer, om de är tysta mot rättsväsendet och i så fall i vilken utsträckning. Här förklarar en person med mångårig vana av finansbranschen:

Det finns inslag av tystnadskultur på de sätten vi har sagt, och lite trögheter och så, men det är inte en enhetlig bild av hela linjen. Det är lite mera fläckvis. Det har ju egentligen alltid varit så, att en del firmor har lite sämre rykte och andra har bättre, så det kan nog vara tämligen lokalt på olika håll.

I vissa branscher är det känt vilka som är mer noga med regelverk och var man motsatsvis har större möjligheter att tänja på regler eller till och med gynna sig själv genom brott. Det skulle enligt några intervjupersoner kunna få till följd att skillnader mellan organisationer förstärks, eftersom risktagande personer

som inte funderar så mycket över etiska frågor dras till organisationerna med lite ”sämre” rykte. Det är de organisationerna som löper störst risk för att få en tystnadskultur. En intervju-person berättar:

En risk när man har den typen av kultur är att man ren-sar bort de som faktiskt kan stå emot eller leda mot sunda vägval, och kvar står man med några som leder åt fel håll och väldigt många som inte vågar eller orkar säga ifrån.

I efterhand har några intervju-personer berättat att personal-omsättningen varit hög, särskilt i de roller som skulle kunna slå larm om brott. Vilka roller det handlar om varierar mellan brottstyper och organisationer, men innefattar internutredare, säkerhetsansvariga, personalansvariga och andra kontroll-funktioner.

Individer som larmar förgäves lämnar

Ett led i tystnadskulturer, inte minst genom det som ovan tolkades som medveten blindhet, är att ignorera uppgifter om brott. Känslan av att vara ensam förmedlas av flera intervju-personer som försökt få överordnade att uppmärksamma brott. De menar att viljan att försöka styra verksamheten åt rätt håll ris-kerar att brytas ner, när man försöker slå larm och ingen agerar på de interna signalerna om att något är väldigt fel. De som slår larm förgäves lämnar organisationen eller tystnar för att orka. En intervju-person beskriver sin egen nednöttningsprocess:

Vi är ju många som ger upp för att det blir för kämpigt. Till en början kan man ju drivas av att man har något rättspatos som står över, så att man orkar vara jobbig, och så här ”jag tror verkligen på det, det här är viktigt för mig som individ och skattebetalare”. Men efter ett tag så nöts man ner.

På individnivå får det allvarliga konsekvenser i form av svårigheter att förena sin självbild och sitt rättspatos med det sätt på vilket arbetet är upplagt. Det i sin tur beskrivs leda till reaktioner av typen överklighetskänslor, frustration, ilska och en känsla av svek från dem som fått vetskap om problemen men inte agerat.

Några intervju-personer har använt sin meddelandefrihet och pratat med journalister, men först efter att de upprepade gånger förgäves försökt lösa problemet internt eller sökt gehör för att ärendet ska polisanmälas. Det stora flertalet har i stället, när ingen förändring skett, bytt tjänst internt, letat annat jobb, börjat hos en annan arbetsgivare eller startat eget företag.

De flesta intervju-personer vi intervjuat som själva larmat har inte haft svårt att få nytt jobb, vilket är en mer positiv bild än den som fås från intervju-personer som beskriver fall de hört talas om (jfr Haglunds 2009, Jones och Kelly 2014). Våra inter-

vjupersoner har generellt sett gått vidare till likvärdiga eller roligare jobb, även om några känt sig tvungna att lämna så snabbt att de inte kunnat invänta ett jobb med samma löneläge som det tidigare arbetet.

För organisationen får det konsekvensen att de förlorar kompetent arbetskraft. Dessutom kan viss typ av kompetens vara svår att ersätta. En intervjuperson som bytte arbetsgivare efter att ha slagit larm internt, berättar:

Det är faktiskt så att de försöker rekrytera tillbaka mig, men jag har ingen lust att komma tillbaka. De har skrämt iväg bra folk, inte bara mig utan andra också ifrån verksamheten, och det kommer ju ha konsekvenser för vad de kommer kunna klara av att [genomföra för verksamhet i organisationen]. Det var under två års tid som de inte kunde klara av att [genomföra specifik verksamhet som kräver spetskompetens] för att det var ju den kompetensen jag hade. Nu börjar man få tillbaka den kompetensen, men tidigare fick man skicka [fall] till [mig hos min nuvarande arbetsgivare] och till [tredje organisation] för att kunna få hjälp.

Bedömning gällande åtgärder

Denna text handlar om organisationer som, åtminstone i någon verksamhetsgren, har problem med tyst organisationskultur. Således har inte alla organisationer behov av nedanstående åtgärder.

Av ovanstående framgår ledningens centrala roll för att motverka tysta organisationskulturer. Om ledningen inte vill förändra dem tycks det vara väldigt svårt att skapa en bättre organisationskultur. Ibland krävs att tongivande personer som verkar för tystnadskulturen omplaceras eller slutar (se vidare *Rutten kultur kräver en omorganisation* i bilaga 1).

Det tycks också vara en stor utmaning att nå in med verkningfulla åtgärder i tysta verksamhetsgrenar. Det finns dock i dag en bred palett av åtgärder som i vissa fall vidtas för att förbättra kulturen. En viktig metod för att kunna få kunskap om olika brott som drabbar organisationens olika grenar är att ha fungerande rutiner, rapporteringssystem och hantering av indikationer på brott (se vidare avsnitten *God rapporteringskultur inom organisationer*, *Sätt gränser och polisanmäl*, *Återkommande diskussioner* och *Skydd för medarbetare* i bilaga 1).

Resultaten visar att det finns medarbetare som vill slå larm om brott, men känner oro för repressalier. Det är därför viktigt att stärka skyddet för dessa medarbetare och skapa incitament att rapportera indikationer på brott i organisationen. Dessutom har medierna, och särskilt granskande journalister, en central roll när det handlar om att avslöja brott som ledningen helst vill

tysta ner. Det kan utgöra ett skydd och verktyg för medarbetare som vill slå larm samt sätta press på ledningen att vidta åtgärder. Granskande journalister har dock inte alltid tillräcklig kunskap eller incitament att driva ärendet. Visselblåsningssystem och tips till medierna kompletterar således varandra (se vidare *Skapa en kultur som främjar kritik*, *Skydd för målsägare och vittnen* och *Rapporteringssystem kringgår de som vill tysta* i bilaga 1).

Inom vissa organisationer finns en vilja att prata med polisen, men man vill inte göra en formell brottsanmälan där det framgår att organisationen låtit sig luras eller ingått avtal med oseriösa aktörer. Rättsväsendet skulle dock ha stor nytta av uppgifterna i sitt underrättelsearbete. Det finns därför ett stort värde i att underrättelserna kan kanaliseras till personer inom rättsväsendet som förstår dessa komplexa brott (se vidare *Öka kunskapen om komplexa brott* i bilaga 1).

Avslutande diskussion

Det är knappast en realistisk ambition att få medborgare att anmäla alla brott de utsätts för och att uppmuntra anhöriga, vänner och grannar att göra detsamma. Enligt svaren i Nationella trygghetsundersökningen är ett vanligt skäl för att inte polisanmäla en brotts handling att det var en småsak eller bagatell.

De fokusområden vi här studerat innefattar dock inte vilka brott som helst, utan brott som typiskt sett får stora konsekvenser för de drabbade. Brotts offren kan ha varit utsatta för kraftigt våld och kontroll, särskilt vid relationsvåld, inom kriminella nätverk, eller en hedersrelaterad kontext. Vissa av konsekvenserna hanteras sannolikt bäst av vården, ideella aktörer och professionella stödpersoner. De flesta brotts offren i våra material uttrycker att deras största behov var att brotten skulle upphöra och att de skulle känna sig säkra, inte att det är viktigt i sig att brott polisanmäls och utreds. Det gäller oavsett om de är tysta av fristående, individuella skäl eller till följd av att de ingår i en tystnadskultur.

Vid brott i socialt utsatta områden eller mot organisationer ser situationen delvis annorlunda ut. En central skillnad är att dessa brottsproblem inte på samma sätt riktar sig mot en och samma person. I stället är det fråga om systemhotande brott mot en organisation eller öppen kriminalitet i ett geografiskt område, där den som iakttar eller upptäcker brott mot andra vid något tillfälle själv kan bli utsatt. Den typiska situationen är dock att personen är indirekt drabbad som vittne eller någon som vill rikta fokus mot brottsligheten. Det vi i denna rapport kallar rättspatoskultur krockar här med tystnadskulturer. Tystnaden blir på sätt och vis ett skydd mot repressalier, då tystnad ofta resulterar i att man blir lämnad ifred. Inte heller här upplever man att polisen har förmåga eller kapacitet att lösa problemen. Faktum är att intervjupersonerna ofta lyfter andra aktörers förebyggande ansvar, såsom andra lokala myndigheter och ideella aktörer i socialt utsatta områden, eller arbetsgivaren, i fallet med organisationerna (både offentlig och privat verksamhet).

Tydliga tecken på tystnadskulturer

Det mesta vi fångar upp i våra material är individuella skäl för tystnad mot rättsväsendet. Det ligger också i sakens natur att det är mycket svårt att få tillträde till fullskaliga tystnadskulturer. Inom fyra av de fem fokusområdena har vi dock identifierat något som kan betecknas som tystnadskulturer.

Brott inom en hederskontext och i kriminella nätverk har många skillnader, men gällande tystnadskulturer en grundläggande likhet. Att ingå i fokusområdet är närmast synonymt med att ingå i en tystnadskultur. Vid brott i socialt utsatta områden och brott mot och inom organisationer finns också likheter. Inom dessa fokusområden finns tydliga beskrivningar av tystnadskulturer, men de omfattar inte alla boende, alla områden, alla organisationer eller alla medarbetare. Det innebär att vi här ser både tystnadskulturer, tystnad som bottnar i individuella skäl – och organisationer och delar av socialt utsatta områden där man ringer polisen. Det sistnämnda är dock inte ämnet för vår rapport.

Relationsvåld skiljer sig från övriga fokusområden genom att vi där ser få tecken på regelrätta tystnadskulturer. Däremot förekommer ofta flera parallella individuella skäl för tystnad, som får samma konsekvenser för den drabbade individen, som inte tar kontakt med rättsväsendet. Det är svårt att klassificera något som en tystnadskultur när tystnaden finns inom ett mycket litet kollektiv – vanligen en familj. Om det understöds av en vidare krets av anhöriga går det möjligen att tala om en form av tystnadskultur. Däremot ska betonas att tystnadsmekanismen skam och skuld har tydlig kulturell bäring. Den tar intryck av de normer och föreställningar om sexualitet och genus som de drabbade upplever finns i det bredare samhället.

Studiens fem fokusområden skiljer sig åt på en central punkt, nämligen hur brottsintensiva de är. Det signalerar också hur stor betydelse tystnaden mot rättsväsendet får i den drabbades vardag. Inom kriminella nätverk bygger tillhörigheten i stor utsträckning på brottslighet. Relationsvåld och brott inom en hederskontext signalerar också att brottsligheten är närvarande och upprepas. Boende i socialt utsatta områden kan vara tämligen opåverkade av brotten och inte beröras direkt, men lika gärna bo i nära anslutning till en plats med öppen narkotikahandel och därmed ofta bli vittnen till brott. Med andra ord varierar exponeringen för brott betydligt mer inom detta fokusområde. Organisationer som drabbas av brott är det mest lösliga fenomenet, där brottsutsatthet och närvaro av tystnadskulturer varierar mest.

Inträde och utträde

För att bedöma betydelsen av tystnad mot rättsväsendet behöver vi också beakta individernas inträde och utträde. Gemensamt för flera av fokusområdena är att utträdet försvåras genom att det kan innebära ett uppbrott från en familj, ett bostadsområde eller en arbetsplats där man för övrigt trivs.

Vid brott inom en hederskontext är det typiska att brottsoffer och eventuella vittnen föds in i existerande tystnadskulturer. I kriminella nätverk har de som omfattas av tystnadskulturerna medverkat till sitt inträde, och är ofta också brottsbelastade. Vid båda dessa fokusområden är utträde svårt, och innebär att man riskerar att förlora hela eller stora delar av sitt sociala sammanhang. Vid relationsvåld sker inträdet genom en nära relation. Eventuella vittnen är ofta barn, som därmed har fötts in i den miljö som genererar brott. Utträde är möjligt, särskilt för brottsoffren, och uppmuntras ofta av andra anhöriga. Däremot kan unga gemensamma barn ha svårt att själva få välja vilken förälder de vill bo hos.

Boende i socialt utsatta områden har visserligen flyttat dit, men rimligen av högst andra skäl än att få komma nära synliga brott och i vissa fall omfattas av en tystnadskultur. Det blir en följd av var deras hem är beläget. I teorin kan de flytta, men i praktiken kan det vara svårt att finna en annan lämplig bostad. Till organisationerna har man typiskt sett kommit genom att söka en tjänst, och i de fall man upplever negativa konsekvenser av tystnadskulturer tycks man ha brett stöd från sina anhöriga att hitta ett annat arbete. Här är således in- och utträdet minst problematiskt.

Ytterligare en skillnad mellan fokusområdena gäller hur mycket individerna i miljön prövas i sin tystnad. Det är till exempel ganska troligt att en person inom kriminella nätverk vid något tillfälle förhörs av polisen, och då aktivt måste vara tyst. Att visa av de interna brotten som drabbar organisationerna någonsin skulle komma till polisens kännedom är väsentligt mer avlägset. Relationsvåldsfällen befinner sig någonstans mittemellan, eftersom de inblandade i vissa fall åtminstone söker vård och därigenom kan komma att få frågor om hur skadorna uppkommit.

Försök att upprätthålla kulturen och motstånd

I den definition av tystnadskulturer som vi tillämpar är normbildning och avgränsade kollektiv centrala komponenter. Det vi här kan beteckna som tystnadskulturer kännetecknas, inom samtliga fyra fokusområden, av att inte bara gärningspersoner utan även andra försöker skapa och vidmakthålla kulturerna.

Det ska inte tolkas som att dessa kulturer är tydliga, oproblematiske och accepterade av alla inom kollektivet. Faktum är att det inte ens alltid är givet hur ett specifikt brott ska hanteras. Även i de tystnadskulturer vi beskriver går det att ringa till polisen i akuta situationer, och ofta till och med polisanmäla vissa brott. Man kan fråga sig om begreppet tystnadskulturer egentligen bidrar till förståelse eller förvirring. Oavsett vad man bör kalla det, illustrerar resultaten både försök att upprätthålla och göra motstånd.

Gärningspersonerna själva kan använda påtryckningar i form av vädjanden, hot eller våld – både vid brottstillfället, under utredningen och vid huvudförhandlingen. Även hot om att hämnas förekommer. Sådana konkreta påtryckningar kan få spridning både i och utanför kollektivet, och utgöra varningar även till andra brottsoffer och vittnen. Alltför tydliga hot kan dock vara kontraproduktiva och snarare resultera i att de drabbade av rädsla inte ser något annat val än att söka hjälp från polisen.

Dessutom kan välmående anhöriga, kollegor och grannar påminna om riskerna för repressalier för den som talar med rättsväsendet. Vissa boende i socialt utsatta områden ger uttryck för vikten av att respektera tystnadskulturer för att få vara i fred. Unikt för detta fokusområde är också att kriminella försöker sprida sin tystnadskultur till vanliga boende. Inom övriga områden tillämpas kulturen framför allt på brottsoffret eller de som redan tillhör kollektivet: familjen, släkten eller arbetsplatsen. Från socialt utsatta områden finns också berättelser om att anhöriga till brottsoffer och vittnen kan få besök om de pratar med polisen. De beskrivs sällan som direkt hotfulla möten, utan som subtila, men tydliga påminnelser om tystnadskulturen som ska råda. Det blir också en tydlig signal om att gärningspersonerna har kapacitet att spåra upp dem och skicka sina vänner, om gärningspersonerna själva skulle vara gripna.

Inom de tystaste organisationerna riktar överordnade karriärmässiga repressalier mot medarbetare som försöker uppmärksamma brottslighet, och belönar gärningspersoner, genom att befordra eller köpa ut dem och ge dem goda referenser.

Inom alla fokusområden finns det gott om exempel på personer som lämnat tystnadskulturen. Vissa har fått betala ett högt pris och har fått byta namn, bostadsort och bryta helt med sitt sociala sammanhang. I andra fall har brottsoffren satt gränser, utformat strategier eller flyttat en bit bort, så att de inte spontant springer på gärningspersonen längre. Vid brott mot och inom organisationer tycks riskerna för våld vara ytterst små; där handlar utträdet snarare om att hitta ett likvärdigt eller bättre arbete. Generellt talar materialet för att det kan vara svårt för personer som slagit larm om ett brott, men det stora flertalet av våra intervjupersoner har klarat sig bra.

När uppstår tystnaden?

Ärendena om övergrepp i rättssak talar för att tidpunkten vid grundbrottet samt polisanmälan är särskilt vanliga för påverkan, men att påtryckningar även förekommer i samband med att det hållits förhör eller i anslutning till huvudförhandlingen. Att påverkansförsök även sker sent i rättsprocessen vinner också stöd genom åklagarenkäten. Dessa resultat borde öppna upp för en diskussion om huruvida uppgifter som lämnats tidigare i processen än vid huvudförhandlingen a) håller högre kvalitet och b) borde väga tyngre. Ytterligare en diskussion som borde föras är om det vid vissa brott skulle gå att säkra vissa uppgifter redan i anslutning till brottet och använda exempelvis videoförhör, för att minska pressen på brottsoffren och vittnena (se vidare SOU 2017:98, SOU 2019:38).

Det typiska är dock att tystnadskulturer och individuella skäl för tystnad verkar redan vid brottstillfället. Inte minst skam och skuld, att vara kontrollerad av gärningspersonen samt lojalitet med denne är av sådan karaktär. Intervjuerna talar dock för att det finns vissa undantag. När brottsoffer och vittnen är rädda för någons liv ringer de polisen för att få hjälp. Några intervjupersoner med polisiär erfarenhet betonar att det är lättare att få information om vad som har hänt i det akuta läget på brottsplatsen. När människor är så rädda och upprörda pratar de utan att reflektera kring normer om tystnad eller rädsla för repressalier. Denna nyckeltidpunkt måste alltså utnyttjas av rättsväsendet. Ju längre tid som gått, desto mer tid för oro och taktiska överväganden, vilket gör att personer backar från redan lämnade uppgifter eller ”glömmer”. Till detta kommer att man kan utsättas för påtryckningar. Även besvikelse över långa utredningstider och polisens bemötande beskrivs kunna leda till tystnad senare i rättsprocessen.

Många brottsoffer och vittnen i materialet väger för- och nackdelar med att larma, ta hjälp och polisanmäla. Faktum är att det kan vara en ambivalens från början till slut; att definiera sig själv som brottsoffer, att anmäla, att lämna och att orka igenom en i vissa fall lång rättsprocess kan utgöra starka skäl för tystnad, vid olika tidpunkter. Inom organisationer kan olika funktioner blandas in och göra olika bedömningar, så här finns en formaliserad process för att hantera övervägandena. Även enskilda brottsoffer kan – ibland med stöd av en samtalskontakt – göra listor och väga handlingsalternativen utifrån väntade konsekvenser. Syftet i båda fallen är att fatta välgrundade beslut och göra sig redo att hantera konsekvenserna av besluten. Faktorerna som vägs är de väntade negativa konsekvenserna av en anmälan mot förutsättningarna att anmälan leder till något. Det typiska i materialet är som nämnts att brottsoffer och vittnen uttrycker att de vill att brottsligheten ska upphöra, och

att de på ett så enkelt sätt som möjligt kan få fortsätta med sina liv. Det finns således stora behov av stödjande funktioner och ett effektivt rättsväsende som kan fånga upp brottsoffer och motivera dem att delta hela vägen fram till dom (se vidare bilaga 1).

Konsekvenser

Våra data ger en tydlig bild av konsekvenser av tystnad mot rättsväsendet som vi här i slutsatserna vill ägna lite större utrymme åt.

Konsekvenser för brottsoffer och vittnen

De brott vi studerat brukar inte upphöra utan någon åtgärd. Den direkta konsekvensen av tystnad mot rättsväsendet är därmed ofta att brottsoffret fortsatt drabbas. Vid brott mot person medför det alla de konsekvenser som brottsutsatthet innebär, som sjukskrivningar, utmattningssyndrom, depression, ångest, posttraumatiskt stressyndrom, nya fysiska skador, aggressivitet, frustration, att man lever med skuld, skam, eller är allvarligt traumatiserad. Även anhöriga som ser brottsoffret fara illa kan må dåligt över att inte kunna skydda personen. Inom vissa kriminella nätverk, vid relationsvåld och brott inom en hederskontext förekommer utstuderat våld, i vissa fall med tortyrliknande eller rituella inslag. Till detta kommer olika typer av begränsningar i livet som följer framför allt av relationsvåld och brott inom en hederskontext. Personer som bevitnar brott, exempelvis i socialt utsatta områden, kan också fara illa och känna oro för att själva drabbas. Anställda inom organisationer som inte får gehör för att utreda och anmäla brottsmisstankar beskriver också negativa psykologiska konsekvenser. Till detta kommer att de i vissa fall drabbats av repressalier i form av utfrysning eller försämrade arbetsvillkor i övrigt.

Konsekvenser för gärningspersonen

Intervjupersonerna uttrycker oro för att gärningspersonens brottslighet ska eskalera, särskilt när det gäller relationsvåld och brott inom en hederskontext. Det sägs gälla särskilt om man anmäler, men sedan ångrar sig och tystnar. Även unga kriminella och ekobrottslingar upplevs testa gränser, som riskerar att förskjutas och resultera i grövre brott om de inte får några påföljder. Eskaleringen kan alltså gälla både för ett enskilt brottsoffer och genom att fler personer drabbas av brotten. Att gärningspersonen utsätter någon anhörig eller någon annan man bryr sig om tycks föranleda att tidigare tysta brottsoffer kan gå till polisen.

Konsekvenser för rättsväsendet

De konsekvenser som beskrivs gällande rättsprocessen är att brott aldrig ens anmäls, att förundersökningar läggs ner, att materialet inte räcker för åtal och att misstänkta frias för att centrala vittnen eller målsägare uteblir eller har ändrat sin historia. Samtliga våra material tyder på att vissa brottsoffer och vittnen lämnar mer detaljerade och säkra uppgifter i förhör än i rättssalen. Det är svårt att veta hur mycket som beror på att minnet sviker, att påverkansförsök inträffat eller att andra tystnadsmekanismer har vägt över i förhållande till viljan att berätta.

Mycket talar också för att rättsprocessen blir mer ineffektiv när poliser och åklagare behöver lägga tid på att leta bevispersoner och hitta alternativ bevisning för att bygga ett ärende. Det kan också få konsekvenser för kvaliteten i rättsprocessen, eftersom det kan ha stor betydelse för målet om vittnen vågar närvara.

Konsekvenser för samhället

Brott som anmäls synliggörs bland annat genom kriminalstatistiken. Om mörkertalen är stora kring vissa brottstyper förblir de okända. Det försvårar inte bara formuleringen av verkningfulla förebyggande åtgärder utan osynliggör även samhällsproblem. Flera av fokusområdena tycks uppvisa så pass omfattande tystnad mot rättsväsendet att samhället förblir ovetande om allvarliga problem.

Inte minst brott inom en hederskontext har troligtvis underskattats till följd av tystnadskulturer. Resultaten talar för att även vissa brott mot organisationer, som systematiska bedrägerier och vissa ekobrott, underskattas. Vissa kostnader för dessa brott tas av skattebetalarna, andra av konsumenterna, beroende på om det är offentlig eller privat verksamhet som drabbas.

Många intervjupersoner upplever att anmälningsbenägenheten ökar om det blir känt att brotten förekommer. #Metoo-upproppen är ett vanligt exempel, men även inom organisationer finns exempel på brott som länge förekommit, men nu ”kan” anmälas. Ingen vill vara först och ensam om att ha blivit lurad, eller återkommande ha blivit utsatt av familjemedlemmar, eller vad brottet nu gäller. Ett skäl är att inte minst tystnadsmekanismen skam och skuld tycks ha särskilt stor betydelse för brott som inte uppfattas som vanliga, där alla kan drabbas. Det medför att även otypiska brottsoffergrupper, som exempelvis män som utsatts för relationsvåld av kvinnor, kan ha en högre tröskel för att vända sig till polisen. En större benägenhet att försöka sätta ord på okända brottsproblem ökar anmälningsbenägenheten, vilket alltså kan bidra till att ytterligare minska betydelsen av flera tystnadsmekanismer. Vid sidan

av skam och skuld kan det handla om benägenheten att identifiera och definiera handlingen som ett brott och oro för dåligt rykte och skadat varumärke.

Rättsväsendets utmaning

Utmaningen för rättsväsendet är tvåfaldig. Det gäller att visa att man har kapacitet att lösa brott och lagföra gärningspersoner, men också förmåga att skydda brottsoffer och vittnen som framträder. Ett särskilt oroande tecken är att intervjupersoner inom rättsväsendet, lokala myndigheter och ideella aktörer har svårt att svara på frågor om varför man ska våga polisanmäla och vittna. I vissa fall uppfattar brottsoffer och vittnen att myndighets- och stödpersoner direkt avråder från det. När brottsoffer och vittnen vacklar, och verktygen för att skydda dem upplevs som så bristfälliga att även myndighetspersoner tvekar, så får det större konsekvenser än enbart hur enskilda ärenden slutar. De riskerar att utmana bilden av ett välfungerande samhälle, där drabbade för brott saknar likvärdiga möjligheter till upprättelse och till att skyddas från framtida brott.

Det allvarliga i situationen är att brottsoffer som inte anmäler riskerar att få fortsätta leva med brottsutsatthet. När de inte vill att polisen ska kopplas in kan det också begränsa möjligheter att få hjälp från andra myndigheter. Vårt kapitel med en genomgång av åtgärder (se bilaga 1) visar att det finns en mängd initiativ från ideell sektor, som skyddar och stödjer brottsoffer. De kan också, förutsatt att de litar på polisens förmåga att göra skillnad, vara en väg in till rättsväsendet. Våra egna åtgärdsförslag återfinns i Brås bedömning i sammanfattningen.

Referenser

Andersson, F. (2007). *Fusk med personförsäkring – med siktet inställt på allmän och privat försäkring*. Lund: Juridiska fakulteten, Lunds universitet.

Andersson, G., Brorell, M., Gustafsson, F. och Alasjö, A. (2015). *MIRA – Utveckling och prövning av en interaktiv hemsida baserad på Motiverande samtal för personer utsatta för partnervåld*. Linköping: Institutionen för beteendevetenskap och lärande, Linköpings universitet.

Arbetsmiljöverket (2011). *Psykologiska perspektiv på hot och våld i arbetslivet*. 2011:7. Stockholm: Arbetsmiljöverket.

Arbetsmiljöverket (2012). *Syna säkerheten på din arbetsplats: ett stöd för företag och organisationer i arbetet med säkerhetskultur*. 2012:12. Stockholm: Arbetsmiljöverket.

Atkinson-Sheppard, S. (2017). “‘Mastaans’ and the Market for Social Protection Exploring Mafia Groups in Dhaka, Bangladesh”. *Asian Journal of Criminology*, 12(1) March 2017. Springer Verlag.

Baianstovu, R. (2017). *Heder. Hedersrelaterat våld, förtryck och socialt arbete*. Lund : Studentlitteratur.

Baianstovu, R., Cinthio, H., Särnstedt, E. och Strid, S. (2018). *Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar: En kartläggning i Göteborg, Malmö och Stockholm 2017–2018*. Örebro: Institutionen för juridik, psykologi och socialt arbete, Örebro universitet.

Barnafrid (2019). *Slutrapport utvärdering av barnahus*. Barnafrid, Nationellt centrum för kunskap om våld mot barn. Dnr LiU-2018-00240. Linköpings universitet.

Brookman, F., och McGarry, D. (2015). ”The Family Liaison Officer”. *Police Chief Magazine*, vol September 2015.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). *Narkotikabrottslighetens organisationsmönster*. Rapport 2005:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007*. Kapitlet Övergripping i rättsak. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Samverkan mot bidragsbedrägerier. Exemplet Västmanland och Skåne*. Rapport 2008:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Otillåten påverkan mot brottsoffer och vittnen. Om ungdomsbrott, relationsvåld och organiserad brottslighet*. Rapport 2008:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2008:10). *Tillgångsinriktad brottsbekämpning. Myndigheternas arbete med att spåra och återföra utbyte av brott* (Brå 2008:10). Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012). *Otillåten påverkan mot företag. En undersökning om utpressning*. Rapport 2012:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Personupplärade brott. Preliminär statistik för första halvåret 2013 samt prognoser för helåret 2013*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Utvärdering av koncept Karin. En samverkansmodell i Malmö för personer som utsatts för våld i nära relationer*. Rapport 2013:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Bemötande i domstol*. Rapport 2013:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2014). *Korruption i myndighetssverige. Otillåten påverkan mot insider*. Rapport 2014:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Handläggningstider i rättskedjan. Samtliga brottsmisstankar och fem särskilt utvalda brott 2009–2013*. Rapport 2015:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Försäkringsbedrägerier: en selektionsstudie*. Rapport 2015:19. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Stöd till avhoppare från kriminella grupperingar*. Rapport 2016:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Målsägandes medverkan i rättsprocessen*. Rapport 2016:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Kriminell infiltration av företaget*. Rapport 2016:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Kriminella nätverk och grupperingar*. Rapport 2016:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Otillåten påverkan mot myndighetspersoner. En uppföljning*. Rapport 2016:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Insats Fenix: en utvärdering av polisens särskilda satsning i Järvaområdet*. Rapport 2016:24. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2017). *Att förebygga och hantera påverkansförsök: en handbok*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2018). *Orsaksanalys i lokalt brottsförebyggande arbete*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2018). *Relationen till rättsväsendet i socialt utsatta områden*. Rapport 2018:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2018). *En modell för uppföljning av rättskedjans myndigheter. En idéskiss*. Rapport 2018:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet

Brottsförebyggande rådet, Brå (2018). *Polisens arbete med medborgarlöften. Fallstudier från fyra områden i Sverige*. Rapport 2018:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2019). *Utvärdering av försöksverksamheten. Snabbare lagföring. En delredovisning*. PM. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2019). *Skjutningar i kriminella miljöer. En intervjustudie*. Rapport 2019:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2019). *Grov kvinnofridskränkning Brottsens hantering och utveckling i rättskedjan 1998–2017*. Rapport 2019:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2019). *Våldtäkt från anmälan till dom. En studie av rättsväsendets arbete med våldtäktsärenden*. Rapport 2019:9. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brytting, T. (red.) (2013). *Chefsarbetets etik*. Lund: Studentlitteratur.

Brytting, T., Minogue, R. och Morino, V. (2011). *The anatomy of fraud and corruption. Organizational causes and remedies*. Storbritannien: Gower.

Brå Kungsbacka (2010). *Våga Vittna Kungsbacka. Åtterrapporing av ekonomiskt stöd till lokalt brottsförebyggande projekt*. Slutrapport. DNR B3-0300/2008. Kungsbacka kommun.

Brännvall, M. (2016). *Frigörelse med förhinder. Om polisanmälan när kvinnor tar sig ur mäns våld i nära relationer*. Malmö: Fakulteten för hälsa och samhälle, Malmö högskola.

Bundeskriminalamt (2015). *Compliance systems and their Effects on the Prosecution and Prevention of Economic and Corruption Crimes*. Das Kriminalistische Institut des Bundeskriminalamts.

Campana, P. och Varese, F. (2013). Cooperation in criminal organizations: kinship and violence as credible commitments. *Rationality & Society*, volym 25, nummer 3, s. 263–289.

Clayman, S. och Skinns, L. (2012). ”To snitch or not to snitch? An exploratory study of the factors influencing whether young people actively cooperate with the police”. *Policing & Society*, volym 22, nummer 4, s. 460–480.

De los Reyes, P. Hörnqvist, M. Boréus, K. Estrada, F. Flyghed, J. González, A.A. Lundgren, M. och Lundström, M. (2014). *Bilen brinner, men problemen är kvar: Berättelser om Husbyhändelserna i maj 2013*. Stockholm: Stockholmia.

Ds 2019:10. *Ett förbud mot spridning av bilder från rättegångar*.

Domstolsverket (2010). *Strategisk inriktning 2010–2020*. Jönköping: Domstolsverket.

Domstolsverket (2014). *Säkerheten i domstol för målsägande och vittnen*. Rapport 2014:1. Jönköping: Domstolsverket.

Ekström, V. (2011). *Stöd till våldsutsatta kvinnor under rättsprocessen. En undersökning av Relationsvåldscentrums betydelse för de samverkande myndigheterna*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Ersta Sköndal högskola.

Engdahl, O. (2010). *Bortom girigheten. Ekonomisk brottslighet i bank- och finansbranschen*. Finland.

Eriksson, M., Gottzén, L., Andersson Bruck, K. m.fl. (2018). *Utvärdering av Mentor i våldsprevention*. Slutrapport. Västerås: Akademin för hälsa och välfärd, Mälardalens högskola.

- Erlingsson, G., Linde, J. (2011). ”Korruption i Sverige”. I Hellberg A. m.fl. (red.). *Perspektiv på offentlig verksamhet i utveckling. Tolv kapitel om demokrati, styrning, effektivitet*. Örebro: Örebro universitet.
- Fair Play Bygg (2018). *Årsrapport*. Byggnadsregion Stockholm-Gotland, Stockholms Byggmästareförening. Stockholm: Stockholms Byggmästareförening.
- Fijnaut, C. och Paoli, L. (2004). *Organised Crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*. Springer-Verlag New York Inc.
- Gerell, M. och Hallin, P. (2019). *Kroksbäck – ett bostadsområde med många ansikten och stora möjligheter*. Malmö högskola.
- Gobert, J. och Punch, M. (2000). ”Whistleblowers, the Public Interest, and the Public Interest Disclosure Act 1998”. *The Modern Law Review*, volym 63, nummer 1 (januari 2000), s. 25–54.
- Haglund, M. (2009). ”Enemies of the people : whistle-blowing and the sociology of tragedy”. *Acta Universitatis Stockholmiensis*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Heber, A. (2007). *Var rädd om dig! Rädsla för brott enligt forskning, intervjupersoner och dagspress*. Akademisk avhandling. Avhandlingsserie nr 23. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Heffernan, M. (2012). *Willful Blindness. Why we ignore the obvious at our peril*. London: Simon & Schuster UK Ltd.
- Hobbs, D. (1995). *Bad business: professional crime in modern Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Holmberg, C. och Enander, V. (2005). *Varför går hon? Om miss-handlade kvinnors uppbrottsprocesser*. Ystad: Kabusa.
- Holmqvist, M. (2016). *Djursholm Sveriges ledarsambälle*. Stockholm: Atlantis.
- Hydén, M. (2015). ”What social networks do in the aftermath of domestic violence”. *British Journal of Criminology*, 55, s. 1040–1057.
- H. Decker, S. och Pyrooz, D. (2014). ”Gangs: Another Form of Organized Crime?” I: Paoli, L., *The Oxford handbook of organized crime*. Oxford: Oxford University Press.
- Jones, A. och Kelly, D. (2014). ”Deafening silence? Time to reconsider whether organisations are silent or deaf when things go wrong.” *BMJ Qual Saf* 2014, nummer 23, s. 709–713.

Justitiekontorets betänkande 2018/19:JuU12 *Processrättsliga frågor*. Stockholm: Sveriges riksdag.

The Knapp Commission (1972). *The Knapp Commission Report on Police Corruption*. New York: George Braziller.

Kutnjak Ivković, S. och O'Connor Shelley, T. (2008). "The police code of silence and different paths towards democratic policing". *Policing & Society*, volym 18, nummer 4, s. 445–473.

Kääriäinen, J., Lintonen, T., Laitinen, A. och Pollock, J. (2008). "The 'Code of Silence': Are Self-Report Surveys a Viable Means for Studying Police Misconducts?" *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. Volym 9, s. 86–96.

Lagrådsremiss (2014). *Straffflindring vid medverkan till utredning av egen brottslighet*. Stockholm: Justitiedepartementet.

Lagrådsremiss (2019). *Skärpta straffrättsliga sanktioner mot företag*. Stockholm: Justitiedepartementet.

Larsson, B., och Persson, M. (2014). *Omvänt mentorskap*. Slutrapport. Kristianstad: Evaluator - utvärderare i samverkan.

Larsson Tholén, S. (2016). Motiverande samtal och vetenskaplig evidens för effekt – en systematisk litteratursammanställning baserad på metaanalyser. *Socialvetenskaplig tidskrift* 2016:2. Vol 23 Nr 2.

Lavorgna, A., Lombardo, R. och Sergi, A. (2013). "Organized crime in three regions: comparing the Veneto, Liverpool, and Chicago". *Trends Organ Crim* 16:265–285.

Lundgren, E. (2012). *Våldets normalisering och andra våldsförståelser*. Stockholm: Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (ROKS).

The Mollen Commission / Commission to Investigate Allegations of Police Corruption and the Anti-Corruption Procedures of the Police Department (1994). *Commission Report*. New York: The City of New York.

Morselli, C., Tanguay, D. och Labalette, A-M. (2008). Criminal Conflicts and Collective Violence: Biker-Related Account Settlements in Quebec, 1994–2001. I D. Siegel och H. Nelen, *Organized Crime: Culture, Markets and Policies*, s. 145–163. Springer.

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB (2018). *Hot och våld mot blåljuspersonal. En vägledning för ett förebyggande och förberedande arbete med utgångspunkt i social oro*. Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.

- Nilsson, B. (2016). *Samspel i grupp. Introduktion till gruppdynamik*. Lund: Studentlitteratur.
- NOA (2015). *Utsatta områden – sociala risker, kollektiv förmåga och oönskade händelser*. HD 5800-61/2015. Stockholm: Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen.
- NOA (2017). *Utsatta områden – social ordning, kriminell struktur och utmaningar för polisen*. HD 44/14A203.023/2016. Stockholm: Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen.
- NOA (2019). *Kriminell påverkan i lokalsambället – en lägesbild för utvecklingen i utsatta områden*. A309.000/2018. Stockholm: Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen.
- Nybergh, L. (2013). *När män utsätts för våld i en nära relation – hur ser det ut då? Faktabladd Genväg till forskning*, nr 5. Göteborg: Västra Götalandsregionens kompetenscentrum om våld i nära relationer.
- Owens, C., Mann, D. och Mckenna, R. (2014). *The Essex Body Worn Video Trial. The impact of Body Worn Video on criminal justice outcomes of domestic abuse incidents*. London: College of Policing.
- Patterson, D. och Campbell, R. (2010). "Why rape survivors participate in the criminal justice system". *Journal of community psychology*, volym 38, nr 2, s. 191–205. Wiley Periodicals.
- Pettersson, L. och Pettersson, T. (2012). *Kontrollens variationer*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Prenzler, T. (2009). *Police Corruption. Preventing Misconduct and Maintaining Integrity*. Boca Raton: Taylor & Francis Group.
- Punch, M. (2009). *Police Corruption. Deviance, accountability and reform in policing*. Cornwall: Willan publishing.
- Regeringens proposition 2015/16:113. *Bättre straffrättsliga verktyg mot organiserad brottslighet*.
- Rikspolisstyrelsen (2009). *Delredovisning av regeringsuppdrag avseende gemensamma nationella riktlinjer kring barn som misstänks vara utsatta för brott och kriterier för landets Barnahus*. Ju2009/08003/KRIM.
- Rohe, M. och Jaraba, M. (2015). *Paralleljustiz. Zusammenfassung einer Studie im Auftrag des Landes Berlin, vertreten durch die Senatsverwaltung für Justiz und Verbraucherschutz*. Erlangen: Erlanger Zentrum für Islam & Recht in Europa. <https://www.ezire.fau.de/files/2016/04/studie-paralleljustiz-zusammenfassung.pdf>

Rostami, A. (2016). "Våldets betydelse för organisering av kriminella gäng". I: Edling, C. och Rostami, A., *Våldets sociala dimensioner. Individ, relation, organisation* (s. 141–166). Lund: Studentlitteratur.

Ruggiero, V. (2012). "Introduction: the organisation of crime". I: Gounev, P. och Ruggiero, V., *Corruption and Organized Crime in Europe. Illegal partnerships*. Routledge.

Schlytter, A. och Rexvid, D. (2016). *Mäns heder. Att vara både offer och förövare*. Lund: Studentlitteratur.

Skolnick, J. H. (2008). "Enduring issues of police culture and demographics", *Policing & Society*, volym 18, nr 1, s. 35–45.

Skolverket (2018). *Utvärdering av mentorer i våldsprevention (MVP)*. Redovisning av uppdrag att utvärdera det våldsförebyggande programmet Mentors in Violence Prevention. Diarienummer 2018:518. Stockholm: Skolverket.

Smith, R. E. (1993). *Psychology*. Minneapolis/St. Paul: West Publishing Company.

SOU 2004:1. *Ett nationellt program om personsäkerhet*. Slutbetänkande av Personsäkerhetsutredningen. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

SOU 2005:117. *Ett effektivare brottmålsförfarande – några ytterligare åtgärder*. Slutbetänkande från Beredningen för rättsväsendets utveckling (BRU). Stockholm: Statens offentliga utredningar.

SOU 2014:49. *Våld i nära relationer – en folkhälsofråga. Förslag för ett effektivare arbete*. Betänkande av Nationella samordnaren mot våld i nära relationer. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

SOU 2014:31. *Visselblåsare. Stärkt skydd för arbetstagare som slår larm om allvarliga missförhållanden*. Betänkande av Utredningen om stärkt skydd för arbetstagare som slår larm. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

SOU 2017:7). *Straffprocessens ramar och domstolens beslutsunderlag i brottmål – en bättre hantering av stora mål*. Delbetänkande av Utredningen om processrätt och stora brottmål. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

SOU 2017:98. *Tidiga förhör– nya bevisregler i brottmål*. Delbetänkande av Utredningen om processrätt och stora brottmål. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

SOU 2018:69. *Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet*. Slutbetänkande av Utredningen om starkare skydd mot barn-

äktenskap, tvångsäktenskap och brott med hedersmotiv. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

SOU 2019:38. *Stora brottmål- nya processrättsliga verktyg*. Slutbetänkande av Utredningen om processrätt och stora brottmål. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

Travaglino, A., Abrams, D. och Randsley de Moura, G. (2014). "Men of Honor Don't Talk: The Relationship Between Masculine Honor and Social Activism Against Criminal Organizations in Italy". *Political Psychology*.

Travaglino, A., Abrams, D., Randsley de Moura, G. och Russo, G. (2014). "Organized crime and group-based ideology: The association between masculine honor and collective opposition against criminal organizations". *Group Processes & Intergroup Relations*.

Vigurs, C., Wire, J., Myhill, A. och Gough, D. (2016). *Police Initial Responses to Domestic Abuse. A systematic review*. London: College of Policing.

von Lampe, K. och Johansen, P. O. (2004). "Organized Crime and Trust: On the conceptualization and empirical relevance of trust in the context of criminal networks". *Global Crime* volym 6, nr 2, maj 2004, s. 159–184.

Weber, M. (1977). *Vetenskap och politik*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.

Westmarland, L. (2013). "'Snitches get stitches': US homicide detectives' ethics and morals in Action". *Policing & Society*, volym 23, nr 3, s. 311–327.

Wierup, L. (2007). "Hot som affärsidé". I: Hartelius, J. (red.), *Systemhotande brottslighet*. s. 74–98. Stockholm: Langeskiöld.

Wright, B. (2010). "Civilianising the 'blue code'? An examination of attitudes to misconduct in the police extended family". *International Journal of Police Science and Management*, volym 12 nr 3, 2010, s. 339–356.

Wästerfors, D. (2007). *Fängelsebråk. Analyser av konflikter på anstalt*. Lund: Studentlitteratur.

Åström, K. och Rejmer, A. (2008). "Det blir nog bättre för barnen". Slutrapport i utvärderingen av nationell försöksverksamhet med barnahus 2006–2007. Rapport 2008:7. Lund: Rättssociologiska enheten, Lunds universitet.

Internetkällor

Sandgren, C. (2017). *Den nya lagen är tandlös. Det behövs friska idéer för att stärka skyddet för visselblåsare*. Debattartikel i Sydsvenskan 2017-01-05. <https://www.sydsvenskan.se/2017-01-05/den-nya-lagen-ar-tandlos-det-behovs-friska-ider-for-att-starka-skyddet-for-visselblasare>

Franke, P. (2019). *Glöm inte rättssäkerheten*. Ledare i Värmlands Folkblad 2019-01-28. <https://www.vf.se/2019/01/28/glom-inte-rattssakerheten/>

Lavén, H. (2019). *Jo, anonymitet behövs när ingen vågar vittna*. Replik i Aftonbladet 2019-01-18. <https://www.aftonbladet.se/debatt/a/KvJ1k5/jo-anonymitet-behovs-nar-ingen-vagar-vittna>

Broschyrer

Domstolsverket (2016). *Teknik i förhandlingssalar. För alla som medverkar i en rättegång*. Jönköping: Domstolsverket.

Mikamottagningen (2018). *Har du sex mot ersättning?* Stockholm: Socialförvaltningen, Stockholms stad.

V.I.P, Viktig Intressant Person (2018). *Ta huvudrollen i ditt eget liv!* Eskilstuna: Socialförvaltningen, Eskilstuna kommun.

Bilageförteckning

Bilaga 1. Sammanställning av åtgärder	136
--	------------

Bilaga 1.

Sammanställning av åtgärder

Denna bilaga utgår ifrån de mekanismer och fokusområden som presenterades i resultatkapitlen. Enligt uppdraget ska Brå ”*uti-från nationell och internationell kunskap, lämna förslag på hur tystnadskulturer och övergrepp i rättssak skulle kunna mot-verkas*”. Som underlag för Brås bedömning tidigare i rapporten redovisas här en sammanställning av åtgärder.

Bilagan utgår från fyra typer av åtgärdsgrupper. Dessa är *förtroendeskapande åtgärder, kunskaphöjande åtgärder, moti-verande åtgärder* och *säkerhets- och kvalitetshöjande åtgärder*. Åtgärderna grundar sig på erfarenheter som intervjupersoner beskriver för att motverka tystnadsmekanismer, tystnadskul-turer och övergrepp i rättssak, samt en genomgång av nationell och internationell litteratur. För att finna relevant forskning på området, har sökningar exempelvis gjorts i en databas över vetenskapliga artiklar, med sökord i form av bland annat våra fokusområden (såsom *organized crime*) samt *loyalty, retribu-tion, omertá, witness intimidation, reprisal, code of silence* och *snitching*. Dessutom beskrivs uppslag på åtgärder från intervju-personer och vår referensgrupp. Givet att få åtgärder riktas primärt mot tystnadskulturer, kan det finnas fler relevanta ex-empel på åtgärder, men som inte har påträffats i våra litteratur-sökningar. Listan är med andra ord inte heltäckande, utan texten får läsas som en idébank och inspiration. Vissa av åtgär-derna är i något sammanhang utvärderade, medan andra inte är det. Vi gör ingen värdering av specifika åtgärder, utan försöker i korthet beskriva dem.

Internationell forskning har identifierat åtgärder mot i synner-het två typer av tystnadskulturer, maffian och den korrumpere-rade poliskåren (Prenzler 2009, the Knapp Commission 1972, the Mollen Commission 1994, Punch 2009, Kutnjak Ivković

och O'Connor Shelley 2008, Travaglino m.fl. 2014). Så starka och institutionaliserade typer av tystnadskulturer som dessa två ser vi dock inte exempel på i vårt svenska material. Kriminella nätverk utgör inte lika starka strukturer som maffian, och har därför svårare att reproducera sin tystnadskultur. De tysta organisationskulturer som vi stött på präglas inte heller av så systematiska brott som de korruperade poliskårer som beskrivs i den internationella litteraturen. Det innebär att vissa av åtgärdsförslagen är svåröversatta till svenska förhållanden. Vi har dock inkluderat de åtgärdsförslag som bedömts vara relevanta för våra resultat.

Störst fokus i bilagan ligger på åtgärder riktade mot målsägare och vittnen, eftersom uppdraget nämner svårigheter att få dem att lämna uppgifter till rättsväsendet. Målsägares medverkan i rättsprocessen är central för kunna leda ett ärende till fällande dom. Detta syns inte minst i bevisningen i de ärenden som rör övergrepp i rättssak, där målsägarens berättelse väger tungt för en fällande dom (och i vissa fall styrks av vittnen eller teknisk bevisning).

Åtgärderna sorteras efter *individuell* och *generell nivå*, både i tabellerna nedan och i bilagan som helhet, det vill säga utifrån åtgärder riktade mot enskilda individer och mot bredare grupper.

Innan en specifik åtgärd väljs är det dock viktigt att göra en orsaksanalys (Brå 2018). En väl genomförd analys av möjliga orsaker till problemet är central för att man ska kunna välja åtgärder som kan vara verkningsfulla. I det här sammanhanget handlar det om att identifiera de bakomliggande mekanismerna för tystnad mot rättsväsendet.

LÄSTIPS! Orsaksanalys i lokalt brottsförebyggande arbete, *Brå (2018)*.

Åtgärder som förekommer på generell nivå kan även påverka förtroende och attityder på individuell nivå, och vice versa. Detta är med andra ord ingen statisk indelning. Samma resonemang gäller för placering i tabellen.

TABELL 10. Åtgärder (metoder, insatser, projekt) på individuell nivå, i relation till tystnadsmekanismer och fokusområden.

Åtgärder	Ser inte handlingen som ett brott	Rädsla för hot och våld	Skam och skuld	Oro för dåligt rykte och skadat varumärke	Kontrollrad eller beroende av gärningspersonen	Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen	Egen vinning och fördelar med brottsligheten
Professionellt bemötande och specialisering	x	x	x	x	x	x	
Trygghetsskapande miljö för att våga berätta			x			x	
Bygga relation till polisen		x					
Stödjande och informativa funktioner		x	x		x	x	
Ambivalensutforskning			x			x	x
Stödnätverkens roll	x	x	x		x	x	
Tekniska lösningar i domstolen		x			x	x	
Förbered målsägare och vittnen på rättegångssituationen							
Korta ner utredningstiderna	x	x		x	x		
Ge realistiska förväntningar			x				
Bevissäkra och hänvisa till tidigare lämnade uppgifter	x	x		x	x		

	Bristande förtroende för polisen	Anmälan ger inget (önskat) resultat	Okunskap om rättsprocessen	Löser problemet inom en annan struktur	Typ av åtgärd	Fokusområde
	x	x	x		Förtroendeskapande	Relationsvåld, brott inom en hederskontext, kriminella nätverk
	x		x		Förtroendeskapande	Relationsvåld, brott inom en hederskontext
	x		x		Förtroendeskapande	Kriminella nätverk, brott i socialt utsatta områden
		x	x		Kunskaphöjande	Relationsvåld, brott inom en hederskontext
		x			Motiverande	Relationsvåld, brott inom en hederskontext
	x				Motiverande	Relationsvåld, brott inom en hederskontext
	x				Säkerhets- och kvalitetshöjande	Relationsvåld, brott inom en hederskontext, kriminella nätverk, brott i socialt utsatta områden
	x		x		Säkerhets- och kvalitetshöjande	Relationsvåld, brott inom en hederskontext, kriminella nätverk, brott i socialt utsatta områden, brott mot och inom organisationer
	x	x	x		Säkerhets- och kvalitetshöjande	Relationsvåld, brott inom en hederskontext, kriminella nätverk, brott i socialt utsatta områden, brott mot och inom organisationer
	x	x	x		Säkerhets- och kvalitetshöjande	Relationsvåld, brott inom en hederskontext, kriminella nätverk, brott i socialt utsatta områden, brott mot och inom organisationer
	x	x	x		Säkerhets- och kvalitetshöjande	Relationsvåld, brott inom en hederskontext, kriminella nätverk, brott i socialt utsatta områden, brott mot och inom organisationer

TABELL 11. Åtgärder (metoder, insatser, projekt) på generell nivå, i relation till tystnadsmekanismer och fokusområden.

Åtgärder	Ser inte handlingen som ett brott	Rädsla för hot och våld	Skam och skuld	Oro för dåligt rykte och skadat varumärke	Kontrollrad eller beroende av gärningspersonen	Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen	Egen vinning och fördelar med brottsligheten
Verktyg för strategisk närvaro		x			x	x	
Riktade möten mellan unga och blåljuspersonal						x	
Förtroendeskapande brobyggare		x					
Utbildning	x	x	x		x	x	
Föreläsningar	x		x		x		
Återkommande diskussioner	x	x	x	x			x
God rapporteringskultur inom organisationer	x		x	x			x
Domstolslokaler som främjar åtskildhet		x					
Större fokus på bevis från förundersökningen		x			x	x	
Skydd för målsägare och vittnen		x			x	x	
Skydd för medarbetare		x		x		x	x
Sätt gränser och polisanmäl	x		x	x		x	x
Var medveten om selektion	x			x			
Öka kunskapen om komplexa brott	x			x			x

	Bristande förtroende för polisen	Anmälan ger inget (önskat) resultat	Okunskap om rättsprocessen	Löser problemet inom en annan struktur	Typ av åtgärd	Fokusområde
	x		x	x	Förtroendeskapande	Brott i socialt utsatta områden, kriminella nätverk
	x		x		Förtroendeskapande	Brott i socialt utsatta områden
	x		x	x	Förtroendeskapande	Brott i socialt utsatta områden
				x	Kunskapshöjande	Relationsvåld, brott inom en hederskontext, brott i socialt utsatta områden
				x	Kunskapshöjande	Relationsvåld, brott inom en hederskontext
					Kunskapshöjande	Brott mot och inom organisationer
					Motiverande	Brott mot och inom organisationer
					Säkerhets- och kvalitetshöjande	Relationsvåld, brott inom en hederskontext, kriminella nätverk
	x	x			Säkerhets- och kvalitetshöjande	Brott inom en hederskontext, kriminella nätverk
	x			x	Säkerhets- och kvalitetshöjande	Kriminella nätverk, brott i socialt utsatta områden, brott inom en hederskontext
				x	Säkerhets- och kvalitetshöjande	Brott mot och inom organisationer
				x	Säkerhets- och kvalitetshöjande	Brott mot och inom organisationer
	x	x		x	Säkerhets- och kvalitetshöjande	Brott mot och inom organisationer
	x	x		x	Säkerhets- och kvalitetshöjande	Brott mot och inom organisationer

Förtroendeskapande åtgärder på individuell nivå

Undersökningen visar att ett bristande förtroende för rättsväsendet kan leda till en ovilja att samarbeta med det. I de fall ett brottsoffer eller vittne har ett svagt förtroende för rättsväsendet är bemötandet av central vikt i arbetet med att försöka bygga upp ett förtroende. I detta avsnitt diskuteras betydelsen av *professionellt bemötande och specialisering, trygghetskapande miljö för att våga berätta* och att *bygga relation till polisen*.

Professionellt bemötande och specialisering

Undersökningen visar att brottsoffer betonar vikten av att yrkesverksamma har kompetens, kan upptäcka utsatthet och har förmåga att bemöta drabbade på ett korrekt sätt. Dessa upplevelser kan förstärkas genom att den verksamhet som den drabbade är i kontakt med är specialiserad på den situation som personen befinner sig i (Åström och Rejmer 2008, Brå 2016:8, Brå 2017, Rikspolisstyrelsen 2009, Barnafriad 2019). Att bli professionellt bemött och tagen på allvar kan bland annat gynna målsägarens medverkan i rättsprocessen (Brå 2016:8, Brå 2019:9).

Resultaten talar för att det är särskilt tyst om brott inom vissa otypiska brottsoffergrupper, exempelvis män som drabbas av relationsvåld av kvinnor eller mycket utsatta grupper, till exempel papperslösa, som utnyttjas av organiserad brottslighet. Inom en hedersrelaterad kontext nämns pojkar och hbtq-personer (Schlytter och Rexvid 2016, Baianstovu 2017, Baianstovu m.fl. 2018). För att dessa otypiska brottsoffergrupper ska söka hjälp kan det behövas verksamheter som synliggör dem som brottsoffer. Ett illustrativt exempel på sådan målgruppsanpassad verksamhet är akutmottagningar för våldtagna män. Bara att verksamheten existerar slår håll på myten om att män inte kan våldtas, och ger en signal till brottsoffret att han kommer att mötas med förståelse. Ett annat exempel är Mikamottagningen, som erbjuder samtalskontakt och medicinsk rådgivning för personer som har sex mot ersättning (Mikamottagningen, broschyr 2018).

Även avhopparverksamheter för dem som vill lämna den kriminella miljön ingår i denna kategori. Utifrån avhopparens behov av stöd och skydd, försöker olika myndigheter, som exempelvis polis, socialtjänst och kriminalvård, att hitta en individ- och behovsanpassad lösning (jfr Brå 2016:6). Vissa verksamheter inkluderar även anhöriga i sina insatser, vilket enstaka intervjupersoner beskriver som viktigt. Andra exempel på målgruppsanpassade verksamheter är Origo, som är ett

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Relationsvåld,
Brott inom en
hederskontext,
Kriminella
nätverk.

resurscentrum för personer utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck, samt Koncept Karin, som är en verksamhet för kvinnor, män och barn som har utsatts för våld, hot eller sexuella övergrepp av en närstående. Det finns även stöd för barn som bevittnat våld, och dessutom finns hjälp att få för gärningspersonerna (Brå 2013:8). Sådant stöd, för både brottsoffer och gärningspersoner, ges även via vissa kommuners STOPP-team. Dessa team möter och erbjuder stöd till kvinnor, män och barn i familjer där det förekommer våld.

I intervjuerna skildras samarbetet mellan olika myndigheter som en central del i dessa verksamheter, vilket kan underlätta för drabbade att få rätt stöd. Vissa arbetar dessutom samlokaliserat under ett och samma tak. Flera av verksamheterna kan, genom samarbete mellan polis, socialtjänst och andra relevanta myndigheter, skapa förutsättningar för personer att börja prata om sin utsatthet, och erbjuda stöd utifrån respektive specialistkompetens på området.

Den som blivit utsatt för brott kan i vissa fall få hjälp och stöd av polisens brottsoffer- och personsäkerhetsverksamhet (BOPS). Det gäller exempelvis om det, efter polisens strukturerade riskbedömning, bedöms föreligga en hotbild mot den drabbade. BOPS behovsanpassade stöd innefattar bland annat rådgivning, kontakt med relevanta aktörer, larm, kontaktförbud, skyddat boende och omlokalisering. Den drabbades förväntningar och efterfrågan på skydd överensstämmer dock inte alltid med vad som efter en bedömning kan erbjudas av polisen. Därför framhåller intervjupersoner, både utsatta och poliser, vikten av att drabbade har realistiska förväntningar på vilket stöd man kan förväntas få.

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA:

Ser inte handlingen (som ett brott), Rädsla för hot och våld, Skam och skuld, Oro för dåligt rykte och skadat varumärke, Kontrollerad eller beroende av gärningspersonen, Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen, Bristande förtroende för polisen, Anmälan ger inget (önskat) resultat, Okunskap om rättsprocessen.

Trygghetsskapande miljö för att våga berätta

Tidigare studier har visat att mötesmiljön har betydelse för att skapa ett förtroendefullt klimat (Åström och Rejmer 2008, Rikspolisstyrelsen 2009, Barnafrid 2019). Det är därför centralt att skapa en så gynnsam mötesmiljö som möjligt, för att få brottsoffret eller vittnet att känna sig trygg. Inte minst är det första mötet viktigt.

PRIMÄRT
FOKUSOMRÅDE:
Relationsvåld,
Brott inom en
hederskontext.

Denna strategi används exempelvis vid vissa barnahus, genom att lokalerna är inredda och anpassade för att skapa en trygg och barnvänlig miljö. Barnet tas emot av personalen, exempelvis av en civilklädd polis, i syfte att ge ett bra första intryck. Personalen som arbetar där är speciellt utbildade för att möta och förhöra brottsutsatta barn. I ett specialinrett förhørsrum träffar barnet en polis som spelar in förhöret, och i ett angränsande rum sitter bland annat åklagare, försvarare, målsägandebiträde och socialsekreterare, och tittar på förhöret via en videolänk. Syftet är att barnet ska få berätta sin historia på *en* plats, och att myndigheterna i samband med det kan besluta om vilka insatser som behövs. Efter att ha ställt sina frågor, går förhørsledaren till de andra, som får lägga till sina frågor, som förhørsledaren sedan ställer till barnet.

På så sätt beskrivs barnet inte känna sig förhörd av alla, och slipper den stress och det obehag som det kan innebära att komma till en domstolsförhandling. Förhöret spelas in med video, och spelas sedan upp för domstolen. Eftersom förhöret är väl dokumenterat kan domstolen se att det inte förekommit några otillbörliga förhörsmetoder, såsom ledande frågor. I och med att förhöret redan är inspelat minskar incitamenten för den misstänkte att försöka påverka barnet, en risk som annars beskrivs kunna vara mycket stor i de fall gärningspersonen är en vårdnadshavare eller annan anhörig till barnet.

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Skam och skuld, Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen, Bristande förtroende för polisen, Okunskap om rättsprocessen.

Bygga relation till polisen

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Kriminella
nätverk, Brott i
socialt utsatta
områden.

De flesta förtroendeskapande åtgärder som handlar om att bygga relation, exempelvis mellan polis och medborgare, återfinns i avsnittet om den generella nivån. I detta avsnitt skildras dock en åtgärd på individuell nivå. Vid grova brott, som mord, finns en funktion inom polisen som kallas anhörigpolis eller FLO, efter den engelska benämningen *family liaison officer*. Det är en ambitiös form av relationsbyggande. I en vetenskaplig artikel framgår att en FLO har särskild kompetens för uppdraget och ska vara en länk mellan brottsoffrets anhöriga och de som arbetar i polisutredningen (Brookman och McGarry 2015). Den främsta uppgiften handlar om att samla information och bevis till brottsutredningen. I ett tidigt skede av exempelvis en mordutredning krävs omfattande information om brottsoffret. Genom att vara tillgänglig och arbeta nära offrets familj kan en FLO inhämta viktig information om bland annat offrets vanor,

beteende, livsstil, vänner eller andra personer som denne umgicks med och tidigare händelser som kan ha föranlett mordet. I det förtroendeskapande arbetet ingår bland annat att säkerställa att familjen förstår rättsprocessen och förbereda dem på en ofta lång och ibland traumatisk utredning. Av den vetenskapliga artikeln framgår att de långsiktiga fördelarna med detta arbetssätt inkluderar ett förbättrat förtroende för polisen och potentiella vägar in för polisen i annars svåråtkomliga grupper.

Motverkar främst mekanismerna: Rädsla för hot och våld, Bristande förtroende för polisen, Okunskap om rättsprocessen.

Förtroendeskapande åtgärder på generell nivå

En central mekanism för tystnad i exempelvis socialt utsatta områden är bristande förtroende för rättsväsendet (jfr Brå 2018:6). Polisens och även andra aktörers *verktyg för strategisk närvaro* kan vara av betydelse i arbetet med att försöka bygga upp ett bristfälligt förtroende. I avsnittet presenteras också *riktade möten mellan unga och blåljuspersonal och förtroendeskapande brobyggare*.

Verktyg för strategisk närvaro

Polisiär närvaro lyfts i flera studier fram som en viktig trygghetsskapande åtgärd för medborgarna (Brå 2016:12, Brå 2016:24, Brå 2018:6, Brå 2018:14).

Centralt för att öka medborgares förtroende tycks vara att myndigheterna arbetar strategiskt och långsiktigt mot brottsligheten. Ett verktyg kan då vara den så kallade fasmodellen, som används av polisen i vissa socialt utsatta områden. Modellen är framtagen för långsiktiga samverkansprojekt mellan exempelvis polisen, Skatteverket, Kronofogden och kommunen.

Grunden för fasmodellen är att ett område kan befinna sig i tre olika faser, och att varje fas har olika förutsättningar för så väl brottsbekämpande som brottsförebyggande arbete (Brå 2016:12). Ett område som befinner sig i fas 1 kännetecknas av att det är svårt för polis och kommun att arbeta i området. Det kan handla om att poliser som vistas i området blir konfronterade av vissa individer, eller att polisbilar och räddningsfordon utsätts för stenkastning och skadegörelse. Åtgärder som genomförs i ett fas 1-område bör primärt vara inriktade på att skapa förutsättningar för ett mer omfattande brottsbekämpande och brottsförebyggande arbete i nästa fas. Den upplevda otryggheten

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Brott i socialt
utsatta om-
råden, Krimi-
nella nätverk.

och utanförskapet tycks kunna resultera i en tystnadskultur, där få personer anmäler brott eller lämnar information till polisen. I fas 2 har det etablerade samhället lyckats återta viss kontroll i området. Det innebär typiskt sett att de synliga problemen har minskat och att de boende upplevt påtagliga förbättringar. I fas 2 startar arbetet med att ytterligare förbättra boendes förtroende för polisen, och därmed lägga grunden till ett ökat inflöde av information, i form av brottsanmälningar, tips och vittnesmål. Ett område som befinner sig i fas 3 uppvisar godtagbara resultat vid mätningar av upplevd trygghet och förtroende för polisen. Fler anmäler också brott och lämnar information. Det ökade förtroendet för polisen och den förbättrade dialogen med de boende i området möjliggör ett utökat arbete mot exempelvis våld i nära relationer, eller ekonomisk och organiserad brottslighet (Brå 2016:12).

En intervjuad polis beskriver hur man kan arbeta med tillsyn mot exempelvis butiker och restauranger som drivs av kriminella, i ett område som tycks befinna sig i fas 2. I sådana fall är det viktigt att tillsynen träffar rätt objekt. Insatsen signalerar därmed till företagare i området att det lönar sig att bedriva en hederlig verksamhet och att myndigheterna är på deras sida, vilket kan bidra till att öka förtroendet bland företagare som följer lagar och regler. Det kan också leda till att polisen får fler tips om oseriösa aktörer.

Många intervjupersoner efterfrågar ökad lokal polisenärvaro och möten mellan medborgare och polisen. De framhåller betydelsen av att polisen *kontinuerligt* agerar ”uppsökande, kontaktskapande och relationsskapande” mot medborgare i lokalsamhället, i syfte att bygga upp tilliten.

MOTVERKAR FRÅMST MEKANISMERNA: Rädsla för hot och våld, Kontrollerad eller beroende av gärningspersonen, Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen, Bristande förtroende för polisen, Okunskap om rättsprocessen, Löser problemet inom en annan struktur.

Riktade möten mellan unga och blåljuspersonal

I en kvalitativ brittisk studie framgår några faktorer som har betydelse för om ungdomar aktivt samarbetar med polisen (Clayman och Skinns 2012). Undersökningen bygger bland annat på intervjuer med 24 ungdomar i åldern 13–16 år. Samtliga hade haft någon form av kontakt med polisen, i egenskap av misstänkta, brottsoffer eller vittnen. Ungdomarna önskade att polisen skulle komma till skolor och ungdomsgårdar för att prata med ungdomar, antingen i grupp eller enskilt, kommunicera så att ungdomar förstår vad de menar, förklara varför

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Brott i socialt
utsatta
områden.

de vidtar de åtgärder som de gör (exempelvis visitationer) och varför brottsutredningar kan ta lång tid.

Av studien framgår att personliga och tillförlitliga relationer med enskilda poliser i bostadsområdet eller skolan möjliggjorde för ungdomarna att se bortom uniformen. Det är i linje med våra resultat.

I Sverige används konceptet *Polis, ambulans och räddningstjänst (PAR)* för att förbättra relationen mellan elever i socialt utsatta områden och blåljuspersonal. Genom rollspel och samtal berättar polis, ambulans och räddningstjänst om sitt arbete och hur de arbetar i samhället, och därefter får eleverna ställa frågor till dem. Målet är att skapa en större förståelse för blåljuspersonalens arbete, och därmed minska brottslighet såsom stenkastning och vandalisering mot dem, att ungdomarnas förtroende för rättsväsendet ska öka samt att detta i förlängningen försvårar nyrekryteringen till kriminella nätverk.

I en vägledning om att motverka hot och våld mot blåljuspersonal, framtagen av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB), framgår att detta koncept bland annat har använts för alla åttondeklassare i Botkyrka sedan februari 2017. Mötet äger rum på brandstationen, som kan uppfattas vara en mer neutral plats än polishuset. Med tanke på att eleverna ska fylla femton år och därmed bli straffmyndiga, är ett tema som behandlas på mötena straffmyndighet och vad detta innebär. Resultaten av dessa insatser beskrivs vara närmare kontakt, ökat förtroende och väckt nyfikenhet bland ungdomarna. I vägledningen beskrivs rektorer ha återkopplat till polisen att elever är intresserade av att söka sig till räddningstjänst eller polis, för att de har fått upp ögonen för yrkena. Dessutom upplever poliser mer sällan att elever skriker förolämpande ord åt dem, vilket förbättrar deras arbetsmiljö och relationerna med ungdomarna. Dessa aspekter indikerar en mer positiv attityd till blåljuspersonalen. En ytterligare effekt, till följd av nya kontakter och förbättrade relationer, beskrivs vara att poliserna blir mer benägna att spontant besöka skolorna och prata med eleverna (MSB 2018:1303). Med andra ord tycks insatsen kunna ge positiva förstärkningar och påverka såväl de ungas som polisens attityder och beteenden.

Vi har av PAR fått ta del av vissa utvärderingsresultat. Det inkluderar en för- och eftermätning om ungdomarnas attityder och vad insatsen bidrog till. Till följd av internt bortfall i eftermätningen bör resultatet tolkas med viss försiktighet. Resultaten visar dock att fler kan tänka sig att arbeta som polis, brandman och ambulanssjukvårdare, efter PAR-insatsen.

Drygt hälften av ungdomarna har efter PAR-insatsen fått en förändrad bild av polisen, ambulansen och räddningstjänsten. Det framgår dock inte på vilket sätt bilden har förändrats.

I svaren på en fritextfråga, där man kan välja att utveckla sitt svar går det, enligt enkätansvariga, att utläsa att bilden mestadels har förändrats i positiv riktning.

Ytterligare ett exempel på ett tillitsskapande projekt är *Människan bakom uniformen* (MBU), som är ett utbildningskoncept där ungdomar och räddningstjänst, ambulanssjukvård och polis lär känna varandra och får en ökad förståelse för varandra. Framgångsfaktorer som nämns är att deltagare berättar för sina kompisar och sprider en mer positiv attityd om uniformspersonalen samt att det finns en ömsesidighet och ett lärande åt båda håll (MSB 2018:1303).

MOTVERKAR FRÅMST MEKANISMERNA: Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen, Bristande förtroende för polisen, Okunskap om rättsprocessen.

Förtroendeskapande brobyggare

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Brott i socialt
utsatta
områden.

Inom vissa kommuner finns en förtroendestärkande funktion som ibland kallas för brobyggare. Brobyggare kan vara en viktig länk mellan målgruppen (exempelvis vissa etniska grupper) och samhällets instanser (exempelvis polis, kommun och skola), inte minst vad gäller att överbygga en förtroendeklyfta. Genom sin tillgänglighet erbjuder funktionen bland annat stöd till målgruppen, vilket exempelvis innebär att förklara medborgares rättigheter och skyldigheter och vart utsatta kan vända sig för att få hjälp. För att lyckas nå målgruppen beskriver intervjupersoner att brobyggaren behöver språkkunskaper, kulturell kompetens och insikt om de bakomliggande orsakerna till varför tillit saknas (se vidare avsnittet *Egna negativa erfarenheter av polisen*). En sådan tillgänglig funktion för specifika målgrupper skulle med andra ord kunna bidra till att avståndet till rättsväsendet minskar. En särskild utmaning är att brobyggarna själva inte drabbas av dåligt bemötande och att deras förtroende för rättsväsendet förblir högt. Annars blir det, enligt intervjupersoner, svårt att på ett trovärdigt sätt argumentera för att man kan lita på rättsväsendet.

MOTVERKAR FRÅMST MEKANISMERNA: Rädsla för hot och våld, Bristande förtroende för polisen, Okunskap om rättsprocessen, Löser problemet inom en annan struktur.

Kunskapshöjande åtgärder på individuell nivå

I syfte att motverka en negativ inställning till rättsväsendet kan kunskapshöjande åtgärder vidtas. I de fall brottsoffret eller vittnet inte vet så mycket om hur rättsprocessen går till, eller känner oro inför att polisanmäla eller medverka på huvudförhandlingen, kan hjälp från *stödjande och informativa funktioner*, såväl före som efter en polisanmälan, både öka kunskapen och bidra till att underlätta medverkan. I detta avsnitt diskuteras betydelsen av *målsägandebiträden, vittnesstödjare* och vikten av att *polisen informerar om hur ärenden fortskrider*.

Stödjande och informativa funktioner

I en studie om rättsväsendets arbete med våldtäktsärenden framgår att mer stöd från samhället till målsägare gör att de inte tar tillbaka sina uppgifter (Brå 2019:9). Våra intervjuer antyder att ett större fokus på målsägaren skulle kunna öka medverkan. Ett närbesläktat exempel på detta från vår studie är ett brottsoffer för relationsvåld som hade påverkats av sin sambos syn på polisen som en motståndare. Hon fick en annan bild genom sin kurator:

Hon peppade mig att lämna honom och hon kanske också var en av dem, för hon hade alltid sagt ”du ska alltid veta att du kan ringa polisen om det skiter sig” och det var nog det som satt i mitt huvud när jag väl ringde, att hon hade matat mig med det. Att jag kände att med henne var det okej på något sätt. Mitt ex och hennes ord krockade, men jag hade ändå hennes med mig.

När drabbade, särskilt för relationsvåld eller hedersrelaterat våld, söker stöd hos ideella aktörer eller hjälp från vården, behöver det enligt intervjupersoner inte vara liktydigt med att de vill polisanmäla händelsen. Återkommande samtal med stödjande och informativa funktioner kan dock medföra att drabbade känner sig tryggare och vågar berätta mer om de brott som de utsatts för och själva börjar fråga vad som händer vid en eventuell polisanmälan. Ideella aktörer spelar en viktig roll för att förklara hur en polisanmälan går till och vad följden kan bli av den. Samtal kan äga rum genom fysiska möten, men även (anonyma) telefon- och chatsamtal framstår i intervjumaterialet som betydelsefulla. Sådana stödpersoner kan på så sätt hjälpa drabbade att komma fram till vilket val de vill göra. I vissa fall kan beslutet leda till att en polisanmälan görs, särskilt när steget dit inte längre känns lika långt.

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Relationsvåld,
Brott inom en
hederskontext.

Utöver de ideella aktörerna och sjukvården, betonar intervju-personer vikten av att våldet synliggörs av även andra verksamheter, såsom veterinärer (vid våld mot den drabbades husdjur), tandvården (vid våld i nära relationer är skadorna ofta i huvud- och halsområdet) och hårfrisörer (vid våld som riktats mot huvudet och döljs av håret).

När drabbade börjar berätta om sin utsatthet kan det vara svårt att veta vad man ska göra med informationen, särskilt om man inte har kompetens på området. En lösning kan vara att lyssna på personens berättelse och hänvisa vidare till rätt aktör. Från intervjuerna finns det även exempel på att det går att ha information tillgänglig, på mottagningen eller expeditionen, om var utsatta kan få hjälp. För detta syfte går det bland annat att beställa material (affischer och små informationskort) kostnadsfritt på flera språk på Kvinnofridslinjens webbplats. Flera intervju-personer som arbetar i en målgruppsanpassad verksamhet (exempelvis till en viss kategori brottsoffer) har etablerade kontaktvägar till specialistutbildade personer inom exempelvis vården och polisen (se vidare avsnittet *Professionellt bemötande och specialisering*).

För att få fler personer att kunna se sig själv som brottsoffer eller gärningsperson framhåller intervju-personer att det i informationsmaterialet är av vikt att ge en bredare bild av vem som kan utöva och utsättas, till exempel att det vid relationsvåld kan vara en kvinnlig gärningsperson och ett manligt brottsoffer. Stöd och information från fler instanser, som även riktar sig till otypiska brottsoffer och fler fokusområden kan således bredda föreställningarna om vem som kan vara drabbad, vilket i sin tur kan bidra till att fler väljer att närma sig rättsväsendet med information.

Målsägandebiträde

I en tidigare studie om målsägares medverkan i rättsprocessen framgår av både intervjuer och enkäter att målsägandebiträdet ses som en viktig del av stödet till en målsägare (Brå 2016:8). Inte minst för att öka möjligheten att målsägaren deltar i rättsprocessen (Brå 2019:9). Ett målsägandebiträde är en jurist som ger stöd och hjälp till målsägare, och tillvaratar deras intressen i brottmål. Målsägandebiträden förordnas av domstolen, oftast vid allvarligare våldsbrott eller övergrepp (www.domstol.se).

Brottsoffer kan ha många frågor efter att ha gjort en polisanmälan, och kan dessutom börja tvivla på om de gjort rätt som anmält. Resultaten visar också att vissa drabbas av påtryckningar under rättsprocessens gång. Med andra ord finns risken att den drabbade börjar fundera på att dra sig ur (se vidare avsnittet *Ambivalensutforskning*). För att fortsätta orka driva processen vidare, menar intervju-personer inom ideell

sektor att målsägandebiträdet utgör ett viktigt kunskapshöjande stöd, bland annat när det gäller att förklara olika delar av rättsprocessen. Samtidigt framhåller de att målsägandebiträdet med fördel skulle kunna komma in tidigare i processen, helst redan vid polisanmälan. En intervjuperson som fick sitta i ett medhörningsrum beskriver sitt målsägandebiträdes kunskaps- höjande och stödjande roll:

Jag hade nog också ett ganska bra målsägarbiträde, för [vi] gick till exempel till tingsrätten innan och tittade på rummet som vi skulle sitta i, och de visade när skärmarna åkte ner ”så här går det till, här sitter de, här kommer du sitta och de här mikrofonerna är jättedåliga så man måste luta sig så här”. Jag fick reda på allt det innan, det tyckte jag var bra.

Ett målsägandebiträde kan öka rättssäkerheten, men också många gånger kunskapen, och i vissa fall vara ett känslomässigt stöd (Brå 2016:8). Det är således flera olika faktorer som kan ha betydelse för att motverka tystnad i rättsprocessen.

Vittnesstödjare

Eftersom vittnen inte har tillgång till juridiska ombud, kan vittnesstödjare vara betydelsefulla källor till kunskap (Brå 2013:11). Ett vittnesstöd är en ideellt verksam person som ska bistå brottsoffer och vittnen med mänskligt stöd och praktisk information i samband med huvudförhandling. De bidrar till att skapa en större trygghet i samband med domstolsförhandlingen (www.domstol.se). Den information som vittnen önskar är bland annat hur ett vittnesmål går till, vad vittnesmålet avser, när man ska vittna och vad som gäller vid vittnesmål av närstående till gärningsperson eller målsägare (Brå 2013:11).

Flera intervjupersoner har varit positiva till det stöd de fått av vittnesstödet. Därtill poängterar intervjupersoner från rättsväsendet att inte bara målsägandebiträden utan även vittnesstödjare borde komma in tidigare i rättsprocessen.

För den som vill lära sig mer om hur en rättegång går till, har både Sveriges Domstolar och Brottsoffermyndigheten information på sina webbplatser, i form av bland annat av animationer, filmer och text som förklarar olika delar av rättsprocessen.

Polisen informerar om hur ärendet fortskrider

Målsägare vars ärende läggs ner, genom ett nedläggningsbeslut som de inte förstår kan tappa motivationen att medverka i framtida rättsprocesser. En bättre förståelse för hur rättsprocessen går till, kan därför inte bara öka effektiviteten i enskilda rättsprocesser, utan även bidra till att fler målsägare behåller eller får ökat förtroende för rättsväsendet (Brå 2016:8). Intervjupersoner betonar vikten av att polisen, på ett respektfull och empatiskt sätt, tydliggör nedläggningsbeslut, till exempel om

en polisanmälan läggs ner för att det är svårt att driva ärendet vidare när ord står mot ord (se vidare avsnittet *Ge realistiska förväntningar*). Ett sådant bemötande kan öka chansen att målsägaren deltar i rättsprocessen (Brå 2019:9).

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Rädsla för hot och våld, Skam och skuld, Kontrollerad eller beroende av gärningspersonen, Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen, Anmälan ger inget (önskat) resultat, Okunskap om rättsprocessen.

Kunskapshöjande åtgärder på generell nivå

Kunskapshöjande arbete kan bland annat riktas till en bred målgrupp, där syftet är att påverka olika föreställningar, attityder och beteenden kopplade till brott och utsatthet. I detta avsnitt diskuteras betydelsen av *utbildning* och *återkommande diskussioner* som kan främja samarbete med rättsväsendet. De kunskapshöjande åtgärderna kan å ena sidan påverka attityder till rättsväsendet och å andra sidan öka insikten om att man kan ha drabbats av ett brott. Med andra ord kan man genom kunskap bland annat angripa normaliseringsprocesser.

Utbildning

Det finns särskilda utbildningsinsatser som syftar till att förebygga våld, men som även bör utgöra ett skydd mot tystnads-kulturer. De syftar till att få fler att ta ställning mot brottet. Flera intervjupersoner har känt sig ensamma när de utsatts för, eller bevittnat, brott. Några har försökt slå larm eller få gehör hos kollegor eller förbipasserande. I vissa fall beskriver intervju-personerna hur de fått stöd, men bara bakom stängda dörrar.

Mentors in Violence Prevention

En åtgärd som syftar till att få fler i omgivningen att agera vid oacceptabla beteenden är programmet *Mentors in Violence Prevention* (MVP). Intervjupersoner inom kommunen berättar att de utbildar skolelever i programmet, där de försöker synliggöra våld och prata om det. Programmet kommer ursprungligen från USA och syftar till att förebygga killars och mäns våld. Det inkluderar bland annat ett åskådarperspektiv. Idén med åskådar-perspektivet är att deltagarna inte adresseras som potentiella offer eller gärningspersoner, utan som personer i våldets närhet. De kan exempelvis ha bevittnat våldet eller hört talas om det från offer, gärningspersoner eller andra (Eriksson m.fl. 2018).

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Relationsvåld,
Brott inom en
hederskontext,
Brott i socialt
utsatta
områden.

I programmet är övningar centrala i hur det känns att lägga sig i när någon person gör något som inte bör accepteras. Sådana övningar kan skapa beredskap för att vilja agera och säga ifrån när en verklig situation uppstår. Målet med MVP och liknande program är att ge redskap för deltagarna att bli ”aktiva åskådare”, det vill säga att våga och veta hur man bäst kan ingripa i våldsamma situationer (Eriksson m.fl. 2018).

Organisationen Män för Jämställdhet har översatt programmet, anpassat det till svenska förhållanden och under perioden 2015–2017 spridit MVP i ett antal skolor i Sverige. I svensk version kallas programmet för Mentorer i Våldsprevention, och har effekt- och processutvärderats genom tre delstudier (Skolverket 2018:518, Eriksson m.fl. 2018). Forskarna konstaterar att det är relativt små rapporterade förändringar i elevernas kunskap, attityder och beteenden, men att eleverna som deltagit i MVP-insatsen uppmärksammar sitt eget och andras våldsbeetende i högre grad än eleverna i jämförelsegruppen, som inte fått insatsen. Enligt forskarna är några mer långtgående slutsatser inte lämpliga att dra om MVP i relation till svensk skola, eftersom de snarare gjort en typ av pilotstudie av MVP i svenska skolor (Skolverket 2018:518, Eriksson m.fl. 2018).

Forskarna drar slutsatsen att åskådarperspektivet är centralt, och har fördelen att det inkluderar alla och undviker att skapa en dikotomi mellan potentiella gärningspersoner och offer. Dilemmat är att åskådarperspektivet samtidigt möjliggör nya dikotomier – denna gång mellan ett ”vi” som alltid agerar rätt och ”de andra” som agerar fel (Skolverket 2018:518, Eriksson m.fl. 2018).

Viktig Intressant Person

Ett annat exempel på ett våldsförebyggande program är Viktig Intressant Person (V.I.P) som riktas till personer med funktionsvariationer. V.I.P-programmet utgår från Ersta vändpunktens och Föreningen Bojens stödprogram. Träffarna bygger på olika teman, som känslor, relationer, gränssättning och våld. Syftet med grupperna är att förebygga utsatthet genom en stärkt självkänsla, men också att skapa möjligheter att berätta om det man varit med om. Genom att prata om sina erfarenheter, öva på att sätta gränser och lära sig om våldets olika uttryck kan det bli lättare att göra bra val (V.I.P Broschyr 2018).

Intervjupersoner som utbildar i V.I.P lyfter fram att materialet är tydligt och pedagogiskt, och att det även kan användas i utbildningar för bland annat ungdomar, personer i missbruk och kvinnogrupper, för att börja prata om brott och utsatthet.

Våga vittna

Ett tidigare projekt kopplat till åskådaransatsen var ”Våga vittna”. Brottsförebyggande rådet och polisen i Eskilstuna ville få skolungdomar att medverka i rättsprocessen. Bakgrunden till projektet Våga vittna var att ungdomar kände sig rädda när de skulle vittna. Syftet var därför att förändra ungdomars attityd, med hjälp av ett utbildningspaket som inkluderade både filmer och diskussionsunderlag som stöd i detta förändringsarbete (se exempelvis Brå Kungsbacka 2010). För att mäta effekterna av Våga vittna genomfördes bland annat enkätundersökningar före och efter projektet. Dessa visar bland annat att projektet givit ungdomarna mer kunskap om rättsväsendet, att fler vet vart de ska vända sig vid utsatthet för brott och att fler är beredda att anmäla brott som uppfattas som mindre allvarliga. Dessutom framgår från skolpersonal att skolan gjort polisanmälningar som de troligtvis inte skulle ha gjort, om det inte hade varit för projektet (Brå Kungsbacka 2010).

En intervjuperson som tidigare arbetat med Våga vittna, lyfter fram att projektet skulle kunna genomföras på nytt, men att materialet och filmen då skulle behöva uppdateras.

MOTVERKAR FRÅMST MEKANISMERNA: Ser inte handlingen som ett brott, Rädsla för hot och våld, Skam och skuld, Kontrollerad eller beroende av gärningspersonen, Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen, Löser problemet inom en annan struktur.

Föreläsningar

Ett exempel på en kunskapshöjande åtgärd är föreläsningar om olika typer av brott, ofta på initiativ av ideella aktörer, som hålls för ungdomar i syfte att synliggöra de attityder som finns i klassrummet och därmed möjliggöra en förändring. Föreläsningar och diskussioner om exempelvis våld, hedersrelaterat våld och sexualbrott kan både förebygga brott och motverka flera tystnadsmekanismer, inte minst skuld och skam. Att prata om hur man ska bemöta och stödja en kompis som utsatts för brott, för att inte klandra offret, är av vikt för att minska avståndet till rättsväsendet.

MOTVERKAR FRÅMST MEKANISMERNA: Ser inte handlingen som ett brott, Skam och skuld, Kontrollerad eller beroende av gärningspersonen, Löser problemet inom en annan struktur.

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Relationsvåld,
Brott inom en
hederskontext.

Återkommande diskussioner

När det gäller organisationers utsatthet för korruption illustrerar våra intervjuer att medarbetare inte alltid själva är medvetna om att de agerat felaktigt, genom att exempelvis ha tagit emot en gåva eller ha tagit ovidkommande hänsyn när ett kontrollobjekt väljs ut. I vissa organisationer som vi stött på i datainsamlingen finns tillåtande attityder till exempelvis korruption, oseriösa underentreprenörer eller svart arbetskraft. I en tidigare studie om att förebygga otillåten påverkan framhålls vikten av att förbereda medarbetare på de risker som finns i arbetet, genom exempelvis utbildningar och återkommande diskussioner i arbetsgruppen (Brå 2017).

För att öka kunskapen och börja prata om olika utmanande situationer finns flera metoder, som att låta chefer och medarbetare träna sig i att hantera olika situationer som kan uppkomma i arbetet. Intervjupersoner som arbetar med etiska frågor inom organisationer betonar vikten av utbildningar, rollspel och diskussioner, till exempel i ämnen som rör intressekonflikter, korruption, jäv eller rätt och fel vad gäller resor eller gåvor (se Wright 2010, Kääriäinen m.fl. 2008, Brå 2014:4, Brytting, Minogue och Morino 2011). Samtidigt framhålls att kunskapen generellt sett blivit bättre om diverse etiska frågor under de senaste 20–30 åren. Detta eftersom svåra frågor, som exempelvis korruption, har lyfts upp på agendan av exempelvis lagstiftaren, myndigheter och branschorganisationer, vilket beskrivs ha förbättrat kunskapsnivån bland medarbetare och chefer.

Ett sätt att lyfta frågor kan vara att använda kort som tar upp svåra dilemman som är relevanta för arbetsplatsen (Brå 2017). En organisation har exempelvis diskussionsfrågor med tillhörande svar färdiga inför det obligatoriska mötet som hålls av en chef eller annan samtalsledare. Sådana etikdiskussioner beskrivs, av intervjupersonerna, ha lett till en attitydförändring inom deras organisationer, bland annat genom att de får in anmälningar i dag som de inte fick för några år sedan, eftersom ”de inte alls hade vågat [då]”. Material till etikdiskussioner finns att hämta på Statskontorets webbplats, i dilemmabanken. Information finns också att hämta på webbplatsen för Institutet mot mutor, i kunskapsbanken.

En ytterligare åtgärd som framkommer i materialet för att motverka tystnad inom organisationen är att införa så kallade etiska coacher. Det innebär att medarbetare kan vända sig till dem när de känner sig tveksamma inför olika beslut som rör svåra dilemman. Därtill framhålls av referensgruppen att ekonomisk belöning för etiskt korrekt agerande, kan uppmuntra chefer och medarbetare att göra rätt. Det kan även vara ett sätt att styra och marknadsföra sin organisation som en schysst verksamhet. Att sätta ljus på olika brottstyper och synlig-

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Brott mot
och inom
organisa-
tioner.

göra att de kan förekomma inom organisationen, skulle kunna generera fler incidentrapporter och polisanmälningar (Bundeskriminalamt 2015, Brytting, Minogue och Morino 2011). Det gör det också svårare för personer som agerat fel att hävda att de inte visste eller förstod problematiken. Vissa organisationer använder uppkomna skandaler till att informera om allvaret (påföljden) och gällande regler (Brå 2014:4).

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Ser inte handlingen som ett brott, Rädsla för hot och våld, Skam och skuld, Oro för dåligt rykte och skadat varumärke, Egen vinning och fördelar med brottsligheten.

Motiverande åtgärder på individuell nivå

Ibland är avståndet till rättsväsendet långt, och det händer att brottsoffer eller vittnen inte vill anmäla brottet, eller tar tillbaka redan lämnade uppgifter. Motiverande samtal som uppmuntrar till rapportering är i vissa fall betydelsefulla för att försöka få drabbade, eller deras anhöriga, att anmäla brott. I detta avsnitt diskuteras vikten av *ambivalensutforskning* och *stödnätverkens* roll.

Ambivalensutforskning

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Relationsvåld,
Brott inom en
hederskontext.

I intervjuerna framgår att de som utsätts för relations- och hedersrelaterat våld kan leva med ambivalenta känslor gentemot gärningspersonen, och uppleva både för- och nackdelar med att vara kvar i relationen eller att lämna den, att polisanmäla eller inte. Detta eftersom relationen också har goda sidor.

Några intervjupersoner som möter brottsoffer, till exempel på kvinnojourer, inom kommuner eller på ungdomsmottagningar, lyfter fram motiverande samtal (*motivational interviewing*, MI) som ett verktyg för att minska ambivalensen hos drabbade.

MI utvecklades under 1980- och 1990-talet av psykologerna William F. Miller och Stephen Rollnick (www.socialstyrelsen.se). Det är en samtalsmetod som används i rådgivning och behandling, för att främja motivation och beteendeförändring, och har visat sig vara till hjälp för personer vid olika förändringar i livet. Metoden är evidensbaserad, med ett stort antal randomiserade och kontrollerade studier samt metaanalyser bakom sig (Andersson m.fl. 2015, Larsson Tholén 2016). Bland annat har en systematisk kunskapsammansättning

presenterat vetenskaplig evidens för MI (Larsson Tholén 2016). Ett fåtal studier har dessutom gjorts där man har kopplat samman MI och våldsutsatthet. Resultatet ger en indikation på att MI-insatser för våldsutsatta har potential att öka förändringsbenägenheten (Andersson m.fl. 2015).

Att känna ambivalens betraktas som naturligt, och någonting som bör respekteras av samtalsledaren. Det anses vidare vara kontraproduktivt att som samtalsledare försöka minska en persons ambivalens genom att argumentera för det ena alternativet. I stället bör fokus ligga på att hjälpa individen att utforska sin ambivalens, och vad en förändring kan innebära. En viktig utgångspunkt inom MI är att ta hänsyn till vad individen vill förändra, och inte förutsätta att det handlar om en förändring som utifrån sett kan framstå som uppenbar (Andersson m.fl. 2015).

Ett exempel på MI som nämns av intervjupersoner som arbetar med unga brottsoffer, är fall när de drabbade tvekar eller känner sig kluvna inför att polisanmäla ett brott som de utsatts för eller bevittnat. I samtalen kan de drabbade få hjälp att uppmärksamma både för- och nackdelar som en polisanmälan skulle innebära, och eventuellt öppna upp för andra perspektiv. I förlängningen kan samtalet bidra till att den drabbade uppnår en minskad ambivalens, och kommer fram till ett väl grundat beslut om en eventuell polisanmälan.

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Skam och skuld, Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen, Egen vinning och fördelar med brottsligheten, Anmälan ger inget (önskat) resultat.

Stödnätverkens roll

Andra personer, som släkt och vänner, kan ha betydelse för kvinnors beslut att polisanmäla relationsvåld. Det framgår av både denna och tidigare studier (se exempelvis Ekström 2011, Patterson och Campbell 2010, Hydén 2015).

I en vetenskaplig artikel från USA, där intervjuer genomförts med 20 kvinnliga brottsoffer som polisanmält våldtäkt, framhålls det sociala stödnätverkets viktiga roll för anmälan (Patterson och Campbell 2010). Artikeln identifierade tre huvudorsaker till att våldtäktsoffer initialt rapporterade brottet till polisen, vilka var i förebyggande syfte (av framtida våld), på uppmuntran (av stödnätverket) och att de inte hade något val (eftersom någon annan rapporterade händelsen utan deras samtycke).

Drabbade i den ”uppmuntrade” gruppen hade generellt sett en stor oro över att polisen inte skulle tro dem. I genomsnitt kontaktade de två till tre andra personer som stöd, innan de kontaktade polisen. Dessa personer trodde på dem och erbjöd

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Relationsvåld,
Brott inom en
hederskontext.

emotionellt stöd, validerade händelsen som våldtäkt och uppmuntrade dem att rapportera. De drabbade i denna grupp rapporterade generellt sett våldtäkten till polisen inom 24 timmar efter att den inträffat. Ett stödnätverk tycks alltså fungera som en bro mellan utsatta och rättsväsendet.

Stödnätverket kan dock medverka till att klandra offret, vilket kan leda till att den drabbade skuldbelägger sig själv, ifrågasätter om händelsen kvalificerar sig som våldtäkt, och inte söker hjälp från samhället och rättsväsendet. Liknande resultat angående stödnätverk framgår i denna studie (se vidare avsnittet *Bemötande förstärker skuld och skam*).

I ärendena och från referensgruppen ges även exempel på att stödnätverket ibland försökt förhindra polisanmälan eller medverkan i utredningen. Det kan bland annat handla om föräldrar som känner osäkerhet och rädsla inför sitt barns medverkan, och därför vill skydda barnet.

Även lärare, kuratorer och ideella aktörer är betydelsefulla för att motivera unga, särskilt när stödet från släkt och vänner sviktar eller helt uteblir (se vidare avsnitten *Stödjande och informativa funktioner* och *Föreläsningar*).

MOTVERKAR FRÅMST MEKANISMERNA: Ser inte handlingen som ett brott, Rädsla för hot och våld, Skam och skuld, Kontrollerad eller beroende av gärningspersonen, Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen, Bristande förtroende för polisen.

Motiverande åtgärder på generell nivå

För att brott ska kunna upptäckas inom organisationer är det centralt med uppmuntrande attityder till rapportering och befintlig teknik. I detta avsnitt diskuteras vikten av *god rapporteringskultur*.

God rapporteringskultur inom organisationer

För att kunna agera mot oönskade händelser är organisationerna beroende av att medarbetare rapporterar in risker, tillbud och incidenter (jfr Arbetsmiljöverket 2012:12, Brå 2017), inklusive oegentligheter och misstänkta brott.

Som framgår av resultaten är en uppenbar risk med tysta organisationskulturer att ledningen blir blind för allvarliga risker som finns i verksamheten. I en väldigt utsatt verksamhet finns risken att medarbetare slutar rapportera, eftersom de vant sig vid situationen. Utan rapporter blir det svårt att sätta in förebyggande och motverkande åtgärder (Brå 2017).

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Brott mot
och inom
organisationer.

Att organisationer har ett rapporteringssystem är en grundförutsättning för att försöka motivera medarbetare att rapportera in misstänkta brott (Wright 2010, jfr Brytting, Minogue och Morino 2011). Rapporterna innebär att kunskapen om en händelse inte blir kvar lokalt, hos brottsoffret eller vittnet, utan sprids till andra i organisationen och därmed kommer till ledningens, liksom personal- och säkerhetsfunktionernas, kännedom. Dessutom visar en tysk studie på ett samband mellan interna system och viljan att samarbeta med rättsväsendet (Bundeskriminalamt 2015).

För att motivera till rapportering framhåller intervjupersoner betydelsen av ledningens reaktion och agerande, det vill säga att de tar händelserna på allvar, granskar problemet och i ett tidigt skede vågar erkänna eventuella brister. Genom att ledningen visar handlingskraft kan allvarliga fel, som hanteras i ett tidigt skede, hindras från att växa. Attityder som skuldbelägger den drabbade, riskerar däremot att få medarbetare att dölja sin utsatthet. Det kan leda till att nya händelser inte rapporteras (se Brå 2017).

Med andra ord är det centralt att organisationen har system som kan fånga upp misstänkta brott på arbetsplatsen och en motiverande attityd till rapportering, vilket kan lägga grunden för ett klimat där man talar om brott och utsatthet.

Ledningen är viktiga förebilder

Ledningen sätter tonen i en organisation, och deras agerande har stor betydelse. I likhet med tidigare studier lyfter intervjupersoner fram att chefer både är viktiga förebilder och har mandat att i sin roll som chef stävja negativa beteenden och främja positiva (Arbetsmiljöverket 2011:7, Brå 2014:4, Brå 2017, Brytting 2013).

En chefsattityd som anses motivera till förändring är att ”älska avvikelser” och snarare se dessa som utmaningar i stället för hot. Med ett sådant avdramatiserat förhållningssätt till ”problem” visar ledningen att oönskade händelser är något man pratar om, och inte räds att ta tag i. En intervjuperson som arbetar inom bank- och finansbranschen ger ett exempel på vad som kan känneteckna en god kultur:

Det man kallar för högt i tak, där alla får synas och höras och man tar till vara på allas erfarenheter och man fångar upp att någon enskild handläggare har en jättebra idé hur man ska motverka den här typen av penningtvätt och tar till vara på det och implementerar i hela organisationen. I den typen av verksamheter ser man det som en stöttning [för organisationens utveckling].

Skapa en kultur som främjar kritik

I likhet med tidigare forskning ger många intervjupersoner flera exempel på låg rapporteringsgrad som kan försvåra att fel, oegentligheter och brott kommer upp till ytan i organisationer (jfr Brå 2014:4, Jones och Kelly 2014). Det kan vara svårt att synliggöra brott när ledningen signalerar att ”brott förekommer inte här, bland någon av oss” eller när kritik tystas ner av kolleger och chefer, med normer som att man ska ”sköta sig själv” och ”inte ifrågasätta”. Av resultatet framgår att medarbetare som lyfter fram misstänkta brott i tysta organisationskulturer kan drabbas av repressalier, vilket i sin tur kan sprida oro till kollegor. Sådana miljöer, med svagt ledarskap och där ingen vågar prata och ta tag i problemen, beskrivs vara en förutsättning för tystnadskulturer.

Andra intervjupersoner har arbetat med kulturförändring, och förundras över att de tas in och att ledningen beklagar att ingen har vänt sig till dem. De menar att man som ledning då bör fråga sig varför man inte får information, och uttryckligen börja efterfråga den.

Rapporteringssystem kringgår de som vill tysta

Om kulturen på arbetsplatsen gör det svårt att prata om brott, kan ett visseblåarsystem eller liknande fungera som en sista utväg för att larma (se Gobert och Punch 2000). Det är ett sätt att kunna kringgå mellanchefer och ledning som inte vill se problemen, och utgör ett verktyg för medarbetare och mellanchefer som riskerar att tystas på väg upp i organisationen. Samtidigt som det möjliggör rapporter om allvarliga missförhållanden, ska man vara medveten om att det också kan komma in rapporter som syftar till att misskreditera medarbetare och chefer. Det måste finnas en beredskap att hantera alla typer av rapporter på ett rättssäkert sätt.

Flera intervjupersoner som hanterar visseblåarsystem framhåller att formulär på organisationens webbplats kan möjliggöra att tystnaden bryts och att information om oegentligheter kommer fram. Både medarbetare, inom organisationen, och externa leverantörer och underentreprenörer kan då rapportera i systemet. Systemet kan vara uppbyggt så att det går att fortsätta kommunikationen med de anonyma visseblåsarna, att det finns möjlighet för dem att inkludera filer med bevisning samt att formulären även finns på andra språk än svenska. Vissa rapporteringssystem läggs dessutom ut på externa aktörer, för att medarbetare ska känna sig trygga och motiverade att anmäla anonymt till någon annan än till den egna arbetsgivaren. Ett brittiskt exempel är Public concern at work, som är en ideell aktör som tar emot anonyma vittnesmål om allvarliga missförhållanden, som mutbrott. En sådan extern organisation

arbetar upp specialistkunskap, och har större möjlighet att säkerställa visselblåsarnas anonymitet. I Sverige finns exempelvis Fair Play Bygg som är ett projekt som drivs av en lokal branschorganisation och arbetstagarorganisation, för att uppmärksamma och utreda indikationer på brott i byggbranschen. De lämnar i sin tur information direkt till myndigheterna (Fair Play Bygg 2018).

Nya ögon kan starta en kulturförändring

Ibland är ledningen eller vissa delar av organisationen omedvetna om vilka problem som finns på arbetsplatsen (se även Brå 2014:4). Ett uppvaknande om problemens existens kan ske i och med att nya medarbetare eller chefer reagerar på händelser som erfarna inte längre reflekterar över. På så vis kan de nyanställdas reaktioner på misstänkta brott leda till att problemen lyfts upp på agendan och kommer till ledningens kännedom. En intervjuperson betonar dock att det kan krävas mod för att som nyanställd våga påtala misstankar om brott. Intervjupersonen nämner att den nyanställda egentligen har tre alternativ att ta ställning till: att påtala bristerna (vilket få troligen gör), att lämna arbetsplatsen (för att man inte accepterar det som sker) eller att ”åka med” (det vill säga vara tyst och acceptera situationen).

Det gäller därför att vara lyhörd för och belöna signaler från nyanställda. En institutionaliserad form, som kräver en mogen organisation, är omvänt mentorskap som innebär att nyanställda är mentorer för erfarna chefer. På så sätt kommer de nya upptäckterna till mer erfarna beslutsfattares kännedom (Larsson och Persson 2014).

Rutten kultur kräver en omorganisation

Visselblåsarsystem och rapporteringssystem förutsätter, som framgått ovan, att det finns någon som tar emot rapporterna och agerar. Ibland beskrivs kulturen dock vara så rutten att det krävs en hel omorganisation för att förändra den. En sådan kulturförändring kan starta med att en chef med mandat att fatta svåra beslut agerar på arbetsplatsen. Intervjupersoner liknar funktionen vid en typ av ”städant” som ”rör om” i organisationen, vilket kan innebära att på sakliga grunder avskeda personer som agerat i strid med regelverk. Till detta kommer att vid brott inleda rättsliga processer.

Några intervjupersoner har utfört sådana städåtgärder på konsultbasis. De betonar att det kan vara skönt att själv ha en annan arbetsgivare med förstående kollegor och stöd. Städrollen genererar sällan tacksamhet i den dagliga verksamheten där den bedrivs, eftersom strukturer bryts upp och situationen kan uppfattas som oklar och osäker, även bland de medarbetare som organisationen vill ha kvar.

En person som arbetar med kontroll i en offentlig verksamhet beskriver att nya chefer oftare har en öppen attityd och lättare kan förändra kulturen och främja anmälningsbenägenheten:

Det är absolut lättast, för att då har man ingen egen prestige. Men det här var en gammal chef som bara själv är väldigt nyfiken och tyckte det var väldigt intressant med utredningar, och då spelade det ingen roll. Han var helt öppen med att ”nej men vi har inte följt upp, gud vad spännande att göra någonting! Oj, hur funkar det med en polisanmälan, vad händer då? Åh, vad kul! Oj, expertvittne, jättekul!”. Han tog väl samma perspektiv också, att det ska gå rätt och riktigt till.

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Ser inte handlingen som ett brott, Skam och skuld, Oro för dåligt rykte och skadat varumärke, Egen vinning och fördelar med brottsligheten.

Säkerhets- och kvalitetshöjande åtgärder på individuell nivå

Undersökningen visar att brister i rättsväsendets förmåga att skapa säkerhet och trygghet kan leda till en ovilja att medverka i brottsutredningar. Likaså om utredningstiden uppfattas som orimligt lång. I detta avsnitt diskuteras vikten av *tekniska lösningar i domstolen* och att *förbereda målsägare och vittnen på rättegångssituationen* samt att man ger brottsoffer och vittnen *realistiska förväntningar* på rättsprocessen.

Tekniska lösningar i domstolen

I tingsrätternas brukarundersökningar beskrivs upplevelsen av trygghet i samband med vistelsen i domstolen vara betydelsefull. Upplevelsen av otrygghet beror exempelvis på obehag av att inte veta vilka som sitter och väntar utanför salen, att riskera represalier, att sitta nära andra parter i målet och att sitta på ett sådant sätt att man ser åhörare (Göteborgs tingsrätt 2008, refererad i Brå 2013:11, Domstolsverket 2014:1). För att motverka att brottsoffer och vittnen möter den tilltalade i rättssalen kan domstolen besluta om medhörning eller medverkan via telefon- och videolänk.

En medlem i referensgruppen beskriver att det kan vara av vikt för brottsoffer och vittnen att komma till rätten och se gärningspersonen, eftersom uppfattningen om exempelvis gärningspersonens skrämsekäpital kan ändras när personen sitter där ”ynklig”, utan sina kompisar.

PRIMÄRT FOKUS-OMRÅDE: Relationsvåld, Brott inom en hederskontext, Kriminella nätverk, Brott i socialt utsatta områden.

Medhörning

Om någon part eller vittne som ska delta i förhandlingen inte bör vara med i förhandlingssalen, finns det möjlighet till medhörning. Det innebär att ljudet, och i vissa fall även bilden från förhandlingssalen, hörs och syns i ett närliggande samtalsrum eller rum för frihetsberövad. Det går att skicka ljud och bild till flera rum samtidigt (Domstolsverket 2016).

I likhet med tidigare studier (Domstolsverket 2014:1, Brå 2016:8), beskrivs medhörning av flera intervjupersoner som en uppskattad åtgärd. Dels för att skilja parterna åt under huvudförhandlingen (Brå 2016:8), dels för att underlätta för målsägare eller vittnen att fritt berätta vad som hänt (Brå 2013:11). Rätten bestämmer när och hur medhörning ska användas (Domstolsverket 2016).

Genom medhörning, som vanligtvis beslutas av rättsens ordförande på plats vid huvudförhandlingen, slipper ofta parterna möta varandra. I vissa fall har gärningspersonen och vittnet inte sett varandra tidigare, och denna anonymitet till utseendet (namnet skrivs ju vanligtvis in i domen) beskrivs vittnet värna om även efter huvudförhandlingen. Det finns dock berättelser om att domare vill att parterna ska gå in i rättssalen och där diskutera medhörning, vilket medför att de ser varandra. Ett förfarande beskrivs dock vara att ordföranden förvarnar om det troliga beslutet per telefon till åklagare och målsägandebiträde (vilket inte alla drabbade har), och att de sedan löser det formella på plats. En vittnesstödjare framhåller att det underlättar för vittnen och målsägare när beslutet fattas i förväg, för att minska känslan av ovisshet och rädsla.

Det framgår dock i ett ärende att en gärningsperson filmat ett vittnesmål från medhörningsrummet i samband med huvudförhandlingen och spridit materialet vidare.

Fotografering under rättegångar har varit förbjudet sedan rättegångsbalken infördes. Om någon bryter mot fotograferingsförbudet finns det däremot inte något förbud mot att sprida bilden, trots att fotograferingen var otillåten och bilden alltså tillkommit genom brott. Justitiedepartementet har därför tagit fram ett förslag som innebär att *spridning* av bilder från rättegångar ska kriminaliseras (Ds 2019:10). Syftet är att vittnen och målsägare ska känna sig trygga i domstolen, och fritt och sanningsenligt kunna lämna sina berättelser utan att känna sig störda eller utsatta för påtryckningar. Enligt förslaget ska straffskalan omfatta böter och fängelse i högst 6 månader. Lagändringarna föreslås träda ikraft den 1 juli 2020.

Telefon- eller videolänk

Genom telefon- eller videolänk kan målsägare och vittnen delta i andra domstolar än där huvudförhandlingen äger rum (jfr Domstolsverket 2016). Deltagandet räknas som att personen inställt sig.

Intervjuade domare och poliser lyfter fram den tekniska möjligheten att närvara via länk på annan ort, i fall där det finns risk för påverkansförsök, exempelvis vid grova brott. En kvinna som vittnat i tingsrätt beskriver sin medverkan via länk så här:

Jag tycker att det är jobbigt att vara i rätten, men det funkar bra ändå, speciellt att vara med på länk. Jag slipper se personen. Det är skönt att slippa vara i samma sal som honom. Jag hade fått beslut innan jag kom till rätten angående medverkan via länk, vilket innebär att jag slapp andas samma luft som gärningspersonen.

Säkerheten i domstolarna kan således utvecklas ytterligare, genom möjligheterna till telefon-, videolänk och medhörning, och på så sätt värna om tryggheten för den drabbade (jfr Domstolsverket 2014:1), vilket i sin tur kan bidra till att personer vågar tala mer fritt om sina upplevelser. Dessutom kan de tekniska möjligheterna spara domstolarnas resurser.

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Rädsla för hot och våld, Kontrollerad eller beroende av gärningspersonen, Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen, Bristande förtroende för polisen.

Förbered målsägare och vittnen på rättegångssituationen

PRIMÄRT FOKUS-OMRÅDE: Relationsvåld, Brott inom en hederskontext, Kriminella nätverk, Brott i socialt utsatta områden, Brott mot och inom organisationer.

Det ligger i domstolens intresse att skapa goda förutsättningar för målsägare och vittnen att kunna lämna sina berättelser. En tidigare studie om bemötande i domstol innehåller intervjuer med 45 målsägare, vittnen och tilltalade (Brå 2013:11). De intervjuade vittnena upplevde överlag att bemötandet från målsägares och tilltalades juridiska ombud samt åklagare varit positivt. Några menade att ombuden varit hjälpsamma, koncisa och korrekta. Några vittnen hade dock en negativ upplevelse av ett eller båda ombuden. Målsägarna var vanligen mer negativa till motpartens ombud. Man upplevde bland annat dessa som aggressiva, otrevliga och ifrågasättande. Av studien framgår att de som upplevde negativt bemötande också uppgav att det haft negativa konsekvenser för deras förmåga att berätta (Brå 2013:11).

Sett ur ett längre tidsperspektiv menar intervjupersoner att det har blivit mer ordning vid huvudförhandlingarna, och att stämningen i rättssalen till viss del har förbättrats. Juristernas bemötande förklaras som en del i förändringen, genom att de inte använder ett juridiskt språk i så stor utsträckning, utan

ställer sina frågor på ett sätt som många kan förstå. Samtidigt framkommer det även i denna undersökning berättelser om rättegångar, med krävande förhör av pressande försvarsadvokater. I åklagarenkäten skildrar en åklagare en viss advokats arbetsmetod på följande sätt:

[Det] handlar om en mycket offensiv advokat, som jobbar på ett sätt som enligt min mening gränsar till det otillåtna.

Ibland handlar det om stora brottmål med ett stort antal misstänkta, som alla har varsin försvarsadvokat. En domare beskriver hur denne hanterar förhörssituationer som kan upplevas som påfrestande för vittnen under huvudförhandlingen:

Sedan kan det ju komma en, två, tre, fyra, fem advokater som ställer samma frågor fem gånger till, "är du verkligen säker på det du såg?". Det skapar ju viss irritation: "jag har ju sagt, jag har ju berättat, sluta nu, är ni dumma eller?". Det blir ju reaktionen hos ett vittne. Så jag får ibland försöka säga att nu är det deras [advokaternas] skyldighet att ställa ytterligare kontrollfrågor och det kan bli samma frågor igen, det får du så att säga tåla, det är för att vi verkligen ska vara säkra på att vi har förstått din berättelse.

Därför är det av vikt att förbereda målsägare och vittnen på att sådana situationer kan förekomma. Exempelvis beskrivs målsägandebiträden och vittnesstödjare vara betydelsefulla när det gäller att förmedla denna typ av information (se vidare avsnitten *Målsägandebiträde* och *Vittnesstödjare*). Det kan exempelvis ske genom att de informerar om försvarsadvokaternas roll i huvudförhandlingarna. En ökad förberedelse och förståelse tar ju givetvis inte bort det faktum att försvarsadvokaternas ton ändå kan upplevas som negativ, men det kan enligt intervjupersoner leda till en minskad stress och oro inför huvudförhandlingen. Goda förberedelser och ökad förståelse skulle således kunna motverka tystnad från målsägare och vittnen, bidra till en högre effektivitet och ge domstolen bättre underlag till beslut.

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Bristande förtroende för polisen, Okunskap om rättsprocessen.

Korta ner utredningstiderna

Konsekvenser av långa handläggningstider hos rättsväsendet är ett ämne som flera tidigare undersökningar tar upp (Brå 2013:11, Brå 2015:11, Brå 2016:8, SOU 2017:7). Långa handläggningstider kan inverka negativt både på viljan hos målsägare och vittnen att medverka och på domstolarnas möjligheter att lagföra brotten. Exempelvis kan vittnen hinna glömma viktiga detaljer, och misstänkta kan hinna enas om en gemensam historia (Brå 2015:11). En utdragen rättsprocess kan också innebära att brottsoffer efter ett tag känner att de inte orkar med ytterligare

PRIMÄRT FOKUS-OMRÅDE: Relationsvåld, Brott inom en hederskontext, Kriminella nätverk, Brott i socialt utsatta områden, Brott mot och inom organisationer.

påminnelser om det som hände. Målsägare som behövt uppleva en långdragen rättsprocess kan senare bestämma sig för att inte medverka igen, om de utsätts för brott någon mera gång (Brå 2016:8). De långa handläggningstiderna och bristen på återkoppling kan även förstärka en känsla av vanmakt inför rätten (Brå 2013:11).

Utifrån ett effektivitetsperspektiv tycks långa handläggningstider minska rättsväsendets möjligheter att klara upp brottet, bland annat eftersom möjligheterna att åstadkomma tillräckligt god stödbewisning minskar med tiden (Brå 2015:11). När processen drar ut på tiden blir också straffen mildare (SOU 2017:7). En snabbare rättsprocess kan minska de negativa konsekvenserna i den aktuella utredningen (Brå 2016:8) och öka chansen att målsägaren deltar i utredningen (Brå 2019:9).

Inom Polismyndigheten, Åklagarmyndigheten, Rättsmedicinalverket, Kriminalvården, Domstolsverket, Attunda tingsrätt och Solna tingsrätt pågår en försöksverksamhet om snabbförfarande i brottmål. Försöket omfattar mängdbrott av enkel beskaffenhet som begåtts inom Rinkeby, Solna och Täby lokalpolisområden. Försöket syftar till att i ett första steg kunna utreda och lagföra brott inom cirka tio veckor, och i ett andra steg inom cirka två till sex veckor utan att äventyra rättssäkerhet och kvalitet. Försöket utvärderas av Brå (se Brå 2019). Detta och liknande försök är viktiga inte enbart för att effektivisera, öka kvaliteten i utredningarna och utveckla rättsprocessen, utan har också stor betydelse för att motverka tystnadsmekanismer.

Tid för personupplärade brott efter utvalda brottskategorier

Utifrån tidigare forskning redovisas här nedan olika handläggningstider i rättsväsendet samt betydelsen av att ge drabbade realistiska förväntningar på rättsprocessen. I Brås statistikdatabas går det att ta fram tabeller för handlagda brott efter anmälningssår. Vi har valt att redovisa några brottstyper som närmast svarar mot studiens fokusområden. Statistiken i tabellen avser personupplärade brott, för perioden från polisanmälan till beslut från åklagare.¹³ Termen ”personupplärade” innebär att en person bundits till brottet genom att åtal har väckts, strafföreläggande har utfärdats eller åtalsunderlåtelse har meddelats (Brå 2013).

¹³ Personupplärade brott innehåller i tabellen främst åtalsbeslut, men även strafföreläggande och åtalsunderlåtelse. För de brottstyper som redovisas är det dock relativt få strafförelägganden och åtalsunderlåtelser i jämförelse med antalet åtal.

TABELL 12. Antal personuppljade brott 2018, fördelat andelsvis efter det år då de anmäldes.

PERSONUPPKLARADE BROTT					
	Totalt antal	Därav anmälda			
		2018	2017	2016	2016 och tidigare år
		Procent	Procent	Procent	Procent
Grov kvinnofrids- kränkning (4 a §)	303	69	27	4	5
Bedrägeri inkl. grovt bedrägligt beteende (1–3 §)	11 640	38	41	13	21
Utpressning (4 §)	481	56	26	3	18
Misshandel inkl. grov, ej med dödlig utgång (5, 6 §)	9 407	52	42	5	6
Olaga hot (5 §)	5 107	54	41	5	5
Ofredande (7 §)	1 738	45	51	4	4
Förskingring, grov förskingring, undan- dräkt (1–3 §)	462	9	57	28	33
Bedrägeri med hjälp av s.k. bluffaktura	70	21	31	39	47
Övergripping i rättssak (10 §)	696	66	32	2	2

Källa: Brå (kriminalstatistiken)

Tabellen illustrerar att 69 procent av de grova kvinnofrids-
kränkningssbrotten anmäldes och personuppljades 2018.
Av dessa personuppljades brott var 5 procent anmälda 2016
eller tidigare. Av brottet bedrägeri med hjälp av s.k. bluffaktura,
som personuppljades 2018, var 47 procent anmälda 2016
eller tidigare.

Rättsväsendet skulle kunna delge målsägaren sådan infor-
mation i större utsträckning, vilket skulle kunna bidra till
realistiska förväntningar på hur lång tid det eventuellt kan ta
från polisanmälan till personuppljaring.

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Ser inte handlingen som ett brott,
Rädsla för hot och våld, Oro för dåligt rykte och skadat varumärke, Kontrol-
lerad eller beroende av gärningspersonen, Bristande förtroende för polisen,
Anmälan ger inget (önskat) resultat, Okunskap om rättsprocessen.

Ge realistiska förväntningar

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Relationsvåld,
Brott inom
en heders-
kontext, Krimi-
nella nätverk,
Brott i socialt
utsatta om-
råden, Brott
mot och inom
organisa-
tioner.

I vissa fall handlar det om att brottsoffers och vittnens förväntningar på den egna rättsprocessen ändå inte överensstämmer med verkligheten (Brå 2016:8, Brå 2019:9). I de fall processen riskerar att bli utdragen är det därför centralt att de drabbade får information om detta, exempelvis genom att rättsväsendet upplyser om ungefärlig handläggningstid för det aktuella ärendet. Ett sådant förfarande kan bidra till att man får realistiska förväntningar på rättsprocessen och en minskad känsla av vanmakt (jfr Brå 2013:11).

I detta ingår även god kommunikation och service. Något som inte sker i dag, men som medlemmar av referensgruppen efterfrågar, är att domstolarna inför huvudförhandlingen skickar ut en sms-påminnelse, till brottsoffer och vittnen, om att de ska inställa sig i domstolen. Ytterligare en serviceåtgärd på temat handlar om att i samband med rättegången informera deltagarna om hur långa pauserna vid huvudförhandlingen kommer att vara, eftersom dessa kan variera. Det kan låta som småsaker, men sammantaget kan det skapa en bild av att rättsväsendet tar hand om brottsoffret eller vittnet.

Att få information och uppdateringar om hur det går i ärendet skulle kunna bidra till att drabbade kan hantera längre utredningstider. Som en konkret åtgärd för att möta drabbades behov, nämner intervjupersoner att man kan införa en ny roll i anslutning till rättsprocessen. Det är en polis med kontaktansvar för en specifik målsägare, som både håller förhör och är behjälplig för de frågor som den drabbade har i utredningen. En liknande lösning har föreslagits i en tidigare studie (Brå 2016:8). I den föreslog intervjuade poliser att pensionerade utredare kunde anställas som en resurs på polisstationen, för att besvara frågor från oroliga målsägare som har behov av mer information än vad utredaren i ärendet för tillfället kan ge. Det avlastar rimligen utredarna och åklagarna, som i dag kan bli avbrutna av återkommande frågor.

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Skam och skuld, Bristande förtroende för polisen, Anmälan ger inget (önskat) resultat, Okunskap om rättsprocessen.

Bevisäkra och hänvisa till tidigare lämnade uppgifter

Långa handläggningstider i rättsväsendet är ett tema som återkommer i intervjuerna i denna undersökning, liksom i tidigare studier. Ibland beskrivs det ta 1–2 år från själva polisanmälan till domstolsprocessen. Konsekvensen kan då bli att brottsoffer och vittnen vid huvudförhandlingen inte längre minns vissa händelser från brottstillfället. Minnena kan vara fragmentariska eller ha bleknat med tiden, vilket kan göra det svårt att svara på frågor i huvudförhandlingen.

En intervjuad polis menar att det gäller för brottsoffer och vittnen att vara bestämda i rätten, och hänvisa till anteckningar de förhoppningsvis gjort i nära anslutning till brottstillfället. Enligt intervjupersonen gäller det att besvara advokatens frågor på ett säkert sätt och inte med ord som ”det var nog så” eller ”hur var det nu?”, utan att hänvisa till det som är antecknat. En vittnesstödjare förklarar att man kan svara att ”om jag sa så vid det tillfället [i polisförhör] då var det så, men jag kommer inte ihåg det i dag. Men det är ju nedskrivet den dagen det hände”. Genom att uttrycka sig på det sättet kan det öppna upp för åklagaren att få läsa upp förhörsцитat från förundersökningen.

För att öka bevisvärdet när rättsprocessen tar lång tid är det centralt att anteckna så detaljerat som möjligt var och när brottet inträffade, hur det gick till och andra omständigheter. Därtill är det värdefullt att spara dokumentation på eventuella mejl, sms, brev, skärmdumpar och dylikt inför utredningen och huvudförhandlingen (Brå 2017) samt ta foton på skador och spara ljudfiler med hotfulla meddelanden. Som en specifik åtgärd skulle polisen, enligt en intervjuperson, vid det första förhöret kunna överlämna en form av checklista till den drabbade, som beskriver olika handlingar som i bevishänseende kan vara relevanta för brottsoffret att begära ut och ta med sig till nästa förhör. Det kan exempelvis handla om dokument som styrker skador eller kontaktuppgifter till personer som kan vittna om händelsen.

När det gäller bevis vid grova brott, som skjutningar i kriminella miljöer, menar intervjuade poliser att kameraövervakning kan ge viktig information för att bygga ett fall, till exempel exakt tidpunkt för brott och vilket fordon som kör från platsen. Därtill framhålls en vision om att det kan finnas fler kameror i till exempel vägkorsningar, för att kunna följa vart fordonet tar vägen. Denna bevisning anses av intervjupersoner kunna bidra till att fler brott kan klaras upp. Särskilt när brott sker i områden där ingen vågar prata med rättsväsendet.

Internationell forskning visar också att poliser med kroppsburna kameror kan säkra upp bevisning som är av stor betydelse vid relationsvåld (Owens, Mann och Mckenna 2014, Vigurs m.fl. 2016). Det blir svårare för brottsoffret att ta tillbaka

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Relationsvåld,
Brott inom
en heders-
kontext, Krimi-
nella nätverk,
Brott i socialt
utsatta om-
råden, Brott
mot och inom
organisa-
tioner.

uppgifter som lämnats på brottsplatsen när situationen finns inspelad. Vissa intervjuade poliser i en brittisk studie varnade dock för att åtala mot brottsoffrets vilja, eftersom det kunde leda till att brottsoffret kanske inte ringer polisen igen vid nästa brottstillfälle (Owens, Mann och Mckenna 2014).

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Ser inte handlingen som ett brott, Rädsla för hot och våld, Oro för dåligt rykte och skadat varumärke, Kontrollerad eller beroende av gärningspersonen, Bristande förtroende för polisen, Anmälan ger inget (önskat) resultat, Okunskap om rättsprocessen.

Säkerhets- och kvalitetshöjande åtgärder på generell nivå

I detta avsnitt presenteras säkerhets- och kvalitetshöjande åtgärder för rättsprocessen. Däribland redogörs för *domstolslokaler som främjar åtskildhet, större fokus på bevis från förundersökningen* samt *skydd för målsägare och vittnen*. Inom organisationerna handlar det dels om konkreta säkerhetshöjande åtgärder, såsom *skydd för medarbetare*, dels om kvalitetshöjande åtgärder såsom *sätt gränser och polisanmäl, var medveten om selektion och öka kunskapen om komplexa brott*.

Domstolslokaler som främjar åtskildhet

Domstolsverket har utfärdat en strategi med rekommendationer för domstolarnas arbete för perioden 2010–2020 (Domstolsverket 2010). Ett av målen är att lokalerna är säkra och uppfattas som trygga, vilket ska uppnås bland annat genom säkerhetshöjande åtgärder.

I en studie genomförd av Domstolsverket framgår vikten av att konstruera domstolsbyggnadens lokaler på ett skyddande sätt. Resultaten från deras intervjustudie med målsägare och vittnen visar bland annat att det upplevs besvärande att vänta på att förhandlingen ska börja tillsammans med andra parter (Domstolsverket 2014:1). På liknande sätt resonerar intervjupersoner i denna undersökning. Flera av dem påpekar att *”parterna möts”* och att *”målsägare och misstänkt går in i samma ingång”*. Detta problem gäller inte bara äldre domstolsbyggnader, utan även nya domstolar beskrivs byggas efter den gamla mallen.

För att öka viljan att vittna behöver domstolarna utformas på ett sätt som ökar säkerheten och tryggheten för målsägare och vittnen. *Åtskildhet* är ett ord som kan sammanfatta förslagen (jfr Domstolsverket 2014:1). Även tekniska lösningar kan vara

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Relationsvåld,
Brott inom
en heders-
kontext, Krimi-
nella nätverk.

av central vikt för att skapa en känsla av skydd för brottsoffer och vittnen (se vidare avsnitten *Medhörning* och *Telefon- eller videolänk*).

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Rädsla för hot och våld.

Större fokus på bevis från förundersökningen

Svensk straffrätt utgår från grundläggande principer om bland annat *muntlighet* och *omedelbarhet* i domstol. Behovet av en reform av brottmålsprocessen har varit känt sedan tidigare, och de nackdelar som nuvarande ordning medför behandlas bland annat i en statlig utredning om processrätt och stora brottmål (SOU 2017:7).

Omedelbarhetsprincipen innebär att det enda som får läggas till grund för domen är de bevisfakta som direkt iakttagits av domstolens ledamöter, eller de bevisfakta som domstolen genom dessa direkta iakttagelser indirekt kan konstatera. *Muntlighetsprincipen* innebär att all bevisning ska läggas fram muntligen vid huvudförhandlingen. Dessa principer innebär bland annat att berättelser som målsägare, vittnen och tilltalade lämnat under förundersökningen enbart får läggas fram inför domstolen om förhörspersonen också hörs i rätten, och då avviker från sina tidigare uppgifter (till exempel glömt eller tagit tillbaka uppgifter). Domstolarna lägger typiskt sett mycket liten vikt vid de uppgifter som lämnats i polisförhör, om förhörspersonen sedan berättar en annan version av händelseförloppet inför domstolen.

Mot bakgrund av systemets utformning finns det i svensk rätt starka incitament för en misstänkt att försöka påverka målsägare, vittnen och medmisstänkta att ta tillbaka eller ändra uppgifter som kan vara till nackdel för den misstänkte. Exempel på påverkansförsök inför rättsprocessen är något som tydligt framträder i svaren på åklagarenkäten och i ärendena om övergrepp i rättssak. Sådan påverkan kan minska risken för den misstänkta att fällas för brott. Av denna anledning är åklagare och polis till stor del beroende av att misstänkta häktas och beläggs med restriktioner (frihetsberövas och förbjuds att kontakta omvärlden).

Åklagare och domare i referensgruppen uttrycker en viss frustration med detta system. Det beskrivs som ett otidsenligt system, som gör det svårare att få fällande domar mot personer med skrämselfkapital. Flera intervjupersoner inom rättsväsendet framför att det i svensk rätt generellt sett läggs för lite vikt vid det som sägs under utredningen, och framhåller att det som sägs

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Brott inom
en heders-
kontext, Krimi-
nella nätverk.

under förundersökningen i många andra länder utgör bevismaterial som domstolen tar hänsyn till. En reform med utökade möjligheter att använda dokumenterade förhör som bevis i domstolarna skulle föra med sig flera förbättringar i brottmålsprocessen. Dessa handlar bland annat om minskad risk för hot mot förhörspersoner, minskad press för förhörspersoner, effektivitet, förutsebarhet, förutsättningar för materiellt riktiga domar samt färre i häkte och minskad isolering (Brå 2017:6, SOU 2017:98).

En åtgärd handlar således om att uppdatera det nuvarande systemet så att större fokus läggs på befintlig information i förundersökningen. En statlig utredning har i ett delbetänkande lämnat förslag som ökar möjligheten att använda bevis från förundersökningen (SOU 2017:98, se även SOU 2019:38). I situationer när en person vid huvudförhandlingen inte minns eller inte vill uttala sig föreslås att de tekniska upptagningarna från förundersökningen ska kunna spelas upp i rätten och användas som bevisning. Utredningen har tagit intryck av exempelvis Danmark och Nederländerna. I Danmark finns regler om upptagning av förhör vid domstol inför huvudförhandlingen i syfte att förhöret sedan ska kunna användas vid förhandlingen. I Nederländerna, som också utgår från omedelbarhetsprincipen, består huvudförhandlingarna i stor utsträckning av uppläsning av skriftliga utsagor upprättade av polisen eller förundersökningsdomaren. I regel förhörs inte målsäganden och vittnen i rättssalen.

En annan åtgärd för att minska risken för påverkan och tystnad i samband med huvudförhandlingen, är, enligt både intervjupersoner och referensgruppen, att öka möjligheten att få avge sitt vittnesmål utanför rättssalen. Det kan som ovan nämnts ske via länk, men också genom att använda samma princip som vid barnahus, att polisförhöret spelas upp i rätten (se vidare avsnittet *Trygghetsskapande miljö för att våga berätta*). Ett sådant förfarande gör det även svårare för brottsoffer och vittnen att ta tillbaka eller ändra sina uppgifter.

MOTVERKAR FRÅMST MEKANISMERNA: Rädsla för hot och våld, Kontrollerad eller beroende av gärningspersonen, Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen, Bristande förtroende för polisen, Anmälan ger inget (önskat) resultat.

Skydd för målsägare och vittnen

Öppenheten i den svenska rättsstaten bygger på en rad olika principer, lagar och rättigheter. Som misstänkt och åtalad har man rätt att få information om vilket stöd som finns för de anklagelser som riktas mot en, så att de kan bemötas. Det finns en allmän princip om partsinsyn i all handläggning som rör enskilda, och den principen är särskilt viktig när frågan handlar om att någon kan komma att dömas till påföljd (och rent av frihetsberövande). Enligt RB 23 kap 18 § har misstänkta rätt att ta del av det material som förekommer i förundersökningen. I enlighet med artikel 6:3d i Europakonventionen om mänskliga rättigheter ska den som blivit anklagad för brott ha rätt att (låta) förhöra vittnen som åberopas, samt att själv få vittnen inkallade och förhörda. Vidare innebär offentlighetsprincipen att allmänheten och massmedierna ska ha insyn i myndigheternas verksamhet. Detta innebär bland annat att domstolsförhandlingar i de flesta fall är offentliga (www.domstol.se).

Denna öppenhet innebär också att känsliga uppgifter som lämnas i förhör kan bli offentliga handlingar, i form av domar, som alla kan ta del av. Flera intervjupersoner menar att denna öppenhet, i vissa fall, kan leda till en ovilja att tala med rättsväsendet. Oviljan tycks bottna i att det då kommer fram att de pratat med rättsväsendet, av rädsla för hämndaktioner i form av hot och våld. Detta kan leda till att vittnen förblir tysta, trots allmänna vittnesplikten¹⁴.

I ett betänkande från Justitieutskottet framgår att regeringen bör utreda nya regler kring vittnen (2018/19:JuU12), eftersom det är angeläget att bekämpa organiserad brottslighet. Det handlar bland annat om att överväga att införa ett system med så kallade kronvittnen, möjliggöra anonymitet i domstol vid allvarlig brottslighet (exempelvis allvarliga hot från gäng) samt att förstärka arbetet med vittnesskydd. En avgörande del i detta är att kunna genomföra rättegångar på ett effektivt och rättssäkert sätt och att få vittnen att våga tala.

Ytterligare en kategori personer som behöver särskilt skydd är de som slår larm om brott, ofta kallade visselblåsare (Haglund 2009, Gobert och Punch 2000). Ett förslag om att stärka skyddet för visselblåsare, genom möjligheten att få skyddad identitet, har lagts fram i betänkandet *Visselblåsare. Stärkt skydd för arbetstagare som slår larm om allvarliga missförhållanden* (SOU 2014:31). Ett syfte med identitetsskyddet är att få medarbetare att berätta om allvarliga missförhållanden.

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Kriminella
nätverk, Brott
i socialt utsatta
områden, Brott
mot och inom
en heders-
kontext.

¹⁴ Vittnesplikten innebär en skyldighet att vittna i domstol, om åklagaren eller den misstänkta personen och dennes försvarare anser att det behövs (www.aklagare.se).

Den 1 januari 2017 infördes en visselblåsarlag¹⁵ som ger ett särskilt skydd mot repressalier för medarbetare som larmar om allvarliga missförhållanden i verksamheten. I första hand ska medarbetare slå larm internt, men om inga åtgärder då vidtas, har medarbetare som slår larm externt ett särskilt skydd (www.institutetmotmutor.se). Lagen har dock kritiserats för att den inte innehåller identitetsskydd, vilket skulle kunna underlätta för medarbetare att slå larm (Sandgren 2017).

Anonyma vittnen

Som en åtgärd för att få fler vittnen att tala med rättsväsendet, efterfrågar flera intervjupersoner möjligheten att i vissa fall få vittna anonymt. Särskilt om det handlar om personer med ett skrämsekäpital som har kopplingar till kriminella nätverk, men även relations- och hedersrelaterat våld nämns. En sådan åtgärd beskrivs kunna bidra till att vittnen vågar prata, vilket i sin tur skulle kunna leda till att brotten utreddes och gärningspersoner lagfördes. Önskan om att kunna vittna anonymt uttrycks på följande sätt av en polis:

För att om du tar grov organiserad brottslighet ... De som håller på med det, antingen är de ju misstänkta eller målsägare, de är i samma kollektiv. Ska de välja att berätta, eller grannen som vet var de är, då måste de här stöden fungera. Det går inte att få människor att berätta om du vet att du bor bredvid någon som har våldskapital. Det är ju en utopi att tro att någon skulle gå till en rättegång när vi har lagstiftning som ... Du får inte vittna anonymt, du ska stå med ditt namn där, du ska infinna dig i tingsrätten, du kanske får vara i ett annat rum. För mig är det en del att börja titta på, om vi ska få människor att våga berätta, i den här kriminella världen.

I en intervju med en mamma i ett socialt utsatt område framgår det att vittnen har mindre att vinna på att medverka i rättsprocessen, vilket därmed kan göra det svårare att få med dem. Intervjupersonen menar att om hon själv blev brottsoffer skulle hon kanske polisanmäla brottet, men om hon däremot blev vittne till ett brott skulle hon troligtvis inte ställa upp och vittna i en utredning. Inte för att hon inte *vill* hjälpa till, utan för att hon inte vågar till följd av eventuella repressalier mot henne och anhöriga, om det uppdagas att det är hon som pratat. Liknande resultat framkom i en enkätundersökning bland 1 200 boende i två socialt utsatta områden (Brå 2018:6).

Danmark och Norge har infört system med anonyma vittnen. I Danmark har anonyma vittnen tillåtits i brottmål sedan 2002, vilket gör det möjligt att hålla vittnets namn och adress hemligt för den tilltalade. Detta får ske när väsentlig hänsyn till vittnets

¹⁵ Lag (2016:749) om särskilt skydd mot repressalier för arbetstagare som slår larm om allvarliga missförhållanden.

säkerhet gör det påkallat, samtidigt som åtgärden måste antas vara utan betydelse för den tilltalades försvar. I Norge infördes användandet av anonyma vittnen 2001, i mål som rör allvarliga brott, under förutsättning att det kan finnas en fara för att vittnet eller en närstående till vittnet utsätts för ett allvarligt brott mot liv, hälsa eller frihet. Anonyma vittnesmål får endast användas om det är nödvändigt och det inte medför väsentliga olägenheter för försvararen. Domaren och försvararen ska upplysas om vittnets identitet. Identiteten kan dock undanhållas försvararen (SOU 2004:1).

Kritik riktas ofta mot anonyma vittnen utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv, med hänvisning till att den misstänkte måste få veta vem som kommer med anklagelsen om brottet. Det kan också försvåra korsförhör, och hur rätten ska se på bevisvärdet av ett anonymt vittnesmål (Värmlands folkblad 2019-01-29, Lavén 2019).

Stärkt skydd för målsägare och vittnen

Riksdagen har tillkännagivit till regeringen att arbetet med vittnesskydd bör förstärkas och att den långsiktiga målsättningen ska vara att alla vittnen kan lita på det skydd som samhället erbjuder (betänkande 2018/19:JuU12). Flera intervjupersoner betonar att det måste finnas ett starkare skydd för dem som väljer att träda fram i rätten och berätta vad de upplevt, särskilt när de ska möta personer med ett reellt skrämselfkapital. Intervjuade brottsoffer och vittnen ger också en bild av att poliser nästan avrätt dem från att vittna, eftersom de inte tycker att rättsväsendet kan skydda dem. En socialsekreterare lyfter fram att det därför skulle vara bra om det gick att skydda brottsoffer och vittnen genom att arbeta mer med sekretessmarkeringar och skyddade personuppgifter, och till exempel använda kodnamn i rätten och i domen. En åklagare i åklagarenkäten belyser följande brister med det nuvarande skyddet:

Jag vet ju att staten aldrig har haft resurser för att upprätthålla uthålligt skydd för målsägare och vittnen som får otrevliga gäng efter sig. Vårt samhälle är inte resurssatt för att klara den brottslighet och det gäng-, familj-, släkt- och klanmönster som nu finns. Å detta är INTE bara en fråga om det så kallade utanförskapsområdets unga, [utan det] finns även i någon mån på andra samhällsområden. Men det är bara [att] jobba på.

Kronvittnen

Med kronvittne brukar avses en gärningsperson som avslöjar sina medbrottslingar eller andra brottslingar, och därigenom får en mildare påföljd eller går fri från straff. Frågan om straffflindring för kronvittnen har diskuterats i olika sammanhang (SOU 2005:117, Lagrådsremiss 2014). Likaså frågan om Sverige borde införa ett system med kronvittnen (Lagrådsremiss 2014).

Om man tittar på hur frågan om kronvittnen bedömts i Danmark och Norge, kan det i Danmark beaktas som en förmildrande omständighet vid straffmätningen, om gärningspersonen lämnat upplysningar som är avgörande för utredningen av andras brott. Även i Norge tycks det i praxis ha accepterats att straffnedsättning sker för uppgifter som lämnas om andra, i vart fall när det rör allvarliga narkotikabrott (SOU 2005:117).

I tidigare studier har man uttryckt sig kritiskt och betonat att kronvittnen inte ska få fördelar i utbyte mot information om andras brott. Ett system med kronvittnen aktualiserar bland annat frågor om hur man ska bedöma bevisvärdet av de uppgifter som lämnas av kronvittnen, samt hur en sådan ordning förhåller sig till övriga medtilltalades rätt till en rättvis rättegång. Dessutom framhålls svårigheten att bedöma effektivitetsvinsterna av ett kronvitnesssystem, särskilt med hänsyn till frågan om bevisvärdet av de lämnade uppgifterna (Lagrådsremiss 2014).

Andra farhågor är bland annat risken för falska eller överdrivna vittnesutsagor, att systemet skulle uppmuntra till att skvallra på andra. En annan invändning är att systemet, för att ge en positiv effekt, måste innebära att polisen lovar den misstänkta vissa fördelar. Det kan då finnas en risk att polisen eller åklagaren skulle kunna frestas att lova större fördelar än domstolen kan förväntas ge (SUO 2005:117, Brå 2005:11). Systemet kan även innebära stora risker för kronvittnets rättstrygghet. Ett kronvittne kan bli utsatt för attentatsförsök och hämndaktioner. För att upprätthålla en fullgod säkerhet för den person som lämnar information måste denna metod därför kombineras med någon form av omfattande och resurskrävande skyddsprogram, som kan avse även familjemedlemmar (Brå 2005:11). I denna studie finns flera exempel på att gärningspersoner sökt upp och framfört varningar till brottsoffers och vittnens släktingar.

När det i stället gäller fördelar med kronvitnesssystem framgår bland annat att det i viss mån skulle kunna underlätta polisens arbete och att lagföringar som avser organiserad brottslighet kan effektiviseras, eftersom systemet skapar incitament för kronvittnet att samarbeta med polis och åklagare i utbyte mot straffflindring. I och med det kan rättsväsendet också få insyn i och kunskap om de verksamheter som drivs av organiserad brottslighet, som de annars inte hade haft tillgång till (SUO 2005:117, Brå 2005:11). En ytterligare fördel med kronvitness-

system är att det skulle kunna bidra till att fler personer högre upp i hierarkin lagfördes, och inte bara personer i de lägre skikten. Blotta risken för att nätverkens medarbetare kan bli kronvittnen beskrivs dessutom kunna hämma deras verksamhet (Brå 2005:11).

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Rädsla för hot och våld, Kontrollerad eller beroende av gärningspersonen, Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen, Bristande förtroende för polisen, Löser problemet inom en annan struktur.

Skydd för medarbetare

I undersökningen berättar intervjupersoner, däribland myndighetspersoner, att de själva inte berättar för polisen om brott de ser. Denna tystnad är särskilt allvarlig. Därför är det av vikt att satsa på säkerhetshöjande åtgärder och rutiner för att öka deras vilja att samarbeta med rättsväsendet.

I en tidigare studie om otillåten påverkan mot myndighetspersoner föreslogs flera sätt att minska personfixeringen mot enskilda tjänstemän. För att förebygga otrygghet i arbetet och möjliggöra hantering av ärenden där det finns risk för påverkansförsök, framgår det bland annat att följande åtgärder kan tillämpas (Brå 2017):

- Låta ärendet handläggas av flera medarbetare eller en arbetsgrupp.
- Se till att beslut undertecknas av flera medarbetare.
- Vid risk för jäv ska en kollega ta över ärendet (11 § förvaltningslagen och i 6 kap. 24–27 §§ kommunallagen).
- Roter arbetsgruppen för att minska graden av exponering mot en viss krets. Detta minskar risken för att tjänsteutövningen uppfattas som personligt inriktad när samma tjänstemän kontinuerligt fattar negativa beslut om samma personer.

LÄSTIPS! Att förebygga och hantera påverkansförsök – en handbok, Brå (2017).

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Brott mot
och inom
organisationer.

Vikten av arbetsrotation är något som även framhålls av intervjupersoner i denna undersökning. Dels handlar det om att öka personsäkerheten hos personalen, och minska risken för personfixeringen mot enskilda. Dels kan rotationen bidra till positiva sidoeffekter, i form av erfarenhetsutbyte mellan exempelvis nyanställda och erfarna när arbetsgrupperna skiftar,

vilket kan minska risken för självcensur i arbetet. Självcensur kan liknas vid tystnad och avser passivitet eller annan felaktig tjänsteutövning som bottenar i exempelvis rädsla för att drabbas av våld.

I intervjuerna framgår dessutom att det i vissa högspecialiserade verksamheter är en ganska liten värld, där ”alla känner alla”. Det kan innebära att de som blir granskade och de som fattar beslut om exempelvis sanktioner är nära vänner, vilket i vart fall leder till risker för vänskapskorruption. De som utreder och tar fram beslutsunderlag behöver dock inte ingå i vänskapskretsen. Därför föreslår en intervjuperson att man anonymiserar beslutsunderlag. När utredarna som utrett en organisation har ett beslutsunderlag, kan underlaget avidentifieras innan det går vidare till beslutsfattare, genom att exempelvis företagsnamnet tas bort. Det skulle kunna säkerställa att beslut fattas på sakliga grunder, och minska risken för jävsmisstankar.

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Rädsla för hot och våld, Oro för dåligt rykte och skadat varumärke, Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen, Egen vinning och fördelar med brottsligheten, Löser problemet inom en annan struktur.

Sätt gränser och polisanmäl

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Brott mot
och inom
organisationer.

Det är viktigt för organisationen att sätta gränser och polisanmäla misstänkta brott. Få organisationer polisanmäler allt, men det är viktigt att ha tydliga rutiner för polisanmälan och att alla i verksamheten känner till dem (Kääriäinen m.fl. 2008). I denna rapport har vi, inom fokusområdet brott mot och inom organisationer, framför allt belyst ekonomisk och organiserad brottslighet, som generellt sett riktas mot organisationens ekonomi. Vissa av dessa brott utgör intern brottslighet. Till detta kommer att medarbetare kan drabbas av exempelvis rån, hot och våldsbrott. Oavsett brott beskriver intervjupersoner att det är viktigt att ledningen sätter gränser och är konsekvent i hur misstänkta brott hanteras. Skälet är att tydligt sätta en gräns för att få bort brottslighet och att minska pressen på enskilda brottsoffer, eftersom rutinen är att alla brott anmäls. En typ av förebyggande gränssättning är att organisationen inte accepterar låga och orimliga anbud, som exempelvis förutsätter svarta löner. Ett aktivt och snabbt agerande från arbetsgivaren ger dessutom en signal om att handlingarna inte accepteras och att medarbetare som drabbas får stöd från arbetsgivaren.

Det är också centralt att det i rutinerna framgår vilken funktion som har ansvaret för att göra polisanmälan. I likhet med tidigare forskning beskrivs att det är mycket uppskattat om

arbetsgivaren, och inte den drabbade medarbetaren, anmäler brottet (Brå 2017). I de fall arbetsgivaren anmäler händelsen behöver den drabbade ändå framgå som målsägare, vilket är centralt att känna till, eftersom den personen dels är viktig att höra och dels kan ansöka om skadestånd. Är målsägarens namn okänt finns risk för att förundersökning inte inleds, att den läggs ner eller att åtal inte väcks, med motivering att brottet inte kan styrkas.

En del av brotten som studerats är av seriebrottskaraktär, såsom relationsvåld, övergrepp i rättssak med unga gärningspersoner och vissa av de brott som drabbar organisationer. Om anmälningsbenägenheten är hög, får rättsväsendet bättre möjligheter att ge en lämplig brottsrubricering och driva ärendet till åtal och fällande dom. Det finns ärenden om övergrepp i rättssak där många målsägare anmält samma gärningsperson(er) för brott vid olika tillfällen och lämnat samstämmiga vittnesuppgifter om brottet. Deras vittnesmål har sammantaget varit betydelsefulla för fällande dom avseende övergrepp i rättssak.

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Ser inte handlingen som ett brott, Skam och skuld, Oro för dåligt rykte och skadat varumärke, Lojalitet eller samhörighet med gärningspersonen, Egen vinning och fördelar med brottsligheten, Löser problemet inom en annan struktur.

Var medveten om selektion

Denna studies syfte har inte varit att kartlägga selektionsprocesser. Trots detta finns det anledning att beröra ämnet selektion, eftersom sådana beskrivningar framgår i intervjumaterialet och kan få konsekvenser för den drabbade organisationen. Särskilt när det handlar om destruktiva selektionsprocesser som selektar fram småfel, men missar de stora som systemet borde flagga upp. I tidigare forskning framgår att selektion är en oundviklig företeelse inom organisationer, på grund av att det är omöjligt att upptäcka och utreda alla brott som sker (Brå 2008:10). Dessutom kan inte en organisation som anmäler sina kunder för minsta lilla oegentlighet, eller bedriver omfattande utredningar utan hänsyn till kundernas integritet, räkna med någon större utvidgning av kundkretsen eller ens med att få behålla den befintliga (Andersson 2007). De brottsliga gärningar som lagförs och därmed synliggörs, är således enbart en del av den totala brottsligheten. Vilken kontroll som sätts in avgör ofta vilka brott som upptäcks. Brotten måste sedan anmälas och bli ärenden hos polis och åklagare. Därefter görs vanligtvis ett urval av vilka ärenden som prioriteras framför andra. Denna

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Brott mot
och inom
organisationer.

process kan äga rum på både ett medvetet och ett omedvetet plan, där det generellt sett finns en rad faktorer som påverkar vilka urval och prioriteringar som görs (Brå 2008:10).

När det gäller brott mot organisationer kan valet av ärenden som ska polisanmälas, alltså ses som ett resultat av selektion. Bedömningar av om en polisanmälan ska göras, och ärendet därmed selekteras fram genom kontroll- och rättskedjan, kan ha föregåtts av olika resonemang, beräkningar och ställningstaganden, däribland om det är meningsfullt att göra en anmälan eller om den kan medföra negativa konsekvenser för organisationen. Det är således av vikt att vara medveten om organisationens selektionsprocesser för att kunna förändra dem till att inkludera fler eller andra typer av brott.

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Ser inte handlingen som ett brott, Oro för dåligt rykte och skadat varumärke, Bristande förtroende för polisen, En anmälan ger inget (önskat) resultat, Löser problemet inom en annan struktur.

Öka kunskapen om komplexa brott

PRIMÄRT
FOKUS-
OMRÅDE:
Brott mot
och inom
organisationer.

Intervjupersoner inom olika organisationer skildrar hur de långa handläggningstiderna kan utgöra ett problem, särskilt i komplexa ärenden som exempelvis bedrägerier, storskaligt svartarbete, bidragsbrott och penningtvättsbrott.

När komplicerade ärenden polisanmäls, visar en studie om försäkringsbedrägerier att centrala selektionskriterier för poliser är tydlig och begriplig bevisning, som de har erfarenhet och kompetens att bedöma (se vidare avsnittet *Var medveten om selektion*) (Brå 2015:19). I studien framgick det att många förundersökningsledare och poliser har liten erfarenhet av försäkringsbedrägerier, och att de därför kunde upplevas som svåra att förstå och därmed att utreda. Ett sätt att utveckla verksamheten kan vara att organisationen har en dialog med rättsväsendet, i syfte att öka förståelsen och kunskapen för komplexa ärenden. När det exempelvis gäller bidragsbrott, finns det goda erfarenheter av ett sådant erfarenhetsutbyte (jfr Brå 2008:6).

I intervjuerna framgår det att man i vissa fall inte vill polisanmäla för att det kan riskera att skada varumärket, när det kommer upp till ytan att organisationen har problem med exempelvis kreditbedrägerier eller svartarbete bland underentreprenörer. Däremot skulle vissa drabbade hellre lämna uppgifter till en underrättelsefunktion hos Polismyndigheten, Ekobrottsmyndigheten eller Skatteverket. I en tidigare studie om kriminell infiltration av företag föreslås att en kanal bör övervägas, från framför allt näringslivet in till rättsvårdande myndigheters underrättelseverksamheter. Syftet är att kunna lämna tidig

information, som inte behöver vara en brottsanmälan. Det framgår att det redan i dag på sina håll finns informella kontakter, men att det är väldigt personberoende (Brå 2016:10). Ett förbättrat underrättelseflöde skulle mot bakgrund av våra resultat kunna fånga upp brott som organisationer endast vill hantera internt. Liknande tipsfunktioner efterfrågas i socialt utsatta områden, genom att man muntligen kan tipsa en polis med lokal förankring.

En åtgärd för att lösa kunskapsbristen är, enligt referensgruppsmedlemmar, att som i Norge skapa ett myndighetsgemensamt center (A-krimcenter) inriktat mot arbetsmarknadskriminalitet (Fair Play Bygg 2018). I centret ingår myndighetspersoner från exempelvis Polismyndigheten, Kronofogden, Skatteverket, Ekobrottsmyndigheten, Arbetsmiljöverket och Försäkringskassan. På daglig basis genomför dessa funktioner samordnade tillsyner på olika arbetsplatser för att, utifrån respektive myndighetskompetens, kontrollera om verksamheterna bedrivs enligt gällande lagar och regler. Tillsynerna bygger bland annat på tips från allmänheten, arbetstagare och fackföreningar. Fördelarna med det myndighetsgemensamma arbetssättet beskrivs bland annat vara att i ett tidigt skede upptäcka och agera mot brott på arbetsmarknaden, som exempelvis skattefusk och människohandel. Med andra ord kan verksamheter som bryter mot lagen stoppas och en osund konkurrens på arbetsmarknaden motverkas.

Som tidigare beskrivits finns det organisationer som är tysta mot rättsväsendet eftersom de tjänar på svartarbete i exempelvis underentreprenörsleden. För att tydliggöra företagets ansvar och motverka brottslighet inom dem, föreslår regeringen i en lagrådsremiss höjda bötesstraff för brott (till exempel arbetsmiljöbrott och mutbrott) som begås av företag (Lagrådsremiss 2019). Förslaget innebär bland annat att maxbeloppet för en företagsbot ska höjas från 10 miljoner kronor till 500 miljoner kronor, och att företagets betalningsförmåga ska ha betydelse för företagsbotens storlek. I dag får stora och små företag betala samma bötesbelopp för likartade brott. Syftet med förslaget är att ge företag incitament att organisera sig så att risken för brott i verksamheten minskas.

MOTVERKAR FRÄMST MEKANISMERNA: Ser inte handlingen som ett brott, Oro för dåligt rykte och skadat varumärke, Egen vinning och fördelar med brottsligheten, Bristande förtroende för polisen, Anmälan ger inget (önskat) resultat, Löser problemet inom en annan struktur.

Det har blivit allt svårare att få brottsoffer och vittnen att lämna uppgifter till rättsväsendet, vilket får konsekvenser både för brottsoffren själva och i förlängningen även på samhällelig nivå. Vad motiverar denna tystnad gentemot rättsväsendet, och hur får man fler att bryta den?

Denna rapport täcker in fem fokusområden: brott inom en hederskontext, relationsvåld, kriminella nätverk, brott i socialt utsatta områden och brott mot och inom organisationer. I genomgången av dessa fokusområden framträder både likheter och skillnader mellan dem, vad gäller förekomst av regelrätta tystnadskulturer inom vissa miljöer, liksom individuella skäl till att inte anmäla eller vittna om brott.

Vi har utgått från 137 intervjuer med brottsoffer, vittnen och övriga, en analys av fällande domar med förundersökningar om övergrepp i rättssak samt en webbenkät riktad till landets åklagare. Till detta kommer befintlig statistik och en genomgång av litteratur – särskilt om åtgärder.

Rapporten riktar sig i första hand till rättsväsendet, men även till andra myndigheter, ideella aktörer, kommuner och företag.

Brottsförebyggande rådet/National Council for Crime Prevention

BOX 1386/TEGNÉRGATAN 23, SE-111 93 STOCKHOLM, SWEDEN

TELEFON +46 (0)8 527 58 400 ■ E-POST info@bra.se ■ www.bra.se